

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

საქართველოს პარლამენტის
ახალგაზრდა ბიბლიოთეკა

აკაკი წერეთელი

კრებული
(პროზა)

აკაკი წერეთელი

კრებული

პროზა

ჩემი თავგადასავალი

პირველი ნაწილი

I

ყოველი არსი, სულიერი თუ უსულო, ბილუილი თუ უბილავი, ერთსა და იმავე მსოფლიო კანონს ექვემდებარება: დაიბადება, იზრდება, დაბერდება — კვდება!.. წყალი რა არის... წყალი!.. უბრალო მდინარეც კი ვერ ასცდენია ამ საყოველთაო წესსა და რიგს: დაიბადება თუ არა, ე.ი. თავს იჩენს თუ არა სადმე მივარდნილ მთის კალთაზე, მაშინვე იწყებს ჟონვას ნელ-ნელა, ახალფეხადგმულ ბავშვივით, დაუყვება დაღმართს, თანდათან იზრდება, ფეხს იკიდებს, სანამ წკრიალით არ

ჩაცუნცულდება რომელსამე ხევში, სადაც, როგორც
აღვირუსხმელი, სისხლჭარბი, თავმომწონე და
შეუპოვარი, სანავარდოდ გამოსული ჭაბუკი, აღარავის
ეკრძალვის, აღარაფერს ერიდება: მირბის და მიხტის
ღრიალ-გრიალით!.. უძრავ ქვებს თავზე ევლება და
კლდოვან კიდეებს თავგამეტებით აქეთ-იქით ეხლება,
რომ გაგლიჯოს და გაიტანოს მისი მოწინააღმდეგე!..
მაგრამ, ვერ შემძლები ამისი, ზარითა და ზეიმით
ჭალებისაკენ მიექანება. აქ კი გაგულდიდებული, ღრმა
კალაპოტში ჩამჯდარი და გულსავსე, ვაჟკაცურ
მედიდურობით, მშვიდობიანად ტალღებს ტალღებით
მიაგორებს!.. მიდის, მიშხუის ზღვისაკენ თავმიცემული,
შორის გზით მიმავალი, და, რაც უფრო და უფრო
უახლოვდება აუცილებელ სავანეს, თანდათან იჩენს
აუჩქარებლობას, როგორც მოხუცი, და ბოლოს კიდეც
შეჩერდება ერთი შეჩერება... ტბორავს, თითქოს უნდა,
რომ უკანასკნელად ერთი კიდეც მოიხედოს უკანვე,

თვალი გადაავლოს თავის წარსულს, ფერადად გავლილ
შორეულ გზას, და მერე კი საუკუნოდ ჩაინთქას,
ჩაიღუპოს ზღვის უფსკრულში!..

მიყვარს საზოგადოდ ბავშვი, უგულითადესად პატივსა
ვცემ მოხუცებულობას, ღირსეულად ვაფასებ ვაჟკაცობას,
მაგრამ გული კი ჭაბუკობისაკენ მიმიწევს და ყველაზე
უფრო იმას შეფრქვევით ვეტრფიალები!..

აღბათ, ამის მიზეზი უნდა იყოს, რომ წყლებშიაც
ყოველგვარ მდინარეს გიჟმაჟი ზევის წყალი მირჩევნია და
მათში კი უპირატესობას ერთს მათგანს, ჩიხურას,
ვაძლევ: ის იყო ჩემი საკუთარი ემბაზი და ჩემი პირველი
სარკე.

სწორედ ამ ჩიხურის პირად, მაღლობზე, დგას
ორსართულიანი ქვითკირის სახლი. ამ უშნო შენობას

სიმაღლე პატარა კოშკისა აქვს, სიგრძე დარბაზისა და
სისქე — ციხის, მაგრამ არც ერთ მათგანს კი არა ჰგავს!.. აი,
ამ სახლში დავბადებულვარ მე 9 ივნისს, განთიადისას,
1840-ში, თუმცა ნათლობის მოწმობაში კი 1841 მიწერია.
ნათქვამია: ადამის შვილი, გაჩნდება თუ არა ქვეყნად,
მისი ბედის ვარსკვლავიც მაშინვე ცაზე იჭედება,
წინასწარის ზედწარწერითო! თუ ეს მართალია, ეჭვი არ
არის, რომ ჩემს ვარსკვლავზედაც შემდეგი შაირი
წერებულა:

„ერთი რამ ცხოველი არის,
ხმას აწვდენს შორით შორსაო,
თავისთვის ჩოჩორს აკეთებს,
სხვისთვის კი კაი ჯორსაო“.

იმ თავითვე, დავბადებულვარ თუ არა, ვაჟის შეძენით
გახარებულს მამაჩემს დიდი ხნის გარისხული და

სასახლიდან გაგდებული შინაყმა შეურიგებია, და მე კი ბებიას მაშინვე გავულახავარ. აი, როგორ მოჰყვებოდა ხოლმე ამ ამბავს გაზეპირებულ „მამაო ჩვენო“ - სავით ცხონებული გადიაჩემი: „ვენაცვალე ჩემ კაკოს! (ბავშვობისას კაკოს მეძახდენ) ამის დაბადებაც სულ სხვანაირი იყო: დაიბადა ერთი რაღაც დათვისბელა, ბამბისქულა და ისე გაეკმინდა სული, რომ კრინტს არა სძრავდამო! ეს თურმე იმას ჰფიქრობდა: საიდან სად მოვედიო? და ბებიას-კი გულშემოყრილი ეგონა და ჩქმეტა დაუწყო!.. ერთი-ორი კიდეც შემოუცაცუნა ხელი და ძლივს ხმა ამოაღებინაო! ვის უნახავს ამის ტირილი? სულ იცინოდაო”.

ამას სხვებიც ამბობენ. დიად, სულ თურმე ვიცინოდი, და ამ სიცილს ერთი კარგი უსიამოვნებაც მოუხდენია: ერთხელ ჩამოსულა ჩვენსა მეზობლის გამდელი და, მომცინარი რომ ვუნახავარ, უთქვამს: „ვუიმე!.. ჩემი

გაზრდილი ნუ მომიკვდება, ეს ბავშვი ისე იცინის, რომ სწორედ სულელი გამოვაო!..” ჩემ გამდელს სწყენია ეს და უპასუხნია: „როგორ თუ სულელიო?! ანგელოზია და ანგელოზებს შესცინის!.. იმათ ეთამაშებაო!.. სულელები ზოგი თქვენკენ მოიკითხეო” და სხვანი!.. წალაპარაკებულან და სცემიან ერთმანეთს. ჩვენს გამდელს ჩვენი მოსამსახურეები მოხმარებიან, მეზობლისას - მათი; ბოლოს ქალბატონებიც ჩარეულან (რასაკვირველია, მხოლოდ სიტყვითა და მუქარით და არა საქმით). ამ ამბავს მიუწევია ვაჟბატონებამდისაც და ჩამოვარდნილა ორ ოჯახს შუა დიდი უსიამოვნობა. აღარც, თურმე, ეკარებოდენ ერთმანეთს და აღარც ხმასა სცემდენ!.. მხოლოდ თევდორობის კვირაში, ზიარების წინეთ, ოქროპირ მღვდლის რჩევით შერიგებულან და მაშინაც კიდევ მამაჩემს სოფელში კაცი გაუგზავნია და შეუთვლია ძიძისათვის: „აქ მომგვარე ჩემი ხითხითა ბიჭუნა, რომ მეზობლებმა ნახონ, და მტრებს თვალები

დავუყენოვო!” გამოვუყვანივართ, მაგრამ წარმოიდგინეთ ყველას გაკვირება, რომ „ხითხითა ბიჭს”, ჩვეულების წინააღმდეგ, ერთი ღიმილიც არ მომსვლია, ისე თურმე ცყოფილვარ გაბრუებულსავით.

აქ ცხადია, რომ სოფელში ნამყოფ ათი თვის ბავშვს სასახლეში ყოლიფერი მეუცხოვებოდა და გაშტერებული ვიქნებოდი, მაგრამ ასე არ გაუგიათ და არ აუხსნიათ ჩვენებს!.. იმათ უფიქრიათ: სწორედ შურისა და სიხარბის საქმეა, თვალი ჰკრეს, გადალესო და ისევ საჩქაროდ დავუბრუნებივართ სოფელში. ძიძასაც გზაზე ერთ ვიღაც მკითხავთან გაუვლია, გამოულოცვინებია... შეუბამთ ჩემთვის ყელზე ღინჭილა, მწარე-ბალი და მივუყვანივართ სოფელში — შინ. იქ, რასაკვირველია, მომბრუნებია გული და ისევ დამიწყია სიცილი. ჩემი ძიძა დარწმუნებულა, რომ სწორედ გასჭრა შელოცვამ, გამობრუნდა ყმაწვილი, ახლა აღარა უჭირს-რაო და მახარობელიც უფრენია

სასახლისაკენ.

„ძიძაობა“ და ყმაწვილის სოფელში გაბარება ისტორიული ჩვეულება იყო ჩვენს ქვეყანაში: მეფეები და მთავრები ერისთავებს აბარებდენ და აზრდევინებდენ თავის შვილებს, ერისთავები და დიდებულები — აზნაურებს და აზნაურები კი გლეხებს; უფრო ხშირად თავადებიც გლეხებს აზრდევინებდენ. ნუ გგონიათ, რომ მაშინდელი მშობლები უგულო ყოფილიყვნენ და შვილები დღევანდელ დედებზე ნაკლებ ჰყვარებოდეთ!.. აქ სულ სხვა მიზეზები და საფუძველი იყო: ეს გაზრდილ-გამზრდელობა აკავშირებდა ერთმანეთთან სხვადასხვა წოდებას, გარდა ნათელ-მრონობისა, თითქმის სისხლ-ხორცობა არ მიაჩნდათ ისე მტკიცე კავშირად, როგორც გამზრდელ-გაზრდილობა. არა თუ ძიძის შვილები და მათი ახლო მონათესავენი, მათი შორეული მოყვრებიც კი მზად იყვნენ ყოველ შემთხვევაში თავი დაედვათ გაზრდილის

გულისათვის, და გაზრდილიც მარად ეჭომაგებოდა ამ ზალხს, და მისი ბრალია, რომ ამ უკანასკნელ საუკუნემდე ჩვენს ქვეყანაში უფრო კაცური და კეთილი განწყობილება იყო მაღალ და დაბალ წოდებას შუა, ვიდრე სხვა ქვეყნებში. რა თქმა უნდა, რომ ამ გონივრულ ჩვეულების მიზეზი იყო ჩემი სოფელში გაბარებაც. და კურთხეულიმც იყოს ეს ჩვეულება!.. არ შემიძლია არ გამოვტყდე, რომ, თუ კი რამ დარჩა ჩემში კარგი და კეთილი, უფრო იმის წყალობით, რომ მე სოფელში ვიყავი გაბარებული და გლეხების შვილებთან ერთად ვიზრდებოდი.

საწერეთლოში, ზემო იმერეთში, ბევრი კარგი სოფელია და მათ რიცხვში ურევია სავანეც, ის სოფელი, სადაც ჩემი ძიძა ცხოვრობდა და მე ვიზრდებოდი. როგორც სათვალდათვალოდ, ისე ჰაერის სიკეთითაც ის საუცხოვო რამ არის და ამიტომაც დაურქმევიათ „სავანე“ ე.ი. მოსასვენებელი ადგილი. საჩხერეზე შორს არ არის: ჩვენი

სახლიდან ნახევარი საათის სასიარულო თუ იქნება. აქ ავიდგი მე ფეხი, აქ ამოვიდგი ენა და აქედანვე იწყება ჩემი მახსოვრობაც. თვალწინ მიდგია ისლით გადახურული ხის სახლი წინა და უკანა კარებით, უფანჯრ-უსარკმლო, მხოლოდ ორი საკვამლოურით, ანუ საფაფურით, საიდანაც კვამლი გადიოდა და სამაგიეროდ სინათლე შემოდიოდა. შუა კერაზე, მზარ-თედოზე წამოწოლილი დევივით იდვა დიდი, უზარმაზარი ჯირკვი და გაუსხლეტლად ზამთარ-ზაფხულ ცეცხლი გუზგუზებდა. გლეხის ოჯახი დილიდან საღამომდე სულ მოძრაობაშია, საქმე არ გამოელევათ და ამიტომაც ბავშვების გრძნობა-გონება სუყოველთვის გართულია. კაცები დილითვე ადრე მიდიან სამუშაოდ ყანებში, თუ ტყეში, სადილი და სამზარიც იქ მიუდისთ და დაღამებამდე ძვირად ბრუნდებიან სახლში. ქალები კი საოჯახო საქმეზე ტრიალებენ. მათ ხელშია საქონლის მოვლა, ფრინველების პატრონობა, სახლის დაგვა-

დასუფთავება, სადილ-ვახშმის მზადება და მრავალი სხვა საწვრილმანო რამეები. ბავშვი რომ თვალ-ყურს ადევნებს იმათ მუშაობას, თვითონაც ძალაუნებურად მონაწილე ხდება და სწავლობს. ხუთი-ექვსი წლისამ ძალიან კარგად ვიცოდი, თუ როგორ უნდა პირუტყვის ყურისგდება, ფრინველის მოვლა, სადილ-ვახშმის მზადება, გაცრა-გამტკიცვა, გამოცხობა, სხვადასხვაგვარ შეჭამადის მომზადება და სხვანი. შესწავლილი მქონდა, თუ როდის და როგორ უნდოდა: ხვნა-თესვა, თოხნა, მკა, სხვლა და სხვანი, ასე რომ ჩემი შესაფერი ხელსაწყო რომ მქონოდა, ყველაფერს მოვახერხებდი. არ ვიცოდი მხოლოდ წინდა-პაიჭის ქსოვა და კერვა და ისიც იმიტომ, რომ ამბობდენ: „ქალის ხელსაქნარი კაცისთვის დიდი ცოდვა არისო“ და მეც მეჯერა. მჯეროდა, მაგრამ ჩუმად მაინც გავტეხე ცოდვა და ვისწავლე მატყლის ჩეჩვა და ბამბის პენტვა. აი, როგორ მოხდა ეს: ჩემი ძიძიშვილი, რომელიც ჩემთან ძუძუშენაწოვარი და ჩემი კბილა იყო, არასოდეს არ

მშორდებოდა, სულ ჩემთან იყო. ერთხელ ავდრიანი დღე იყო და, ქალებმა რომ ყანაში მუშებს სამხარი წაუღეს, ჩვენ შინ დაგვტოვეს, თან აღარ წაგვიყვანეს. გვეწყინა, მაგრამ რაღას ვიზამდით? დავრჩით მარტო. - მოგვეწყინა. ჯერ დანასობია ვითამაშეთ, მერე კენჭობია, მაგრამ მაინც ვერ გავერთეთ, რადგანაც ამგვარი სათამაშოები მოწყენილი და მობეზრებული გვქონდა. ძიძიშვილმა მითხრა: „მოდი, ერთი, ბაბუას წვერები დავუჩეჩოთო“! ჩამოიღო საჩეჩელი, მოიტანა მატყლი და დაუწყო ჩეჩვა, თანაც ასე იძახოდა: „ასე დაეჩეჩოს ბაბუას წვერებო“. ეს ძალიან მომეწონა და მეც მივბაძე. დიდხანს ვერ ვახერხებდი ჩეჩვას; ორჯელ-სამჯელ საჩეჩელის ჩხირები მეჩხვლიტა, მაგრამ მაინც თავი არ დამინებებია. ვინ იყო ის ბაბუა, ან რას ვერჩოდით? ეს წარმოდგენილი არც ერთს არ გვქონდა, მაგრამ ძალიან აღტაცებაში მოვყავდით ამ ბაბუას წვერების ჩეჩვას, ასე რომ თითქმის დავიქანცეთ... ბოლოს ისევ ძიძიშვილმა სთქვა: „კმარა ამდენი ჩეჩვა, ახლა

გავპენტოთ და ქარს გავატანოთ ბაბუას წვერებიო”. ჩამოიღო ლარი, მოიტანა ბამბა და დაუწყო პენტვა. თან პენტავდა და თანაც ლარის ბაგაბუგის ხმაზე ბუქნას უვლიდა. მეც, რასაკვირველია, გავიმეორე მისი ნამოძღვრალი და ისე შეგვიყვარდა ეს „ბაბუას წვერის” თამაში, რომ შემდეგში, როგორც კი გავიგულებდით სადმე ქალებს, სულ ამას ვთამაშობდით და ისე კარგადაც შევისწავლეთ საჩეჩლოს და ლარის ხელი, რომ ქალებიც ველარა გვჯობნიდენ: ძალიან ვფრთხილობდით, რაც კი შეგვეძლო, მაგრამ ერთხელ მოგვასწრეს ქალებმა, და ჩემმა ძიძამაც ჩამოიკაწრა ლოყები: „ვუიმე, რა გიქნიათ ეგ, შვილებო? ეგ ხომ დიდი ცოდვა არის?.. ქალების ხელსაქნარი რა თქვენი საქმეაო?... და მერე ბატონებმაც თუ გაიგეს, სასახლეში რას იტყვიანო?” იმ დღიდან გვიმაღავდენ ლარსაც და საჩეჩელსაც, მაგრამ გვიანლა იყო. ყმაწვილის გრძნობა-გონება მოუსვენარია, ყოველ წუთს მოძრაობაშია, მაგრამ ფეხმოუკიდებელი კი არის,

დიდხანს ერთსადაიმავე საგანს ვერ შერჩება. ერთგვარობა და ერთფერობა მალე ჰბეზრდება და საგნიდან საგანზე გადადის: ამიტომ ოთახში ყოფნა ეზარება, რადგანაც, რაც კი ოთახში რამ არის, ყველაფერი ნაცნობია მისი, თვალი შეჩვეული აქვს და ველარ ართობს მის გრძნობა-გონებას: ის გარბის მინდვრად ცა და მიწას შუა, სადაც სანახაობა მრავალფერი და უთვალავია მისთვის. შინ დარჩენა ჩემთვისაც, რასაკვირველია, დასჯა იყო. მიყვარდა ხოლმე ყანებში სიარული, სადაც მუშები იმღეროდენ, მაგრამ დიდხნობით ვერც იქ ვრჩებოდი, რადგანაც მე თითქმის ყურადღებას არავინ მაქცევდა, თავის საქმეზე იდგენ. ვინ არ იცის, რომ ყმაწვილი ბუნება-თანაზიარია, ყოველთვის ჰსურს, რომ თვისი გულისპასუხი სხვებსაც გადასცეს, შეატყობინოს ხოლმე, და ეს მხოლოდ შეუძლია თავის ტოლ-ამხანაგებთან. ხშირად, როდესაც ყმაწვილი ველარ ჰხედავს ტოლ-ამხანაგს, უსულო საგნებს ესაუბრება ხოლმე... ქვას, ხეს, ყვავილს, ბალახს და სხვა, —

პირუტყვებთან ხომ რაღა! ისე სიამოვნებით მუსაიფობს
ხოლმე, რომ მეტი აღარ შეიძლება!... მხოლოდ დიდებთან
ვერ ახერხებენ ყმაწვილები სიტყვა-პასუხს და გულს არ
უხსნიან მათ!.. და ეს კი თვით უფროსების
მედიდურობისა და აუყოლოლობის ბრალია. ცხადია, რომ
მეც ამიტომ ვერ ვრჩებოდი ყანაში მუშებთან. მაგიერად
სამწყესურში წასვლა, მინდვრად და ტყეში, და იქ
დარჩენა ჩემთვის სამოთხეში შესვლა იყო. გათენდებოდა
თუ არა, უქუდო, ფეხშიშველა გავრბოდი მწყემსებისაკენ
და დაღამებამდე იქ ვრჩებოდი. ყმაწვილი, რომელიც კი
სოფელში არ გაზრდილა, ბუნებაზე სრულიად
მოსზლექილია. ის არის მოკლებული უპირველეს
ბედნიერებას. ქალაქში გაზდილ ბავშვს, გენიოსიც რომ
იყოს, მისი მასწავლებელი სიტყვით და ნახატებით ისე
ვერ გააცნობს ბუნებას, როგორც სოფლელი იცნობს თავის
საკუთარი ნახულობით... სოფლელს თვალწინ უდგას
ყოველთვის ბუნება მისის სხვადასხვაფერობით,

გაცნობილი ჰყავს ყოველგვარი ოთხფეხი, ფრინველი, ქვემძრომი, მწერი, მცენარე და იცის მათი ზნე და ჩვეულება; ყველა მის თვალწინ იბადება, იზრდება, იშლება, იფურჩქნება, აყვავდება, მოაქვს ნაყოფი და კვდება, — ყველა მათგანის ჭირისა და ღვინის თანამოწიარეა და ამიტომაც ეთვისიანება მათ. რომელ მხატვრობას შეუძლია გადასცეს ბავშვს ის, რასაც სოფელში მყოფი თავის თვალთა ჰხედავს? ავიღოთ, თუ გინდა, სულ უკანასკნელი: აი, მოდის, მოღრუჩუნებს დედაღორი და მას ცქრიალით უკან მოსდევენ პატარ-პატარა ჭყივილა გოჭები. ძუძუს ეხვეწებიან... დედა მიდის სადმე ჩრდილში და წამოგორდება მხარ-თედოზე: მისცვივდებიან შვილები და მიეძაბრებიან ძუძუებს; სიამოვნების ნიშნად აქიცინებენ პატარა გადაპრეხილ კუდეებს და დედაც თვალდახუჭული დაჰხარის, დაღრუჩუნებს მათ... აგერ, კრავები კუნტრუშობენ, თიკნები დახტიან... გოჭები ჭიდაობენ, კვიცები

კოტრიალობენ და სხვანი — სულ მრავალფერობა და სხვადასხვა სანახაობა... უყურებს ბავშვი და თვითონაც გულშექნილი, ხტის და თამაშობს!.. ამაებს ყველას მოკლებულია ქალაქელი. „გიმნასტიკაო“ — მეტყვით!.. მაგრამ გიმნასტიკა მხოლოდ ტანჯვაა ბავშვის და სხეულის ჯორჯვა. სხვადასხვა ნაწევრებს ადამიანის გვამისას განა ერთიდაიგივე მოთხოვნილება აქვს?.. მე ეგება მარტო ფეხი მინდა ვავარჯიშო და იმ დროს ხელი შევასვენო. ყველაფერს თავისი დრო აქვს და ამ დროს თვითონ ბუნება უფრო უტყუვრად უჩვენებს. „გიმნასტიკის“ დროს კი, წინააღმდეგ ჩემის მოთხოვნილებებისა, უნდა მხოლოდ სხვის ბრძანებით ვიმოძრაო. მაგალითად, მე როცა სირბილი მინდა, ის გამაჩერებს ადგილზე, მომცემს ხელში მძიმე რკინებს და, გინდა თუ არა, ხელები ავარჯიშეო... ხელოვნებას შეუძლია, რომ დაიმორჩილოს, ე.ი. დაამახინჯოს ბუნება, მაგრამ რომ შესცვალოს და თავისი სურვილით ვითომ

გააუკეთესოს, არა მჯერა. აბა, წარმოიდგინეთ ერთი მხრით თავისუფალი, შველივით მონავარდე, სოფლელი ბავშვი და მეორე მხრით „დაჩანჩურებული“ ქალაქელი ყმაწვილი!.. ფეხსაცმელი უჭერს და მაწოლები სტანჯავს... გამოსუდრულა ტანთსაცმელში, საძრაობა აღარ აქვს, ეუბნებიან: ჭკვიანად იყავი, რაც ჩვენ გირჩიოთ, მხოლოდ ის იკისრე შენცო!.. იმ საბრალოს ერთი გაკოტრიალება ქვეყანას ურჩევნია, მაგრამ განა გაბედავს, რომ ტანისამოსი დასვაროს?.. იზრდება ბრძანებით მომავალი ჭლეჩი და მუმია.

ქართველების ოდენი სხვადასხვაგვარი სათამაშო თითქმის არც ერთს ხალხს არ აქვს და ყოველგვარი სათამაშოც უთუოდ ისეთია, რომელიც ჭკუა-გონებასა და სხეულს სწვრთნის, ავარჯიშებს. ყველას არ ჩამოგითვლით აქ, რადგანაც შემდეგ კიდევ მექნება მათზე მსჯელობა განსაკუთრებით, და დავასახელებ

მხოლოდ „ბურთაობას“. აბა, რომელი „გიმნასტიკა“ შეედრება მას? ბურთაობის დროს თვალი, ფეხი, ხელი, თავი, ტანი და ყოლიფერი თანასწორად ეჩვევა სიმარდეს. ქართულ სათამაშოებს ბავშვები თავის ხელით აკეთებენ, მაგალითად, ტაფა-რიკს თვითონ გამოსჭრიან ხოლმე, შვილდკოდალს იკეთებენ, ბურთს თავის ხელით ამზადებენ, და ეს შრომა კიდევ უფრო აყვარებს პატარა პატრონს თავის საკუთრებას! ნაყიდი სათამაშოები და მუქთად ნაშოვნ ტიკინები ქალაქებში მუქთახორობას აჩვევენ ყმაწვილებს და უფრო უფუჭებენ ხასიათს. ეს მე ჩემ თავზე გამომიცდია! სხვისი გაკეთებული და ნაყიდი სათამაშოები არაფრად არ მიმაჩნდა და ჩემსას კი ვუფროთხილდებოდი ხოლმე. პატარებს უყვართ დიდების მიბაძვა და, მეც რომ ხუხულა სახლებსა და ბაღ-სასიმიინდე-წისქვილებს ავაშენებდი ხოლმე, ჩემს სიამოვნებას საზღვარი აღარ ჰქონდა. თავი მომქონდა, რომ მე თვითონ ვაკეთებდი. აბა, წარმოიდგინეთ

სოფლელი ბავშვი, რომელსაც თავის ხელით გაკეთებული ბურთი ხელში უჭირავს და თავისუფლად გაჰკრავ-გამოჰკრავს ხოლმე ხტუნვითა და სირბილით, და შეუდარეთ ქალაქელს! იმ საცოდავს უჭირავს ხელში ძაფზე გამობმული ბუშტის ბურთი და შიშით ველარ ინძრევა, არ გამიფრინდესო... რომ სიტყვა აღარ გავაგრძელო, მოკლედ ვიტყვი, რომ სოფელში გაზრდილ და ქალაქში მყოფ ბავშვებს შუა ისეთი განსხვავებაა, როგორიც ნამდვილსა და მის აჩრდილს შუა. ეს უბედურება ბედმა თავიდან ამაცდინა მე და ექვსი-შვიდი წლის ნამდვილი ბუნების შვილი ვიყავი: ტანმრთელი, მალხაზი, კეთილი, ყველას მოსიყვარულე და თავისუფალი, როგორც სამოთხის შვილი. დიად, სანამდი სოფელში ვიზრდებოდი, სრულიად ბედნიერიც ვიყავი, თუმცა ხანდახან, კვირაში ერთხელ თუ ორჯელ, ჩემს ბედნიერებას შეაფერხებდენ ხოლმე სასახლიდან ჩემს სანახავად გამოსულები!

„დღეს ბატონები გამობრძანდებიანო!“ — იტყოდა ხოლმე ჩემი ძიძა: გამწმენდდა, გამბანდა, მომრთავდა, თითქოს სადღესასწაულოდ, და აღარ გამიშვებდა გარეთ. მართლაც იმ დღეს გამოვიდოდენ ჩემ სანახავად დედ-მამა დიდის ამბითა და ამალით, ისე, როგორც კი შეშვენოდა ბატონყმობის დროს, და მთელი სოფელი ცქერად გადაიქცეოდა ხოლმე. იმათი გამოსვლა ჩემთვის მხოლოდ სასიერო და სათამაშო იყო. ვიცოდი, რომ ისინი ბატონები იყვენ და მე მათი შვილი ვიყავი. როგორც ისინი, ისე მათი მხლებლები მოწიწებითა და ალერსით მეპყრობოდენ: მკოცნიდენ, ხელში ამიყვანდენ ხოლმე, საჩუქრებს მაძლევდენ, მანებივრებდენ, მაგრამ მაინც მე მათი მობრძანება ბევრად არაფრად მეპიტნავებოდა, რადგანაც გული ტყე-მინდვრისა და სამწყესურისაკენ მქონდა. კიდევ ჩემი ბედი, რომ ისინი დიდხანს არ იცდიდენ სოფელში და მეც, გავიგულებდი ხოლმე თუ არა მათ

ცოტა მოშორებით, ისევ გავრბოდი სამწყესურში. იქ სოფლის ბიჭები, ჩემი ამხანაგები, გამომკითხავდნენ ხოლმე: „რა მოგიტანეს, რა გითხრეს ბატონებმა, როგორ იყვნენო?“ და სხვა. ამის გამოკითხვის შემდეგ, ჩვენც მაშინვე „ბატონობიას“ თამაშს დავიწყებდით ხოლმე: ზოგი ქალბატონს წარმოადგენდა, ზოგი ვითომ ვაჟბატონი იყო, ზოგიც მხლებლები!.. გადავჯდებოდით ჯოხის ცხენებზე და ჩვენს მხიარულებას საზღვარი არა ჰქონდა.

შემოთავ მოვიხსენიე, რომ ქართველებს ურიცხვი და უთვალავი სათამაშოები გვაქვს-მეთქი. ერთი მათგანი სამუდამოდ ჩამრჩა გრძნობა-გონებაში, თუმც ის თამაშობა თავისთავად სახალისო არ არის. ეს გახლავთ „ქორობია“. ერთი უფროსთაგანი კრუხობას იკისრებდა, სხვები წიწილები ვიყავით, გავაკეთებდით წრეს, ჩავაბამდით ფერხულს და ვტრიალებდით. ქორი

მოდდიოდა წიწილების მოსატაცებლად, კრუხი იგერებდა, სანამ ძალ-ღონე ჰქონდა. ბოლოს ქორი ხან ერთი კუთხიდან, ხან მეორე კუთხიდან მოვარდებოდა, გაჰგლეჯდა წრეს და გაიტაცებდა წიწილს; მაშინ წიწილები გაიფანტებოდნენ, მიიმალეობდნენ აქეთ-იქით და გამწარებული კრუხი კი, შვილებს რომ აქეთ-იქით მიმალულსა და მიხიზნულს დაინახავდა, თვითონ გამოუდგებოდა ქორს, დააგდებინებდა და დაიბრუნებდა ხოლმე გატაცებულ წიწილას. მაშინ ხელახლად იწყებდა ქოთქოთს, შეიკრებდა წიწილებს და გააბამდა წრეს. მართალია, გამარჯვებული კი ყოველთვის კრუხი რჩებოდა, მაგრამ იმ საბრალოს მოსვენება არ ჰქონდა და იტანჯებოდა. ეს თამაში მე არ მიყვარდა, თუმცა ყოველდღე სხვადასხვა თამაშობას ამითი ვაბოლოვებდით ხოლმე. მეცოდებოდა კრუხი და ხშირად ვეკითხებოდი ხოლმე ძიძას: „რა დაუშავა კრუხმა ქორს, რომ წიწილებს სტაცებს და არ ასვენებს მეთქი?“ — „ჭამა

უნდაო!” — მიპასუხებდა ხოლმე ძიძა და დაიწყებდა სიცილს. არ ვიცი, ეს თამაშობა, რომელიც სავარჯიშოდ დიდი არა არის რა, განზრახ იყო გამოგონებული რაიმე სამნიშვნელოდ, თუ ისე შემთხვევით, უბრალოდ, მაგრამ დღეს რომ ვუკვირდები, ძალიან მაგონებს ჩვენი ქვეყნის ბედს. ჩვენი ცხოვრება, ჩვენი ისტორია სწორედ ქორობიას წარმოადგენდა: საქართველო კრუხი იყო სიცოცხლეგამწარებული, და სხვა მისი კუთხეები — წიწილები!.. მტრები ქორებივით ესეოდენ... იტაცებდენ ხან ერთს მხარესა და ხან მეორეს, მაგრამ საბოლოოდ კი საქართველო მაინც კიდევ იბრუნებდა ხოლმე დაკარგულ მხარეს და გაერთებული, ფერხულჩაბმული წრე ბოლოს იქნევდა ძლიერად. მაშინ მე ეს არ მესმოდა, რასაკვირველია, მაგრამ გულზე კი რაღაც უნებურად მკბენდა და მეჯავრებოდა „ქორობია“. თუმცა მისი თამაშობა ყველას კი უნდოდა, მაგრამ სიყვარულით კი არავის უყვარდა. ერთხელ, სახლში რომ დავბრუნდი,

მოწყენა შემნიშნა ძიძამ და მითხრა: „რა იყო, ქორობია
ხომ არ გითამაშნიათო“.

— ვითამაშეთ და ქორმაც მე გამიტაცა-მეთქი! —
ვუპასუხე სიცილით. ძიძამ ჩამიკრა გულში და დაიწყო
ტირილი. მე გამიკვირდა და ვკითხე: „რა გატირებს-
მეთქი?“ — ის მატირებს, რომ ხვალ ჩემ წიწილასაც
მოიტაცებენ და მომაშორებენო!.. წიწილას რა უჭირს,
მაგრამ, როგორ აიტანოს და როგორღა გასძლოს კრუხმა
უიმისობით?“ ეს რომ სთქვა, გული ამოუჯდა, მოუმატა
ტირილს და უფრო ძალუმად მიმიკრა გულზე. მე თუმცა
არა მესმოდა რა, მაგრამ მივხვდი, რომ აქ კარგი არა არის
რა-მეთქი, და დავიწყე ტირილი... ვიტირე, ვიტირე და
ჩამეძინა ძიძის კალთაში. მეორე დღეს კი ყოველივე
გავიგე: სამუდამოდ გამომათხოვეს სოფელს და
წამიყვანეს სასახლეში, სადაც სულ ახალი ცხოვრება უნდა
დამეწყო.

სასახლეში ადრეც ბევრჯერ ვყოფილვარ, მაგრამ, რომ გამომიყვანეს, მაინც ბევრი რამ მეუცხოვა. ჩვენებს თითქმის ყველას ვიცნობდი, და სტუმრებმა კი სწორედ გამაცეცეს. ხან ერთთან მივყავდით, ხან მეორესთან. მეალერსებოდენ და მკოცნიდენ. ისე მეხვეოდენ გარს, როგორც ჩხიკვები ბუს. „ეი, სოფლის ბიჭო!“ — დაიძახა მამაჩემმა — „შენ ახლა ბატონობა უნდა ისწავლო და ბატონიშვილობას უნდა მიეჩვიო; რაც გითხრან, დაიჯერე, თორემ, თუ ურჩობა დაიწყე, წაგიყვან და დაგამწყვდევ ისე, როგორც ის პატარა ბიჭი მყავს დამწყვდეული“; მომკიდა ხელი, მიმიყვანა და გამაჩერა სარკის წინ, სადაც თავიდან ფეხებამდე ნათლად გამოვჩნდი და სიცილი დავიწყე.

— ხომ ხედავ? — მკითხა მამაჩემმა.

— რატომ არა!.. ბრმა ხომ არა ვარ?

- იცნობ? — მეკითხება მამა.
- რა დიდი ცნობა უნდა?
- ხომ არ გინდა, რომ დაეჭიდო?
- ვისა?
- ამ პატარა ბიჭს.
- ბიჭი კი არა, ის არ გინდა კიდე! ჩემი ლანდია!
- რა იცი, რომ ლანდია?
- რატომ არ ვიცი!.. განა ცოტა მინახავს წყალში?

ამ სიტყვაზე სუყველამ სიცილი ასტეხა და გაიკვირვა — „შენი რისხვა ნუ მომეცემა, — წამოიძახა მოურავმა — შენი რისხვა ნუ მომეცემა, რო იტყვიან: კვიცი გვარზე წავაო, სწორედ მართალი ყოფილა. სოფლის ბავშვი რომ ყოფილიყო, რას მიხვდებოდა!.. მე რომ პირველად სარკეში ჩავიხედე, ჭაღარა მერია, მაგრამ მაინც კინაღამ გავგიჟდი, ისე გამიკვირდა!” ეტყობოდა, მოურავს კიდეც ბევრი რამ უნდა ეთქვა, მაგრამ დედაჩემმა გააწყვეტინა

სიტყვა, დამიძახა და მკითხა: წყალში? როგორ თუ წყალში?

— ისე, როცა სათევზაოდ დავდიოდი ხოლმე ან ყვირილაში, ან იზვარაში, წმინდა წყალში ყოველთვის გამოვჩნდებოდი ხოლმე.

— მარტო შენ?

— მარტო მე რათა? წყალში ყოველივე გამოჩნდება: ხარი, ძროხა, ცხენი, დღე ყველაფერი გამოჩნდება, ღამე კი მარტო ვარსკვლავები და მთვარე გამოჩნდება ხოლმე.

— თევზს როგორღა იჭერდი?

— პატარებს ჩქიფით და დიდებს კი ხელაობით. შევყოფდი ხოლმე ხელს ჯილეში, ქვებში, და, თუ შევხვდებოდი თევზს, დავიჭერდი და გამოვიყვანდი.

— გველი რო შეგხვედროდა?

— რა ვუყოთ მერე? განა არ შემხვედრია? შეჰყოფ ჯილეში ხელს, იქ ბევრი ღორჯო გგონია ერთად თავმოყრილი,

გამოგაქ და თურმე გველია დახვეული. გაიშლება და შემოგეხვევა მკლავზე.

— მერე... არ გეშინოდა? — შემომკივლა დედამ.

— არა! დავასხვერტებდი ხოლმე რიყეზე.

— რომ ეკბინა?

— ნწუ, ამჟა! წყალში როდი იკბინება, შხამი როდი აქ თან. წყალში ჩასვლას რომ დააპირებს, გველი მწვანე შხამს იქვე ქვაზე წამოანთხევს. წყლიდან რო ამოვა, მერე ისევ ალოკავს და გაუდგება გზას. მაშინ თუ ვისმეს შეხვდა და უკბინა, ძნელია: მზის ამოსვლისას თუ უკბინა, მზის ჩასვლამდის ველარ გაატანს, და მზის ჩასვლისას თუ უკბინა, მზის ამოსვლას ველარ მოესწრება კაცი, მოკვდება.

— რო ველარ მიაგნოს თავისი შხამი?

— თუ ვინმემ დაუმალა ან შხამიანი ქვა გადაუგდო, მაშინ წყლის პირზე დაიწყებს ძებნას გველი, ირბენს და, რომ ველარ ნახავს, ჯავრით დაუშენს თავს ქვაზე და მოკვდება.

— შენ რა იცი ეგა?

— შარშან ყვირილას პირზე ვნახეთ მაგრე მკვდარი გველი. არც თავი ჰქონდა გაჭეჭყილი და არც წელი მოწყვეტილი, ისე იყო მკვდარი და მეთევზეებმა სთქვეს: შხამი დაეკარგებოდა და თვითონ მოიკლავდა თავსაო.

— რაზე იჭირვებს საქმეს, რატომ თან არ ჩაიტანს იმ შხამს წყალში?

— დაწყევლილია!.. მერე-და, შხამი რო ჩაიტანოს წყალში, წყალს ხომ მთელი სოფელი სვამს და დიდი და პატარა სულ არ მოიწამლებოდენ ერთიანად? — ჩემ სიტყვა-პასუხზე დედას ეცინებოდა და თავზე მისვამდა ხელს და მეც, რაღაი კი სოფლის ამბავი მომაყოლეს, მზად ვიყავი, რომ საღამომდის მეტიტინა, მაგრამ სხვებმა გაგვაწყვეტინეს საუბარი. დასწყევლოს წმინდა გიორგიმო — დაიძახეს აქეთ-იქით — ტფუ! ტფუ! ვიღაც სწორედ ჩვენ ძვირში არისო და გადავიდენ სხვა საუბარზე. ამასობაში სადილობამაც მოატანა და

გადასძახეს ბიჭებს აივანზე, რომ სადილი მოეტანათ.

უცბად ოცი-ოცდაათი მეტი ფარეში შემოიჭრენ და გაჩერდნენ შუა ოთახში. ბატონები მივიდნენ, ჩამომწკრივდნენ ტახტზე: პირდაპირ, მეორე ტახტზე აზნაურიშვილები დასხდნენ და თავში მღვდელი დაუჯდათ. კიბეზე ვიღაცამ დაახველა, სთქვეს — მოურავიანო და მართლაც ის იყო, მოუძლოდა წინ სადილს, შემოვიდა და მიეყუდა სვეტს. იმას შემოჰყვენ სხვებიც. ხელოსნებს პური მოჰქონდათ ხელკალათებით, მზარეულებს კი ქოთნებით და ქვაბებით სხვადასხვა საჭმელები. მიდგეს კუთხეში და გაჩერდნენ. „აბა, ჰე, ხელი დაგვაბანიეთო,” ბრძანეს ბატონებმა. ერთმა ფარეშმა ტაშტს დაავლო ხელი, მეორემ თუნგს და მესამემ ხელსაწმენდს. ჩამოუარეს რიგით და ყველას ხელი დააბანინეს. მერე ორმა ბიჭმა შემოიტანა გრძელი და ვიწრო ხის სუფრა, ოთხფეხიანი, რომელსაც ერთი ფეხი

გამოვარდნილი ჰქონდა. „შეუყენეთ ფეხიო“ — უბრძანა ბატონმა. ბიჭები სულ ერთიანად გაცვივდენ გარეთ და თვალის დახამხამებამდე ერთმა შემოარბენინა ქვა, სხვებიც ისევ უკან მოსდევდენ; გადააბრუნეს სუფრა და შეიქნა ერთი კაკაკუკი. გაუმაგრეს ფეხი, მაგრამ ცოტა მეტი მოუვიდათ, ფეხი დამოკლდა და სუფრამ ყანყალი დაიწყო. „შეუყენეთ ნაფოტიო“ — ბრძანა ბატონმა. გაცვივდენ ბიჭები ნაფოტის მოსატანად. კიდევ ისევ ერთმა მოიტანა ნაფოტი და სხვები უკან მოსდევდენ; შეუყენეს სუფრას და გაამაგრეს. როგორც იქნა, ამ ჭირს გადარჩენ, მაგრამ მწუხარება ამით მაინც არ გათავებულა. დამშეულს ძაღლებს რომ სადილის სუნი ეცათ, დრო იხელეს, შემოცვივდენ ოთახში, შეძვრენ სუფრას ქვეშ და წამოწვენ. — „არიქა, დაგვიხსენით ამ ძაღლებისაგანაო“, დაიყვირა ბატონმა. ბიჭებმა დაავლეს ჯოხებს ხელი და დაუწყეს სუფრის ქვეშ ძაღლებს ცემა. ძაღლები იღრინებოდენ, იკბინებოდენ, დიდხანს არ უნდოდათ,

რომ გამოსულიყვენ სუფრის ქვეშიდან, მაგრამ ბოლოს, ძალა რო დაატანეს, იკადრეს და გაცვივდენ გარეთ. ერთი-ორი ძაღლი აზნაურების სუფრის ქვეშაც შემძვრალიყო. ბიჭებმა რომ იმათ ჯოხით ცემა დაუწყეს, ერთმა აზნაურმა იყვირა: „ვაიმე, წვივი, წვივი მომტეხე, შე ოჯახდაქცეულო! ბატონი-ჩემის რისხვა ნუ მომეცემა, ჩემი ჯინი სჭირს და განგებ მიყო ეს საქმეო!” — მაგრამ ბიჭი დიდ უარზე იდგა და იძახოდა: „ღვთისა და ბატონის რისხვა მქონდეს, თუ უცაბედად არ მომსვლოდესო”. ამ შემთხვევამ დიდი სიცილი და ხარხარი გამოიწვია და ის აზნაურიშვილიც განგებ აზვიადებდა ტკივილს, ისვამდა წვივზე ხელს და იჭყანებოდა. ძაღლები რომ გარეკეს, რამდენიმე ბიჭი კარებზე დააყენეს ჯოხით, რომ აღარ შემოსულიყვენ. ეს შემთხვევა პირველი არ ყოფილა და უკანასკნელი. არა თუ ჩვენ ოჯახში, სხვის ოჯახებშიაც ამგვარივე შემთხვევა იყო ხოლმე; თითქმის ყოველ იჯრაზე, ყოველ სადილ-ვახშამზე ამ სუფრის ფეხების

ცოდვილი იყო და ძაღლების მოგერება, და აზრად არავის მოსდიოდა, რომ ერთხელვე გაემაგრებინათ სუფრის ფეხები, და ან ბიჭები სადილობამდე კარებზე დაეყენებინათ, რომ ძაღლები არ შემოსულიყვნენ ხოლმე. ამ ახირებულობას ისე იყვენ მიჩვეული დიდი და პატარა, რომ უამისოდ ვერც კი შეეძლოთ წარმოედგინათ სადილ-ვანშმის ჭამა; თითქოს ეს ყველა აუცილებელი საჭიროება ყოფილიყო, ისე, როგორც მღვდლისაგან სუფრის კურთხევა. ყოველიფერს რომ მორჩენ და დააღაგეს საჭმელები სუფრაზე, უცბად დედაჩემმა შეჰკივლა მამაჩემს: - „რას შვრები მაგას!“ - თურმე მამაჩემს კარგი მოზრდილი ლუკმა ჩაედვა პირში ისე, რომ ჯერ მღვდელს „მამაო ჩვენო“ არ ეთქვა და სუფრა არ ეკურთხებია. ახლა-კი გაახსენდა, წამოვარდა ზეზე და ხელით ანიშნა მღვდელს. მღვდელმაც სისწრაფით „მამაო ჩვენო“ გადიკითხა, აკურთხა სუფრა, და მაშინ კი მამაჩემმაც გადაყლაპა და მიუბრუნდა მღვდელსა: “მამაო, კინალამ არ

დამახრჩვე, შიშით ვერ გადავყლაპე, სირცხვილით ვერ გადმოვაგდე და შენ კი ლოცვა გააჭიანურეო”. — „შენი რისხვა ნუ მომეცემა, ორჯერ გადავახტი, რამდენიც შევიძელი, ჩავაფუჩეჩე”. ამ სიტყვებზე დედაჩემი გაჯავრდა და უსაყვედურა მამაჩემს: „სულ შენი სულწასულობის ბრალია, რომ მღვდელსაც ცოდვაში აგდებ და გმოხას ალაპარაკებ. ვის გაუგონია ლოცვის გადაფუჩეჩება და ღვთის მოტყუებაო?” მღვდელი გაწითლდა და თავის გასამართლებლად წაილულლულა: „არა უშავს რა, პური და ღვინო ისეც ნაკურთხია ღვთისაგანო; ცოტა რომ დააკლდეს, რა უშავსო”. — „რას ამბობ, მღვდელო, — სთქვა დედაჩემმა, — რაც კი არსებობს ქვეყანაზე, ღმერთს უკურთხებია, რო გაუჩენია; და მაშ რა საჭიროა კურთხევანი რო ყოველ დღე ხელში გიჭირავს?” ეს ბაასი, ვინ იცის, რამდენ ხანს გაგრძელდებოდა და რითი გათავდებოდა, რომ მამაჩემს არ დაეყვირა: „კარგია, ახლა რა დროს ეგ არის, მშიაო”.

ყველამ ხმა ჩაიწყვიტეს და შეუდგენ გულმოდგინედ ჭამას.

სუფრა სხვადასხვა თავი საჭმელებით აივსო, თავ-თავისი კერძი ყველას საყოფი ედვა წინ, მაგრამ მაინც მამაჩემს მოართვეს ხელგობით და დაუდგეს წინ ასო-ასოდ აქნილი რაჭული ხბო, რომელსაც მოსაკითხად უგზავნიდა ხან ერთს და ხან მეორეს. ისინიც თაყვანისცემით მოახსენებდენ ხოლმე: „ღმერთმა ნუ მოგვაკლოს თქვენი მოწყალებაო!“ ამ დროს გავიხედე, შუა ოთახში რომ გამწკრივებული ბიჭები თავზე გვადგენ და ჩვენ ჭამას რომ უყურებდენ და ტუჩებს აცმაცურებდენ, მათ რიცხვში ჩემი ძიძიშვილიც იდგა. თვალი მიქნია, მივხვდი, რაც უნდოდა, გავაპარე ხელი, ვტაცე შუაძვალს და ელვასავით გადავუგდე. ბურთში გაჩვეულმა ბიჭმაც, რასაკვირველია, მიმინოსავით დაიჭირა და იგდო უბეში. ბევრმა თვალის ვერ მოასწრო ამ ჩვენ ხორციტ გაბურთავენას, მაგრამ

დედაჩემმა შენიშნა და სიცილით მითხრა: “შვილო, მარტო მაგას რომ მოუკითხე, სხვებს ხომ გული დაწყდებათო! მაგის ტოლა ბიჭები, ორი-სამი, ხომ ხედავ, სხვაც არისო! ისინი სულ შენი შინაყმები და ვეზირები იქნებიანო! მოუკითხე იმათაცო!” მე დიდი სიამოვნებით აღვასრულე დედის ბრძანება, და თითო ნაჭერი გადავუგდე სამივეს. ეტყობოდათ, რომ ბურთაობაში ისინიც გაწაფული იყვნენ. ორმა მათგანმა თითები ისე გამოჰკრეს ჰაერში მოტრიალე ხორცს, როგორც მიმინომ ბრჭყალები მწყერს; მხოლოდ ერთ იმათგანს, რომელიც უფრო მოზრდილი იყო, გაუვარდა ძირს. „აი, დაგესხა თავსლაფიო!” მიაძახეს აქეთ-იქიდან, „ვერ ყოფილხარ ბატონის ერთგულიო!” შერცხვა ბიჭს, მაგრამ ხორცის ნაჭერი მარჯვედ მომუჭნა. „პაღური მაგასო!” ბრძანა ბატონმა; მისცვივდენ პატარა ბიჭები და ჰკრეს პაღური. საკვირველია! ეს პაღური არც მეპაღურეებს და არც საპაღურეს არა სწყენიათ. შეიქნა ერთი საზოგადო სიცილი და ხარხარი. პატარა ბიჭებს

პურიც გადაუგდეს და ისინიც სიამოვნებით გაცვივდენ გარეთ, რომ პირი ჩაეგემრიელებიათ. სუფრაზე ღვინოს არავის არ აძლევდენ, მხოლოდ მერიქიფეებს ეჭირათ ხელში ღვინით სავსე დოჭები და, დაიცლებოდა თუ არა ვისიმე ჭიქა, მაშინვე აავსებდენ. სადღეგრძელოები არ იცოდენ. პირველს ჭიქას რომ აიღებდენ, მაშინ კი პირჯვარს გამოისახავდენ და იტყოდენ: „დიდება ღმერთსა! მოწყალესა ერსა! ღმერთო გაუმარჯვე ბატონსა და ყმებსა, აქა მბრძანებელსა! შენდობა, მამაო!“ — ეტყოდენ მღვდელსაც და გადაჰკრავდენ ღვინოს. მერე კი იმდენსა სვამდენ, რამდენიც უნდოდათ. სამიზეზო სადღეგრძელოები კი ფიქრადაც არ მოსდიოდათ.

სადილი რაც უფრო გრძელდებოდა, უფრო და უფრო ეტყობოდა მზიარულება ყველას. იცინოდენ, ხუმრობდენ და სასაცილო ამბებს ამბობდენ. სიცილსა და მუსაიფში ხანდახან ფარეშებიც გამოერეოდენ, მაგრამ თავი კი

ზრდილობიანად ეჭირათ.

გათავდა სადილი, სუფრა აალაგეს, ფარეშებმა ხელი დააბანინეს ისევ ყველას და წავიდ-წამოვიდენ. სასახლეში დარჩენ მხოლოდ ბატონები. იმ დროში ნასადილევს ძილი ყველასათვის აუცილებელი საჭირო იყო და ამიტომ დედ-მამა საწოლ ოთახში დარჩა. მე კი სასტუმრო ოთახში შემეყვანეს და იქ დამტოვეს. „იყავი მანდო და, როცა ძილი მოგინდეს, წამოწევი ტახტზე, მუთაქა მანდერ არიო, მიიდევი და დაიძინეო. სანამდის არ აგრილდება, კარში არ გაგიშვებთ, ხომ ხედავ, რომ სიცხით დედამიწას ალმური ასდისო. ყოველი ცხოველი გაბოროტებულია, ან ბრაზიანმა ძაღლმა არ დაგგლიჯოს, ან გველმა არ დაგკბინოსო. რო აგრილდება, მაშინ კი პატარა ბიჭებიც გამოიღვიძებენ და იხტუნეთ ერთად ეზოში, რამდენიც გინდოდეთო“.

მომიკეტეს კარები და დამტოვეს მარტო. ეს პირველი შემთხვევა იყო ჩემ სიცოცხლეში, რომ მარტო დავრჩენილიყავი, და ისიც კარდაკეტილ ოთახში. დავღონდი და დავიწყე ფიქრი. მე გული ისევ ჩემი სოფლისაკენ მქონდა. „მართალია, ამისთანა სიცხეში, - ვიფიქრე გუნებაში, - მზეში ყოფნა და წანწალი არ ვარგა, მაგრამ მაგიერად რა სჯობია იმას, რომ ხის ქვეშ ჩეროში იჯდე და დანასობიას ან კენჭობიას თამაშობდე! და აქ კი, არ ვიცი, რა უნდა გავაკეთო? ძილიო, რომ მეუბნებიან, განა ძილისგუდა ვარ, რომ დღეც ვიკოტრიოლო?“ ამგვარი ფიქრები სევდასავით მომაწვენ გულზე და ყელში რაღაც ბურთივით გამეჩარა. უცბად რაღამაც გრიალი დაიწყო, მივიხედე კედლისკენ და შევნიშნე (თურმე კედლის საათი იყო), თითქოს კოლოფის მზგავსი შეიძრაო, გაიღო კარები, გამოხტა გუგული, სამჯერ დაიძახა „გუგუ, გუგუო“ და შეჰყო ისევ თავი, დაიმალა. წამოვვარდი ზეზე, დამავიწყდა ჯავრიც, მწუხარებაც, ვიფიქრე: „ეს

გუგული სად შემოფრენილა-მეთქი”, ის სოფელშიაც
ვიცოდი, რომ გუგული ბუდეს არ იკეთებდა და სხვის
ბუდეში სდებდა კვერცხებს. ვსთქვი: „სწორედ მერცხლის
ბუდეა აქა და იქ ზის მეთქი”! მოვინდომე, რომ
მივპაროდი და ქუდი დამეხურა ზედ. მივეპარე
ფეხაკრეფით, ნელ-ნელა, დავდგი სკამი და შევდექი ზედ,
მაგრამ მაინც ვერ ავწვდი. საათი მაღლა იყო
ჩამოკიდებული, სკამი სკამზე დავდგი და ისე ვაპირებდი
მიპარვას, შევპოტინდი. მაგრამ ამ დროს გამომისხლტა
სკამი, გადმოვვარდი და გამხდა ბრეგვა იატაკზე.
ხმაურობაზე გამოცვივდენ მეორე ოთახიდან და,
გაშხვართული რომ მნახეს იატაკზე, ჯერ შეეშინდათ,
მაგრამ მერე კი, მნახეს არა მიჭირდა რა, სიცილი აიტეხეს.
მე შემრცხვა და მოვრთე ტირილი. გული ამომიჯდა და
ველარაფრით ველარ გამაჩერეს, სანამ ჩემმა უფროსმა დამ
არ მომკიდა ხელი და არ წამიყვანა სამოახლოში, სადაც
ჩემი ძიძაც სტუმრად იყო.

დედაჩემი დიდი ძველებურ ოჯახის ასული იყო. 1820-ში, თეოფილაქტეს დროს, ქუთათელი და გენათელი რომ დააპატიმრეს და აჯანყება მოხდა, იმ აჯანყებულების მეთაურად ითვლებოდა დიდი ივანე აბაშიძე, ახალციხეს მოკლული. ეს ივანე დარეჯან ბატონიშვილის, პირველი სოლომონ მეფის ასულის, შვილი იყო და დედაჩემის მამა. აჯანყებულები რომ დაიმორჩილეს და დაამშვიდეს (უნდა მოგახსენოთ, მისთანა აჯანყება არ ყოფილა, რომ ხალხს რამე ძალადობა ეხმაროს, მხოლოდ უკმაყოფილებას აცხადებდენ პირდაპირ, დაუფარავად), აბაშიძის ოჯახი აიკლეს და იმის ცოლშვილიც სხვებთან ერთად ტყვედ წაიყვანეს. გურიის უკანასკნელი მთავარი, მამია გურიელი, ღვიძლი ძმა იყო აბაშიძის ცოლის: გამოესარჩლა დასა და დისწულებს, იშუამდგომლა მთავრობასთან და ტყვეები, გარდა დარეჯან ბატონიშვილის ერთი უფროსი ვაჟისა, უკანვე დააბრუნეს

გზიდან. მაშინ დედაჩემი იყო 12 წლისა და ყველაფერი გულისფიცარზე დაებეჭდა. აბაშიძის სახლობა დაბრუნდა, მაგრამ ყმა და მამული ჩამორთმეული დაუხვდა, ოჯახი აკლებული და განადგურებული. საზრდო რომ აღარ ჰქონდათ და პატრონიც აღარავინ ჰყავდათ, გურიის მთავარმა გადაიყვანა და ცდილობდა, რომ მათი მწუხარება მომავლის იმედებით როგორმე გაექარვებინა. ყველაზე უფრო დასევდიანდა თურმე დედაჩემი: ამას თურმე დარეჯან ბატონიშვილი აგონდებოდა, რომელიც შვილსავითა ზრდიდა და ანებივრებდა, როგორც შესანიშნავ ბავშვს. დარეჯან ბატონიშვილისა არ იყოს, გურიელმაც განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია დედაჩემს. იმ დროს, როგორც სხვა ყოველ ქართველ დიდ-ოჯახებში, გურიელის სასახლეშიაც თითქმის შინაკაცებად ითვლებოდნენ ფრანგის პატრები და დიდი გავლენაც ჰქონდათ ოჯახებზე.

ამ ევროპიულად განათლებულმა და გონებაგანვითარებულ მეცნიერებმა დედაჩემზედაც დიდი გავლენა იქონიეს: მათი მეოხებით შესწავლილი ჰქონდა, სხვათა შორის, ექიმობა და მეურნეობა. რაც კი იმ დროში ქართველ-ქალის ხელიდან გამოვიდოდა, ყველაფერი ზედმიწევნით იცოდა: იყო კარგი მწიგნობარი, მეოჯახე, მოხელსაქნარე და მასთანაც კარგი აღმზრდელი. ცნობისმოყვარეობასთან შრომისმოყვარეობაც შეთვისებული ჰქონდა: დილას მამლის ყივილზე რომ წამოდგებოდა. დაღამებამდე ფეხზე იდგა და უსაქმურად კაცი ვერ ნახავდა. „სიზარმაცე და უსაქმურობა დედა არის ყოველგვარ ბოროტებისაო,” იტყოდა ხოლმე: „და კეთილი საქმე კი იგივე ლოცვა, ვედრებააო”. მოსამსახურეებს ყოველთვის თვალყურს ადევნებდა, რომ ცუდი არა ჩაედინათ-რა. უსაქმოდ არავის გააჩერებდა, ყოველგვარ ხელობას ასწავლიდა მათ და ზოგს წიგნსაც აკითხებდა. მაშინ, ბატონყმობის დროს, ამგვარი ქცევა საარაკო იყო და

დედაჩემის მოქმედებაც ბევრს თვალში ეჩხირებოდა. მკაცრობისა და მრისხანების სახელი ჰქონდა დავარდნილი, რადგანაც თავი მძიმედ ეჭირა. „თუ თავი გაუყადრე ბრბოს, პირს შეგაჩვევს, აღარად ჩაგაგდებს და, რაც უნდა ურჩიო, აღარ დაიჯერებსო“ — ამბობდა. სასახლეში მისი ყველას ეშინოდა და დიდი ხათრიცა ჰქონდათ. მაშინ მეც ისე მეგონა, როგორც სხვებს, რომ დედაჩემი ცივგული და მრისხანე იყო, მაგრამ, გონებაში რომ ჩავხვდი, მაშინ კი გამოვიკვლიე სიმართლე: ის იყო ნამეტანი ჩვილი გულის მექონი და მოყვარული, მაგრამ დიდ-ოჯახში ნამყოფი, დარეჯან ბატონიშვილის გაზრდილი და პატრების ნამოწაფარი, განგებ პირბადეს იფარებდა, მხოლოდ კეთილის განზრახვით. უნდა გენახათ მაშინ, როდესაც სასახლეში ავად ვინმე გახდებოდა, გინდ უკანასკნელთაგანიცა!.. დღე და ღამ მოსვენება აღარ ჰქონდა და თავის ხელით უვლიდა, როგორც შვილს. გაჭირვებულის დახმარება რჯულად

ჰქონდა დადგენილი, სულ სხვებზე ჰფიქრობდა და სხვებისთვის, თითქოს თავის საკუთარ პირადობაზე ხელაღებული ყოფილიყოს, მუდამ მწუხარებაში იყო, და ყოველ ფერიცვალობა დღეს მტირალი იჯდა ხოლმე. ამბობდენ: ამ დღეს რაღაც ძველებური ამბავი აგონდებაო.

სულ სხვა ბუნების, მიმართულებისა და ხასიათის იყო მამაჩემი. უკანასკნელ დროში წერეთლები მძლავრობდენ და სახუცის ოჯახი-კი მთავრობისაგან ზურგმომაგრებული, ყველაზე ბატონობდა. იმ დროს მამაჩემი დედისერთა მცირეწლოვანი ობოლი ყოფილა; ბიძებიც გადავარდნილი ყოფილან, მეფე სოლომონს ჰხლებიან თან. ქვრივ-ობოლს ვინ არა სჩაგრავს, და, რასაკვირველია, შეძენის სურვილით გატაცებული სახუცესიც არ დააკლებდა ხელს. ერთხელ სახუცის მოურავი მოსულა ბებიაჩემთან და მოუხსენებია: „თქვენ რომ ეზოში ძელქვის პატარა სახლი გიდგათ, სახუცესს

სურს, რომ დაუთმოთო”. პატრონს, რასაკვირველია, შორს დაუჭერია ეს ამბავი, მაგრამ მოურავს მაინც მოუყვანია მუშები, დაუნგრევია სახლი და გადაუტანია. გამწარებულ ბებიაჩემს სახუცისათვის წიგნი მიუწერია: „დიდო ზურაბ წერეთელო! გრცხვენოდეს უკადრისი საქციელისო. დაგვიმარტოხელე ქვრივ-ობოლი და სახლს თავზე გვანგრევო. ვინ იცის, დრო რას მოიტანს, თუ ღმერთმა ინება და ჩემი მაზლი შინ მშვიდობით დაბრუნდა, მაშინ დრო გადაბრუნდება და შენც ესევე საქმე მოგივაო”. პასუხად ზურაბ წერეთელს აი, რა მოეწერა: „აბაშიძის ქალო, ენა დაიმოკლე, თორემ, ხომ იცი, დროც ჩემ ხელთ არის და გასავალიცო. ჩაგწერ სიაში და შენი ობლიანა მოზდოკში ამოგაყოფინებ თავსო!” ამ მუქარით შეშინებული ქვრივი გაჩუმებულიყო, მეტი რა გზა ჰქონდა, და შვილსაც ისე უფრთხილდებოდა, რომ მუდამ გვერდში უჯდა და აღარსად უშვებდა. ამის ბრალი იყო, რომ მამაჩემი შინაკაცად იყო გაზრდილი და მხოლოდ

ის იცოდა, რაც დედამისის ესწავლება. მუდამ დედის კალთაში თავის დებას ისეთი ზედგავლენა ჰქონდა მამაჩემზე, რომ იმას მთელ მის სიცოცხლეში თვითნებობა და ახირებულობა ზნედ ჰქონდა გადაქცეული: სძულდა ნადირობა, რაც იმ დროში მებატონეების ჩვეულება იყო, ეჯავრებოდა აქეთ-იქით სიარული და სულ სახლში იჯდა; შინაც არას აკეთებდა; ამბობდა: „კაცი სიმშვიდისა და მოსვენებისათვის არის გაჩენილი“. არც თვითონ შრომობდა, არც სხვას აწუხებდა. უყვარდა ძილი, აგრეთვე არ სწყინდა, როცა ზედავდა, რომ უსაქმური მოსამსახურეები მთელი დღე მხარეთეძოზე წამოწოლილი კოტრიალებდნენ სახლში. პირის გემო იცოდა, უყვარდა კარგად ჭამა და სულ იმას იძახოდა: „არიქა, მშვიერი არავინ დარჩეს სახლში, დიდსა და პატარას, ყველას სამყოფად აჭამეთო.“ ბუნებითად ნამეტანი გულკეთილი იყო, შური და ბოროტება არ ესმოდა, რა იყო; მაგრამ ერთ უბრალო რამეზე უცბად იცოდა გულის მოსვლა, და მაშინ აღარ

დაზოგავდა გინდ შორეელი ყოფილიყო და გინდ ახლობელი.

ეს ზნე მოუვლიდა ხოლმე უფრო ხშირად მაშინ, როდესაც უნებურად გამოაღვიძებდა ვინმე, მაგრამ სიფიცხე დიდხანს არ გასტანდა. მოვიყვან რამოდენიმე მაგალითს: ჩვენში, როგორც შობის წინ ალილოზე, ისე სააღდგომოდ ჭონაზე დადიოდენ ხოლმე მომღერლები. ერთხელ იმ დროს მოვიდენ ჩვენსა მეჭონეები და დაიწყეს „ჭონა“, როცა მამაჩემს ეძინა. „ალათასა, ბალათასა, ხელი ჩაჰკარ კალათასაო“, რომ შემოსძახეს, მაშინ გამოეღვიძა მამაჩემს და მიაშურა. მომღერლებმაც რომ დაინახეს ლომივით კაცი, პერანგისამარა, თავშიშველა მათკენ მუქარით მიმართული, დაფრთხენ, გადაცვივდენ ზოგი აქეთ, ზოგი იქით ყორეზე, თავს უშველეს, მაგრამ თითო-ოროლა აქა-იქ მოგროვებული კვერცხები კი სულ დაემტვრათ. მამაჩემი გამობრუნდა და უბრძანა მოურავს. „შემიტყვე,

ვინ იყვენ ეგ მეჭონეები, რომ ცოცხალი არ გადავარჩინო.”
ამაზე დიდი ფიციც დასდვა. მაგრამ, რომ გამოიძინა და
კაი გუნებაზე დადგა, ბევრი იცინა და თავის ბრძანებაც
გამოსცვალა: „შეიტყვეთ ვინ იყვენ ის საცოდავები, რაც
დამტვრევიათ კვერცხები, სასახლიდან უზღევით და, ამას
გარდა, კარგადაც დაასაჩუქრეთო”. ეს ხასიათი რომ
იცოდენ მისი, მძინარის ყველას ეშინოდა და ფხიზელს კი
არავინ ერიდებოდა. ოჯახის საქმეში არ ერეოდა, სულ
დედიჩემის ხელში იყო; მაგრამ მამაჩემის ახირებულობა
ბევრჯელ ხელს უშლიდა და ამ ორს, სრულიად
ერთმანეთის წინააღმდეგ ბუნების მეჭონ ადამიანთ,
ხშირად ჰქონდათ ერთმანეთში საყვედური. დედაჩემს არ
მოსწონდა მამაჩემის ყოფაქცევა, მაგრამ ბევრს უთმობდა.
როგორც კი შეიქნებოდა შუადღე და გუგული
თორმეტჯერ დაიძახებდა „გუგუს”, მამაჩემი მაშინვე
სადილად დაჯდებოდა. ადრე რომ მონდომებოდა
სადილი, მაინც არ სჭამდა. უცდიდა გუგულს და

მოთმინებიდან გამოსული ყვიროდა: „რა არის, ეს რჯულობა, რომ ასე აგვიანებს და სასადილოს არ დაუკრავსო?“ ესეები ყველა დედას არ მოსწონდა და ხშირად ეტყოდა ხოლმე: „შენი ცოდვა მიეცეს, ვინც შენ აგრე გამოგზარდაო“. ამგვარი ახირებული ხასიათი ოჯახში მოსაწონარი არ არის, როგორც წესისა და რიგის ამრევი, მაგრამ სასახლეში კი ყველას ვაჟბატონი უფრო უყვარდათ, ვიდრე ქალბატონი. საკვირველია, მრისხანე დედაჩემს არ უყვარდა არავის დასჯა, მხოლოდ სიტყვითა და შეხედულობით იყო საშიში. ხშირად იპატივებდა ხოლმე მამაჩემისაგან გულმოსულობით გაწირულს, მაგრამ მაინც ყველა მრისხანედა თვლიდა.

ერთხელ მოცლილი ფარეშები წასულიყვენ შეშის მოსატანად. ტყე იქვე ახლოს იყო; თითო კონის შეკვრას, რასაკვირველია, დიდხანს არ მოუნდებოდენ, მაგრამ დაღამებამდე მაინც რად დაბრუნდებოდენ სასახლეში?

დარჩენილიყვენ სათამაშოდ და, სხვათა შორის, „ტირილობია“ ეთამაშნათ: გადააფარებდენ თურმე ჩოხას შეშის კონას, დაახურავდენ ქუდს, ერთი მიუჩოქებდა, ორი იქით-აქეთ ხელს მოჰკიდებდა და სხვები ზარს ააყოლებდენ მოთქმით ტირილს, ვითომდა მკვდარიაო; ხან ერთმანეთს ტიროდენ, ხან თურმე მოურავს, ხან ხელოსნებს, მზარეულებს, ხან ვის და ხან ვის. ამ ხანად თურმე რიგი მოურავზე მიმდგარიყო. იმასაც გაეგო, გული მოსვლოდა და ბატონს დააბეზლა: „თქვენ გტიროდენო.“ მამაჩემს გული მოუვიდა; მიაყვანია მომტირლები და მათი საქმე ცუდად იყო, რომ დედაჩემი არ გამოსარჩლებოდა: „როგორ გეკადრება აგრე გამოურკვევლად გარისხებაო? ტირილიც არის და ტირილიც არისო. ვინ იცის, რა სიტყვებს ამბობდენო? ეგებ მართლა წარმოიდგინეს, რომ ბატონი აღარა გვყავდეს, რა დღეში ჩავცვივდებოდითო და იმას მოსთქვამდენო!“ ამის გამგონე ბიჭებმა გული მოიცეს და შეჰფიცეს: „შენი ხატი

ნუ გაგვიწყრება, ჩვენ თქვენი ხსენება არ გაგვებედოს, და ღმერთმა ნუ მოგვასწროს მაგ დღესო. ჩვენ მხოლოდ მოურავი ვიტყვითო.” მამაჩემს გაეცინა და ბრძანა: „კარგი, აღარ დაგსჯით, მაგრამ გაიმეორეთ კი ახლავე, როგორ იტყვით მოურავიო.” იმათაც, რასაკვირველია შემოიტანეს შეშის კონა, გადააფარეს ჩოხა და შეჰქნეს ღრიალი: „ვაიმე, მოურავო” და შეიქნა კომედია. სათითაოდ იტყრეს სუყველამ. დიდმა, პატარამ, ვინც კი ოჯახში იყო, თავი მოიყარა, შეიქნა ერთი საზოგადო მხიარულება, ასე გაშინჯეთ, დედაჩემიც კი მეორე ოთახში იჯდა და ცდილობდა სიცილი შეეკავებია. ცუდ გუნებაზე იყო მხოლოდ მოურავი, და მეორე დღეს მოციქულიც მოუგზავნა მამაჩემს: „თუ შეიძლებოდეს, რამდენიმე ხნით დამითხოვეთ, რომ სახლში წავიდეთ”.

ეგებ ვინმემ იფიქროს, რომ ამგვარი საქმეების ჩამდენი და საქმეში აჩქარებული მამაჩემი მჩატე ჭკუის ყოფილიყოს.

სრულიადაც არა, ძლიერი გონების კაცი იყო, მოსწრებული და ენამჭევრი, თუმცა კი ხშირად ენამწარეც. დედაჩემი იტყოდა ხოლმე: „ამ ჩემ შვილებს მამამათის ენა გამოჰყვათ, დახურდავებულო“. ჩვენ ხუთნი და-ძმანი ვიყავით, ღვთის მადლით, არც ერთს არ გვქონია სუსტი ენა და აქედან შეგვიძლია ვიგულისხმოთ, თუ რა უნდა ყოფილიყო მამაჩემის დაუხურდავებელი ენა? სწორედ სასიამოვნო და საყვარელი სანახავი იყო მამაჩემი, როდესაც გუნებაზე იყო. იმას რომ სწავლა მიეღო და ცხოვრებაში განვითარება ჰქონოდა, შესანიშნავი რამე იქნებოდა. მაგრამ ნამეტან გულკეთილობასთან შეერთებულ გულფიცხობას სულ სხვა ბეჭედი დაესვა, და, თუ დედაჩემი არ ყოფილიყო, ოჯახში ყველაფერი არეულ-დარეული იქნებოდა. ამას თვითონ მამაჩემიც გრძნობდა და დამშვიდების დროს, დიდი პატივისმცემელიც იყო ცოლის ნება-სურვილისა. მიუხედავად მისი ახირებულობისა, გარეშეებსაც ძალიან

უყვარდათ მამაჩემი და მთავრობაც დიდ პატივსა სცემდა სიმართლისა და პირდაპირობისათვის, და ბევრ რამესაც უთმობდა. ერთხელ გენერალ-გუბერნატორმა გაგარინმა დაიბარა: „მოდით ახლავე ჩემთან, უნდა მოგილოცო ხელმწიფის წყალობათ“. ბზობა დღე იყო. მივიდა მამაჩემი. გაგარინმა მოულოცა და უთხრა: ხელმწიფის „ბლადოვოლენიე“ მოგივიდაო. მამაჩემს იამა და დაჯდა, დაუწყო ცდა, როდის ჩამაბარებენ „ბლადოვოლენისო“. იცადა, იცადა, სადილობა გადავიდა, მამაჩემმაც მოთმინება დაჰკარგა და მიაძახა: „თუ მიბოძებთ, მიბოძეთ, ეგ რაღაც „ბლადოვოლენიე“ არისო!“ გუბერნიის მმართველს გაეცინა და უთხრა თარჯიმანის პირით: „ბლადოვოლენიე“ უმაღლესი მადლობა არისო“. მოთმინებიდან გამოსული მამაჩემი წამოვარდა ზეზე და მიაყვირა: „ღმერთმა უმაღური გამყოფოს, უსადილოდ დამტოვეთ! დღეს ბზობაა, მაგას ერთი კარგი ზურგიელი მერჩიაო!“ — სთქვა და გამოვარდა გარეთ. არ გაუვლია

ნახევარ საათს, რომ ჩვენსა თარჯიმანი მოვიდა, გაგარინის გამოგზავნილი, თანაც ერთი წყვილი დიდრონი ზურგიელი მოიტანა: „ეს მიახლება შენთვისო — შემოეთვალა გუბერნატორს, და „ბლადოვოლენიეც“ კიდევ სხვა იყოს ზედმეტადო“. რასაკვირველია, სრულიად დაკმაყოფილებულმა მამაჩემმაც დიდი მადლობა შესწირა.

მამაჩემის ახირებული ხასიათის ასახსნელად ბევრი რამ სასაცილო შემთხვევა მახსოვს.

ფოტოგრაფია რუსეთში ახალი შემოღებული იყო. ჩემ ძმას გადაეღო თავისი სახე და გამოეგზავნა. უწყება მოგვივიდა. მე გიმნაზიაში მიმეჩქარებოდა და დავიბარე შინ: რომ დავბრუნდები, ფოსტიდან გამოვიტან-თქო. მამაჩემს სულმა აღარ მოუთმინა და თურმე თვითონ წავიდა ფოსტაში. შევიდა, ნახა, რომ ყურადღება არავინ

მიაქცია, მიიხედ-მოიხედა, სკამიც ვერსად დაინახა, რომ დამჯდარიყო: ღვას ფეხზე სხვებთან ერთად და ჰფიქრობს გუნებაში: ეს რას ნიშნავს! სადაც შევდივარ, ყველგან დაბრძანდის მეუბნებიან და სკამს მიდგმენ, და ეს კი, ვილაც არის, ბუზადაც არ მაგდებსო! ფოსტის უფროსი ახალი დანიშნული იყო და მამაჩემს არ იცნობდა. მამაჩემმა ერთხანს იცადა და ბოლოს, რომ მოთმინება დაჰკარგა, მივიდა და უთხრა:

— კიდევ დიდხანს გინდა, რომ მაცდევინო? მომეცი ჩემი ილიკოს გამოგზავნილი, თუ რამე იყოს, და გამისტუმრე.

— ილიკო ვინ არის? — ეკითხება გაკვირვებული ფოსტის უფროსი.

— ილიკო ვინ არის? ვინ არის და ჩემი შვილი, ხელმწიფე იმპერატორის მოსამსახურე — კანკოი.

— მე ვერ ვიცნობ.

— ოხ, შენ თუ არ იცნობ, მაშ პური ველარ უჭამია! იმ კაცს

- სასახლეში იცნობენ და შენ აქ, გინდ იცანი და გინდ არა!
- ყოველიფერი კარგი, მაგრამ თვითონ თქვენ ვინღა ბრძანდებით?
 - მე? თავადი როსტომ წერეთელი.
 - ვერც თქვენ გიცნობთ.
 - ახლა ხომ გეუბნები ვინცა ვარ!
 - ეგ არა კმარა.
 - მაშ, ხატზე ხომ არ გინდა, რომ შემოგფიცო?
 - ფიცი რა საჭიროა, წადით და მოწმობა მოიტანეთ.
 - მოწმობა? რისი მოწმობა?
 - მისი, რომ სწორედ თავადი როსტომ წერეთელ ხართ.
 - მერე-და ვის უნდა გამოვართვა ეგ მოწმობა?
 - პოლიციაში, კვარტალს.

აქ მამაჩემმა მეტი შეურაცხყოფა ვეღარ აიტანა და სტაცა კისერში ხელი...

შეურაცხყოფილი ფოსტის უფროსი გაიქცა საჩივლელად პირდაპირ გუბერნატორთან. დაიბარეს მამაჩემი. შევიდა თუ არა ზალაში, მაშინვე საყვედურით მიმართა გუბერნატორს: მთელი ხმელეთი ხელში გიჭირავთ და კაცებს ველარ შოულობთ, თუ როგორ არის თქვენი საქმე, რომ ვიღაც გიჟებს და მასხარებს ნიშნავთ?

— როგორ! რა ამბავი იყო? რა ჩაგიდენიათო? — ეკითხება გუბერნატორი.

— როგორ თუ რა ჩამიდენია! დიდმა იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა დამამტკიცა თავად როსტომ წერეთლად, ნიკოლოზმა ხელი მოაწერა, ალექსანდრე მეორემ ბეჭედი დაუსვა, და ახლა, ეს ვიღაც ოხერია, სამი დიდი ხელმწიფის მონიჭებულ წყალობას ისე მართმევს და მხდის, თითქო მაგისი შეკერილი ჩოხა-ნაბადი იყოს! მეუბნება, რომ ეგ ყოლიფერი ჩალადაც არ ღირს, თუ პოლიციაში არ წახვედი და იქ ხელახლა კვარტალმა,

მაქსიმე მგალობლიშვილმა, არ დაგამტკიცაო.

— ეგ ყოველიფერი კარგი, მაგრამ თქვენ რაღა უპასუხეთ?

— საპასუხო რა მქონდა?! რისიც ღირსი იყო, კიდევაც მივანიჭე.

— მაშ, აღიარებ, რომ შეურაცხყოფა მიაყენე?

— რას ამბობთ? როგორ თუ შეურაცხყოფა?! ჩემი საცინლად აგდება რომ კიდევ ამეტანა, რა ნება მქონდა, რომ მთავრობის შეურაცხყოფა დამეთმო მაგისტრის?

— ხელი შეახეთ?

— არა, ისე, კისერში წავავლე.

— მეტი არაფერი?

— როგორ არაფერი. გადმოვლუნე და სამიოდე ჯოხი ვზუზლე, ერთი ჩემი გაკიცხვისათვის და ორიც — მთავრობის შეურაცხყოფისთვისო. — ამას ისეთი გულმოსულობით ამბობდა, რომ ვერც თვითონ გუბერნატორმა და ვერც მისმა ჩინოვნიკებმა სიცილი ველარ შეიკავეს. ბოლოს, როდესაც აუხსნეს მამაჩემს მისი

შეცდომა, შეწუხდა, მიუბრუნდა იქვე მდგარ ფოსტის უფროსს და უთხრა: - „შე ცუდო კაცო, მე რა ვიცი ახალი რიგისა და წესებისა? რომ მნახე, შემოვედი ერთი უსწავლელი, ადამის ხნის კაცი, აგეხსნა ჩემთვის, რასაც ახალი კანონები გეუბნებიან, თვარა: მე შემოვდივარ ზრდილობიანად, შენ კი ისე მიბღვერ, თითქოს შენი მოსისხლე ვყოფილიყო! სხვა რომ არა იყოს რა, ყმაწვილი ხარ, ჩემი ჭაღარისათვის მაინც უნდა გეცა პატივიო“. ეს საქმე ბოდიშითა და მორიგებით გათავდა. შემდეგ დიდი მეგობრებიც იყვენ მამაჩემი და ის მისი მონათლული ჩინოვნიკი: ყოველ დღესასწაულების წინ, საშობოდ, საახალწლოდ, სააღდგომოდ, დიდ მოსაკითხებს, როგორც მეგობარს, უგზავნიდა ხოლმე მამაჩემი და ისიც დიდი მადლიერი იყო: მოუვიდოდა თუ არა მამაჩემს მისი შვილების წიგნები რუსეთიდან, თვითონ ფოსტის უფროსი მოარბენინებდა ხოლმე მამაჩემთან და აღარც კითხულობდა: „ქტო ტაკოი როსტომ წერეთელიო?“.

კულებიაკინი ჭკუიანი და კეთილი კაცი იყო და ხალხსაც ძალიან უყვარდა, მაგრამ ერთი წუნი ჰქონდა: უცბად რაღაცა მოუვლიდა და აყვირდებოდა ხოლმე. მაშინ მის მრისხანებას საზღვარი აღარა ჰქონდა. ამ გუბერნატორს ჩვეულებად ჰქონდა, რომ სადმე წავიდოდა სოფლად, ამაღას იახლებდა და წინ ბაირაღს გაიძღოლებდა. ერთხელ საჩხერეშიც ამგვარად მოვიდა. თითქმის მთელი საწერეთლო, დიდი და პატარა, თავად-აზნაურთაგანი, შუაგზაზე მიეგება და თან წამოჰყვა. კულებიაკინმა თავმომწონედ თავისი ბედაური შეათამაშა. ცხენს რაღაცა წასცდა. ერთმა ახალგაზრდათაგანმა თ. ა. მ. სიცილი აიტეხა. გუბერნატორმა შეჰყვირა თავისებურად. ახალგაზრდა უადგილო მხიარულებისათვის გაქაჩეს და სატუსაღოში ჟუთაისისაკენ უპირებდენ გაგზავნას... ეს ყველას ეწყინა, მაგრამ კრინტი ვერავინ დასძრა. თავჩაღუნული მიჰყვებოდენ დიდხანს. ბოლოს შენიშნეს,

შორს, რომ ერთი დონის ყაზახი რუსი მოდიოდა ცხენით. მამაჩემი დაწინაურდა და რომ დაუახლოვდა ყაზახ რუსს, ჩამოხტა ცხენიდან და მძიმედ თაყვანი სცა. ეს სუყველამ დაინახა. კულებიაკინმა წარბი შეიკრა და გამოიკითხა, თუ რად ჩაიდინა როსტომმა მაგისტანა უსაქციელობაო. მამაჩემმა უპასუხა:

— რუსი გახლდათ და პატივი არ მეცაო?

— კი, მაგრამ თავადიშვილს როგორ გეკადრება დონის ყაზახის წინ თავის მოხრაო. განა ვერ შეატყე, რომ უბრალო ვინმე იყო?

— როგორ არაო, მაგრამ შეიძლება ერთი ათი წლის იქით დიდი კაცი გახდეს და მეც მომადლოერებული მეყოლება, ხომ მოგეხსენებათ, წინწაძლოლილი საქმე ხანდახან კაცს კეთილად გამოადგებაო.

კულებიაკინი დაფიქრდა, გაიცინა და ბრძანა, რომ

სატუსაღოში გასაგზავნი უკანვე დაებრუნებინათ.

მამაჩემი თავის დროზე განთქმული მოჭადრაკე იყო, ვერავინ უგებდა. განსაკუთრებით ლენერლის შტაბის ოფიცრები იყვენ მონდომებული, რომ როგორმე მოეგოთ, მაგრამ ვერას აწყობდენ. ერთხელ ლენერალ-გუბერნატორს, გ. ერისთავს, შემოეთვალა თბილისიდან: „ერთი შესანიშნავი მოჭადრაკე პოლკოვნიკი გვეწვია, შენთან თამაში სურს და თუ დრო გაქვს, მოდი, ჩემთან არისო. აბა, შენ იცი, თუ შენებურად გვასახელებ ქართველობასო!“ მამაჩემიც წავიდა და გაიმართა თამაშობა. პოლკოვნიკმა დაინახა, რომ მოპირდაპირე ახირებულად ეთამაშებოდა და ჰკითხა: თქვენ, როგორც პირველსავე გამოსვლაზე გეტყობათ, თეორია არ უნდა იცოდეთო: კუთხის პაიკი რა ხელმოსაკიდებელი იყო?

— თეორია რა არის? — ეკითხება მამაჩემი.

— სხვადასხვა სათამაშო კანონები.

- ჩვენ, ქართველებმა, ერთი კანონის მეტი არ ვიცით: ისე უნდა ეთამაშო, რომ მოპირდაპირეს მოუგო.
- ეგ მართალია, მაგრამ უთეოროოდ არ შეიძლება.
- არ ამიხსნით მაინც, რა არის თეორია?
- სხვადასხვა გამოჩენილ მოჭადრაკეთა ნათამაშევი, რომელიც სხვებისთვის სამაგალითო კანონად დარჩენილა.
- ჰო, ისეც კარგი დაგემართოს: ისინიც ხომ ჩემისტანა მიწიშვილები იქნებოდენ, ციდან ხომ ვერ ჩამოფრინდებოდენ? ახლა ჩემ თამაშსაც უგდეთ ყური და, თუ მოგეწონოთ, ჩაწერეთ და თეორია იქნებაო.

პოლკოვნიკმა დაიწყო თამაში და არ გაუვლია დიდხანს, რომ კიდეც წააგო. შეწუხდა და სთქვა: „აშიბკაო“. ითამაშეს მეორე, კიდეც წააგო და სთქვა: „აშიბკაო“; მესამე, მეოთხე, მეხუთე... გაცხარებული პოლკოვნიკი აგებს და თან იძახის: „აშიბკა, აშიბკაო“. მამაჩემს გაეცინა

და უთხრა: „პოლკოვნიკო, ტყუილად ნუ ფიქრობ, რომ მოიგო! სანამ ეგ ვილაც „აშიბკა“ გადაგკიდებია, მაგას თავიდან არ მოიშორებო!“ ეს ხუმრობა მის მოპირდაპირეს ეწყინა, შეურაცხყოფად მიიღო და ხმამაღლა ლაპარაკი დაიწყო. მამაჩემმა დამშვიდებით უპასუხა: „ნარდი, ჭადრაკი და სათამაშოები სასიამოვნოდ და დროს გასატარებლად გამიგონია ჩვენშიო. ხუმრობაც შეშვენის და მეც ჩემი ქვეყნის ჩვეულებაზე ვადგივარო, და თქვენში თუ საწყენი და გასაჯავრებელი ყოფილა, ჩემთან რა გინდა, ისევ თქვენებთან გეთამაშნაო?“ გაჯავრებულმა დაავლო ქუდს ხელი და გამოვარდა გარეთ.

აი, ამისთანა ხასიათის კაცი, რომელიც გარეთ, სხვაგანაც არ იშლიდა თავის აზრებულობას, რა უნდა ყოფილიყო შინაურობაში, სადაც დამოუკიდებელი ბატონი იყო? მართლაც, ბევრს აზრებულობას ჩადიოდა და ხელს უშლიდა დედაჩემის ყოველთვის წინდაწინ

მოფიქრებულ და გონივრულ განკარგულებას.

მახსოვს, ერთი გლეხი გადაგვიშენდა და ოჯახში არავინ დარჩენილა, გარდა ერთი ოთხმოცდაათი წლის მოხუცისა, რომელსაც აღარც მამულის მოვლა შეეძლო და აღარც თავის საკუთარი თავის რჩენა. რომ საგლეხო ადგილ-მამული არ გამცდარიყო, მამაჩემმა მოინდომა იმ ბერიკაცის სასახლეში გამოყვანა. მოხუცმა, რასაკვირველია, შორს დაიჭირა თავის სახლ-კარის თავისდანებება; იმას უნდოდა, რომ თავის სიცოცხლეში არ ენახა მის ქოხში გამქრალი ცეცხლი, იქვე მომკვდარიყო, სადაც მისიანები სცხოვრობდენ და ბოლოს იმათვე საფლავს ამოწოლოდა გვერდით. ნებით რომ ველარ დაიყოლიეს, ბატონმა ბრძანა, ძალით გამოეყვანათ და კიდევ გაუგზავნა კაცები. ეს ამბავი არ მოსწონდათ სასახლეში: მოსამსახურეები, ბიჭები, გოგოები, ყველანი ჩურჩულებდენ: ნამსახური კაცი თავისი სახლიდან რა

გასაგდებიაო? ნაერთგულარს და ნამსახურს კაცი
ძაღლსაც არ გაიმეტებსო. ამას მოვჰკარი მე ყური და
გავიქეცი მამაჩემთან. ის ნიგოზ ჭვეშ ჩეროში იყო
მხართედოზე წამოწოლილი; მივედი და ვკითხე: მამა-
ბატონო, ჩვენი მურა რომ დაბერდეს, აღარაფერი არ
შეეძლოს, აღარც ყეფა და აღარც ღრენა, მაშინ რაღა
ვუყოთ-მეთქი?

— რაში გეკითხება, შვილო? თუ მაგრე დაბერდება, მჭადს
აჭმევენ და იქნება თავისთვინ, სანამ არ მოკვდებაო.

— მაშ, თუ მაგრეა, კაცი უკეთესი არ არის ძაღლზე-მეთქი?
ბერიკაცს რომ თავის სახლ-კარს აშორებ და გამოგყავს, ის
კი არ გეცოდება-მეთქი?

ამ სიტყვებმა ისე დააფიქრეს მამაჩემი, რომ ხელახალი
განკარგულება მოახდინა: „თავი დაანებეთ იმ ბერიკაცს,
დარჩეს თავის სახლში და საზრდოც მიუჩინეთო”.

მასუკან ხშირად იტყოდა ხოლმე: ჩემი
დაუფიქრებლობით კინაღამ ცოდვაში ჩავვარდიო, მაგრამ
ანგელოზმა მამხილა ბავშვის პირით, ვენაცვალე იმის
ძლიერებასო!

ხშირად მამაჩემს სახარების კითხვა უყვარდა, მაგრამ იმ
კილოთი, რა კილოთიც წირვაზე კითხულობენ ხოლმე, და
ისე გაიტაცებდა ხოლმე კითხვა, რომ სახარებაში
გამოხატულ პირებს ემუსაიფებოდა. მაგალითად: „ჰი
შენს მადლს“, „ვენაცვალე შენს სახელს“, „იცის ბიჭმა“ და
სხვანი და სხვანი; ამგვარ სიტყვებს ჩაურთავდა ხოლმე,
მოსაწონს აზრს მოიწონებდა და საგმობელს ჰგმობდა.
ერთხელ, სახარების კითხვის დროს, როდესაც მივიდა იმ
ადგილამდი, სადაც ფარისევლები შეცდენას უპირებდენ
ქრისტეს და ქრისტე უბრძანებდა მათ: „მიეცით კეისრისა
კეისარსა და ღვთისა ღმერთსაო“, მამაჩემმა
ჩვეულებრივად წამოიძახა: „დაგესხათ თავს ლაფი,

გინდოდათ, მოგეტყუებიათო? ჰოი, ახლა ნეტავი თქვენი თავი მომცა ხელში, რომ ეგ წვერები სულ ღერ-ღერად დაგაგლიჯოთო!” - ამ სიტყვებს დედაჩემმა მოჰკრა ყური, გამოვიდა მეორე ოთახიდან და ჰკითხა: „ბატონო, ვის უჯავრდები მაგრე გულითო?” — „ვისა და შეჩვენებულ ფარისევლებსო” — გულმოსულად უპასუხა მამაჩემმა.

— შე დალოცვილო, მაგ სიშორეს რომ არ წაეპოტინო, - მიუგო დედაჩემმა, - შინ რომ საკუთარი ფარისეველი გყავს, რატომ იმას-კი არაფერს ეუბნებიო? შენმა მოურავმა მთელი ოჯახი აურ-დაურია, მაგის თავგასულობას საზღვარი აღარა აქვს. რამდენი ხანია გეხვეწები, რომ ამ ოჯახს ეგ როგორმე მოაშორო, მაგრამ ის ფარისევლობით თვალებს გიხვევს და ჩემი აღარა გჯერა-რაო! ამის თქმა და მამაჩემის ზეზე წამოვარდნა ერთი იყო: მომგვარეთ მოურავიო — დაიყვირა. მოიყვანეს ნამძინარევი მოურავი, მაგრამ სანამდი ის რასმე იტყოდა,

მიაძახა ბატონმა ბიჭებს: „მე ფარისეველი სახლში აღარ მინდა, დააყოლეთ ეგ შეჩვენებული თავდადმართზე და მიაყოლეთ პანდური, რომ სასახლისაკენ პირი აღარა ქნასო!“

ეს მოურავი მართლა საძაგელი რამ იყო, მაგრამ მამაჩემი მაინც არ ელეოდა და დედაჩემმა, რომ იცოდა მამაჩემის ზასიათი, სახარების კითხვაში შეურჩია დრო და ძლივს გადაარჩინა ოჯახი იმ ცუდი მოურავისაგან.

ამით ვათავებ მამაჩემზე საუბარს, თუმცა ბევრი რამ შემეძლო, რომ კიდევ მეთქვა.

ჩვენი სახლის ზედა სართულს ოდა ერქვა, ქვედას — პალატი, და ორივეს საერთოდ კი — სასახლე, რომელსაც ირგვლივ, სამი კუთხით სზვადასხვა შენობა ერტყა: სამოახლო, საფარეშო, სახაბაზო, სამზარეულო, ბედლები,

საბძლები, სასიმიინდეები, მარანი და სხვადასხვა ზულები. იმათზე ცოტა მოშორებით საჯალაბო იყო და იმ საჯალაბოს გარს ერტყა საჯინიბო, სათხებო, საღორე, საქათმე, საბატე, საინდოურე და სხვ. სამოახლოში ქალები იდგენ და სამ ხარისხოვანად იყოფებოდენ: გამდელებად, მოახლეებად და გოგოებად. გამდელი, როგორც ოჯახის ერთგული, ნამსახური და მოჭირნახულე, დიდ პატივში იყო, ხმა ჰქონდა საოჯახო საქმეში და ბატონიშვილების გამოზრდაც მის ხელში იყო. ეს ყოველ ოჯახში საზოგადოდ ძველთაგანვე მიღებული იყო, მაგრამ დედაჩემი კი ამ კანონს არ დასდევდა და უფრო თვითონ ზრდიდა შვილებს. მოახლე ქალბატონთან თანშეზრდილი და ნამზითვი, მისი ხელზე მოსამსახურე იყო; გოგო კი — ყველას მორჩილი და მოსამსახურე. იმათ გამდელები ადევნებდენ თვალყურს და სწრთვნიდენ; საქმე არ გამოელეოდათ ხოლმე: ჭრა, კერვა, ქსოვა, ქარგვა, რეცხვა, აბრეშუმის მოყვანა და სხვა ამგვარი რამ

ხელსაქნარი — მათი პირდაპირი მოვალეობა იყო.

კაცებს უფრო ცოტა საქმე ჰქონდათ სასახლეში. სახაბაზოში ხაბაზები იდგენ; დღეში ორჯელ გაახურებდენ თორნეს, გამოაცხობდენ საცხობს და სხვა საქმეს, რაც უნდა საჭირო ყოფილიყო, ხელს არ მოჰკიდებდენ. სამზარეულო მზარეულებს ეჭირათ ხელში და ისინიც ხაბაზების კვალობაზე მიდიოდენ. მარანბელლები ხელოსნებს ებარა, სასიმინდე და ხულებიც მათი საქმე იყო; საბძლები კი მეჯინიბეებს ჰქონდათ მიჩენილი. მოჯალაბე და მწყემსები ცალკე წრეს შეადგენდენ. ყველას თავისი საკუთარი, ძველთაგანვე დაწესებული და გადაჭრილი საქმე ჰქონდა: სხვა საქმეს ხელს არ ჰკიდებდა, სხვების საქმეში არ გაერეოდა; იცოდა მხოლოდ ის, რაც მისი საქმე იყო და კიდევ ასრულებდა, თქმა აღარ უნდოდა. ეს ყველა ასე იყო, მაგრამ რადგანაც ამგვარი საქმის კეთება მაინცა და მაინც ბევრ დროს არ

მოითხოვს, ბატონის მზღებლებიც უმეტეს ნაწილად უსაქმურად ბრძანდებოდნენ და სიზარმაცით დათენთილი იყვნენ. მხოლოდ ფარეშებმა არ იცოდნენ, რა უნდა გაეკეთებიათ; თუ ბატონები არ მიუთითებდნენ, ისე, თავისთავად, ხელს არაფერსა ჰკიდებდნენ.

ჩვენ სახლს წინ დიდი ეზო ჰქონდა, სადაც უზარმაზარი ნიგვზები, ანუ, როგორც ზოგან უწოდებენ, კაკლისხეები, საჩრდილებლად თავმომწონედ შლიდნენ შტოებს. სახლის წინ კარის ეკლესია იყო აგებული, უკან საქალებოთი. ძველად, საქართველოში არც ერთი ეკლესია არ აშენდებოდა ისე, თუ უკან საქალებოც არ ექნებოდა მიდგმული. წირვა-ლოცვის დროს საყდარში წინ კაცები იდგნენ და უკან საქალებოში კი ქალები. რასაკვირველია, არავის მამაკაცთაგან ფიქრადაც არ მოუვიდოდა, რომ ზურგი მიექცია ხატებისაკენ და ქალებისათვის დაეწყო ცქერა! დღეს კი, როდესაც რუსულ წესზე აშენდა ჩვენი

საყდრები და საქალებოს აღარ აკეთებენ, ქალები და კაცები არეულად შედიან საყდარში. ნახევრად ტიტველი ქალები თვალს იტაცებენ კაცებისას, და მლოცველებსაც ზეციური სასოება ქვეყნიურ იმედებზე გადააქვთ, სისხლი უღელავთ და გულისთქმა ებილწებათ.

თითქმის ყოველ დიდ ოჯახს ჰყავდა ძველად საკუთარი მღვდელი; წირვა-ლოცვა გაუწყვეტელი იყო და ადრე მღვდელსაც უფრო პატივსა სცემდენ, ვიდრე დღეს. მეფე და მთავრებიც შენდობას სთხოვდენ მღვდელსა და ხელზე ეამბორებოდენ; მხოლოდ ბატონები თავის საკუთარ მღვდლებს, რადგანაც სულ ერთად იყვენ, არა ჰკოცნიდენ ხელზე. ამიტომაც დარჩენილა ჩვენში ანდაზა: „შინაურ მღვდელს შენდობა არა აქვსო“.

აი, ვრცელი სახე, როგორც საზოგადოდ ყველა დიდ ოჯახებისა, ისე ჩვენი მოსახლკარობისაც. ეხლა ეგებ

ვინმემ იკითხოს, თუ რათ უნდოდათ მაშინდელ ბატონებს ურიცხვი ფარეში სასახლეში, მაშინ, როდესაც საქმე არა იყო რაო? ამის მიზეზი იყო მაშინდელი ბატონყმობის წესი და რიგი, ძველთაგანვე ისე რჯულად დაკანონებული, რომ მისი გატეხა ცოდვად მიაჩნდათ.

ბატონყმობა ჩვენში პირობით იყო და არა უსაზღვრო, როგორც სხვაგან. ყმებმა იცოდენ, რა უნდა გადაეხადათ, ბატონებმა - რა უნდა გადაეხდევიანებინათ, და ორივე მხარე შეურყევლად ასრულებდა თავის მოვალეობას. სხვადასხვა გვარის და სხვადასხვა სოფლის გლეხები, სხვადასხვაგვარად იყვენ დაბეგრილი, ზოგს მეტი ემართა, ზოგს ნაკლები, ზოგს სულ ამოკვეთილი ჰქონდა ბეგარა და გააზატებული იყო. ერთ ჩვენ გლეხთაგანს, სხვათა შორის, ნახევარი კვერცხიც ემართა: ყველიერის დაურწყებას ჩამოვიდოდა სასახლეში, სამზარეულოში შეწვავდა კვერცხს, გაფცქვნიდა, მერე გაჰყოფდა ძუით

შუაზე და ნახევარ კვერცხს მიაართმევდა ბატონს, როგორც ბეგარას. ნახევარ კვერცხის ბეგარა ისე აწუხებდა იმ გლეხს, რომ რამდენჯერმე სთხოვა ბატონს: ამომიკვეთე და ერთს ძროხას მოგართმევო. მაგრამ პასუხად ამას ეუბნებოდა: საშვილიშვილო ვალდებულება რომ მე მოვსპო ძროხის გულისათვის, ეს ღორმუცლობა იქნება, და თუ სხვებ გამოიჩენ როგორმე თავს ერთგულობით, მაშინ კი შეიძლებაო. მართლაც, ჩვენს სამოახლოში სახადი გაჩნდა, ავადმყოფები გადახიზნეს. საორმოცომ ისე შეაშინა ყველა, რომ ავადმყოფებს არავინ ეკარებოდა; მაშინ ამ გლეხკაცმა იშოვა დრო, დაადგა თავზე ამ გადაწოლილებს და უპატრონა. ამ ერთგული სამსახურისათვის ამოუკვეთეს ნახევარი კვერცხის გადახდა.

ერთ გლეხს წელიწადში ათი კოკა ღვინო ემართა; ერთ წელიწადს ღვინო აღარ მოუვიდა და ბატონმაც

კოლოტებით ღვინის მაგიერ ათი კოკა წყალი გამოატანია და ჩაასხმევინა ჭურში. ღვინო რომ არ მოუვიდა, ის ღვთის ნება იყო; გლეხკაცს მუშაობა და შრომა მაინც არ დაკლებიაო და, რაც არა აქვს, რა უნდა გადავახდევინოო. მაგრამ წყალი ხომ ზედ კარზე ჩამოუდისო, და მიტომ გამოვატანინე, რომ არ იფიქროს, ბეგარა ამოკვეთილი მაქვსო. რაც მამა-პაპიდან არ მართებს, იმაზე მეტს არას ვთხოვ, მაგრამ, რაც მართებს, იმას კი ვერ შევარჩენო, რადგანაც მამებს ასე გადმოუციათ ჩვენთვის და შვილებსაც ასე უნდა გადავცეთო. თვითონ გლეხებიც მტკიცედ იდგენ თავის პირობაზე და ნამეტანის გადახდას სიკვდილს არჩევდენ.

როგორც სოფელი შრომა ქათმით, რაჭა ხბოთი და აგრეთვე ცხვრით, ისე თავასა ღორის სიკეთით იყო განთქმული. თავასელ გლეხებს ბეგარად ედვათ, რომ ყოველ წელიწადს, ნაშობევს, დაურწყების კვირაში, თითო

ბურაკი გამოეტანათ სასახლეში. ჩვეულებად ჰქონდათ, რომ მარჯვენა ფეხი უნდა მოეჭრათ გამოტანილ ბურაკისათვის და უკანვე წაეღოთ შინ. ამას ბედის დაბრუნებას ეძახიან.

ერთხელ ერთ გლეხთაგანს გზაში დაგვიანებოდა და, რომ დამარხვდა, მეორე დღეს მოიტანა ბურაკი. ბატონი გაუწყრა და ის ბურაკი იქვე დაბმულ დათვს გადაუგდო. დათვმა, რასაკვირველია, მაშინვე დატორა. გამწარებულმა გლეხმა გაიმეტა თავი, შეეჭიდა დათვს, გამოგლიჯა ბურაკი, მოჭრა მარჯვენა ფეხი და დანარჩენი ისევ გადუგდო: „არა, შენი ჭირიმე, — მიაძახა, — როგორც დამნაშავეს, რაც გინდა ის მიყავითო, მაგრამ ჩემს ბედსა და მამა-პაპის ჩვეულებას დათვს ვერ შევაჭმევო!”

გრიგოლ წერეთლის შვილი, ნესტორ წერეთლის მამა, დიმიტრი, რუსეთში იყო გამოზრდილი. დაბრუნდა თუ

არა, ოფშკვითელი ნიჟარაძის ქალი შეირთო, მდიდარი მემკვიდრე. ჩაესახლა იქ და მეოჯახეობას მიჰყო ხელი. ერთ ღამეს ვიღაცამ თოფი ჰკრა და მძინარი მოჰკლა. მკვლელობა მიაწერეს ცოლის ნათესავებს, როგორც გარეშე მემკვიდრეებს, დაიჭირეს, ბევრი დასაჯეს, ზოგი ციხეში გამოახრჩვეს და ზოგიც ციმბირში გაგზავნეს. გაიარა ორმოცდაათმა წელიწადმა. ერთმა მოხუცებულმა სოფელელმა სიკვდილის წინათ აღიარა საჯაროდ შემდეგი: „მე ვიყავი დიმიტრი წერეთლის შინაყმა, ერთხელ კამბეჩები დარჩენილიყვენ ღამე საჩეხს გარეთ და ბატონმა გვიბრძანა, რომ შეგვერეკა საჩეხში; ჩვენ, რასაკვირველია, უარზე დავდექით, რადგანაც მწყემსები არ ვიყავით. მაგრამ ბატონი გაგვიწყრა და გვიბრძანა: „მე ეგეები არ ვიცი, რასაც გიბრძანებთ, ის უნდა გააკეთოთ!“ ეს გვეუცხოვა ჩვენ, ფარეშებს, პირობა შევკარით, რომ მოგვეკლა. წილი ვყარეთ და მე მერგო. იმ ღამეს მივეპარე მძინარს ფანჯრიდან და თოფი ვკარიო“. ამ რამდენიმე

მაგალითებიდან მკითხველი ცხადად დაინახავს, თუ რა მძიმედ იდგენ თავის მოვალეობაზე ბატონიცა და ყმებიც. აზატ გლეხებს არაფერი გადასახადი არ ემართათ და მიდიოდენ საბატონო აზნაურების კვალობაზე: გამოჰყავდათ სასახლეში თითო პატარა ბიჭი ხელზე მოსამსახურედ და იმით თავდებოდა მათი მოვალეობა. აი, სწორედ ამ მიზეზით აიხსნება ის გარემოება, რომ დიდ ოჯახებში ორმოც-სამოცობით ეყარენ ფარეშები და საქმეს-კი არაფერს აკეთებდენ. ბატონყმობის დროს მხოლოდ მოჯალაბეები იყვენ საზოგადო კანონს, რიგსა და ჩვეულებას მოკლებულნი. გლეხი, მიწაწყლის პატრონი, და მოჯალაბე, უმიწაწყლო, სულ სხვადასხვა იყო. მოჯალაბედ გახდებოდა მხოლოდ ნაყიდი, ანუ ტყვედ წაყვანილი და სრული მონაც იყო მისი პატრონისა. მოახლედაც მოჯალაბის შვილები უნდა გაეყვანათ და გლეხისას ვერ შეეხებოდენ, გინდ ობოლიც ყოფილიყო.

სიკო წერეთელს ერთი გლეხი გადაუშენდა და უპატრონო
ობოლი მოსამსახურედ გამოიყვანა. სოფელმა იწყინა და
მოციქული მიუგზავნა: მიწაწყალი თქვენია, საკომლოს
რაც გნებავთ, ის უყავით, მაგრამ ობოლზე კი ხელი არ
გაქვთ და დაგვიბრუნეთ, რომ ჩვენვე ვუპატრონოთ და
გავათხოვოთ. ბატონმა, რასაკვირველია, ყურადღება არ
მიაქცია მათ თხოვნას. ერთ დღეს რაღაც უჩვეულო
ხმაურობა მოისმა საჩხერეში. გაიხედეს და დაინახეს, რომ
ყვირილის პირად ხვადაბუნები მოდებული იყო
გლეხკაცებით, კალიასავით მოჰფენოდენ ჭალებს,
შემოვიდენ საჩხერეში და შემოერთყენ ირგვლივ
წერეთლის სახლს ყვირილით: ნუ ჩადიხართ
უსამართლობას, გოგო დაგვიბრუნეთ. როდესაც ბატონი
გაუძალდა, გლეხებმა შეუყარეს კეტები ხის სახლს და
სულ ჭრიჭინ-ჭრიჭინი დააწყებინეს. შეშინებულმა
ბატონმა დაუბრუნა გოგო და გლეხებმაც სულ
მაყრულითა და ვარხალალოთი წაიყვანეს თავის

სოფლისკენ. იმ დროს დიდი სვიმონ წერეთელი, სახუცის შვილი, მეფის სიძე, ღრმა მოხუცებული, კიდევ ცოცხალი იყო; იწყინა ეს შეურაცხყოფა გლეხებისაგან, შეაკაზმინა თავისი ლურჯი ბედაური (მთელ საწერეთლოში მისი ლურჯი ბედაური იმ დროს განთქმული იყო), შეჯდა და დაიძახა: „მდევარიო!“ მაშინ ყველა მებატონეებს ბედაურებით საჯინიბოები გავსილი ჰქონდათ. თვალის დახამხამებამდე გამოეწყვენ, შეიკაზმენ წერეთლის შვილები, თან იახლეს დაიარაღებული აზნაურიშვილები და გამოუდგენ გლეხებს. ხვადაბუნებში, ყვირილის პირად, მოსწვდენ. გლეხებმა რომ დაინახეს მათზე მიმავალი ცხენოსანი ჯარი, მობრუნდენ, მოიმარჯვეს ხელკეტები და დაეწყვენ რაზმებად. წამოდგენ წინ მოხუცებული გლეხები, მიეგებენ ბატონებს, დაუჩოქეს და მოახსენეს: ნუ იზამთ მისთანა უსამართლობას, რომელიც არც თქვენს ძველებს და არც ჩვენს ძველებს არ ჩაუდენიათო, ნურც თქვენ თავს გაგვამეტებინებთ და

ნურც ჩვენ ამოგვწყვეტთ ცუდუბრალოდო. ორივე მხარე მაგრად იდგა და, ვინ იცის რით გათავდებოდა საქმე! მაგრამ ამ დროს გაჩნდა მისი ჭაკი ცხენით ოქროპირ მღვდელი, წერეთელი, და ჩამოვარდა შუაკაცად: როგორ გეკადრებათ გლეხკაცების თავის გაყადრებაო! — მიუბრუნდა წერეთლებს, თავი დაანებეთ, მთავრობას შეატყობინეთ და ის გასცემს მაგათ თქვენ მაგიერ პასუხსო. მართლადაც, გლეხკაცები ძალიან დასაჯეს, ზოგი დააპატიმრეს და ზოგიც გაგზავნეს. საკვირველი ის იყო, რომ ეს ხალხი, რომელიც ჩხუბს უპირებდა შვენიერად დაიარაღებულ ცხენოსან ჯარს, სრულიად დაემორჩილა მხოლოდ ერთ „ზასედატელს“ და ორ ყაზახ რუსს. „რა გაეწყობაო — ამბობდენ — ძალა აღმართს ჰხნავს, მტერმა, რაც უნდა, ის გვიყოს, მაგრამ შინაურობაში კი წესსა და რიგს ვერც ჩვენ გავტეხთ და ვერც სხვებს გავატეხინებთო!“ ამგვარი მაგალითები ბევრი ყოფილა, მაგრამ სანიმუშოდ ესეც კმარა.

ბატონყმობის დროს, ჩვენში ცემა-ტყეპა ძალიან იშვიათი რამ იყო! თუ გალახავდენ ხელით, ან მათრახით, ან ჯოხით, ისევ პატარა ახალგაზრდა ფარეშებს, თორემ დავაჟკაცებულს არა, ამათ შესარცხვენად საკმაო იყო პანღური და ცალი უღვაშის აწევა. „როზგი“ ამ ბოლო დროს შემოიღეს, თორემ ადრე ქართველებმა მისი სახელიც არ იცოდენ.

აი, რა გამიგონია მამაჩემისა და ბიძაჩემისაგან: 1830 წ. ქუთაისში შეჰკრიბეს იმერეთის თავად-აზნაურობა, რომ მარშალი აერჩიათ. იმ თავად-აზნაურებში ერთი თურმე კაპიტანი მიქელაძეც ერია, რომელსაც სუყველა ერიდებოდა. ზემოურებს თურმე გაუკვირდათ ეს და ჰკითხეს ქვემოურებს: რა მიზეზია, რომ მაგ დარბაისელ კაცს პირს არიდებთო? მეტი რაღა მიზეზი უნდაო, — უპასუხეს ქვემოურებმა, — ეგ დალოცვილი

წამოაქცევინებს გლეხკაცებს, ჩაახდევინებს და სულ ისე
აროზგვინებსო! ზემოურებმა რომ ეს გაიგონეს, იმათაც
ზურგი უჩვენეს ათვალწუნებულ ვაჟბატონს.

ჩვენ ოჯახში მახსოვს მხოლოდ რამდენიმე შემთხვევა,
რომ კაცი დაესაჯოთ. და აი ერთი იმათგანი. ერთხელ
სოფლიდან გამოვიდა მოხუცებული გლეხი და შეევედრა
მამაჩემს: „შენი ჭირიმე, ეგებ მიშველოთ რამე, შვილი
გამიმუტრუკდაო, ნაქართლი გახლავსო. როცა იქ
მიდიოდა, გვარიანი ჭკუიანი ბავშვი გახლდათ, ახლა
იქიდან რომ დაბრუნდა, ჭკუის ნიშანწყალიც აღარ
ეტყობაო. ჩაუცვამს რაღაც ქაჯურად, იპრანჭება და
სამუდამოდ ხელს აღარ ანძრევსო. ამან ყოველიფერმა
კიდევ თქვენი ჭირი წაიღოს, მაგრამ ერთი მისთანა საქმე
ჩაიდინა, რომ ოჯახსაც თავი მოსჭრა და ჩვენ სოფელსაცო:
საჯაროდ ყბაში სილა გაართყა დედაკაცსაო... საბრალო
ჩემი რძალი წყალში გადავარდნას აპირებდა, რომ ჩვენ არ

დაგვეჭიროს”.

მამაჩემმა გამოაყვანინა ნაქართლი ბიჭი, რომელმაც რაღაც ახირებულად დაუწყო მუსაიფი ბატონს. „კნიაზს გაუმარჯოს” — უთხრა ბატონს. ბატონს გაუკვირდა და ცივად უპასუხა: „შენც ღმერთმა შეგარცხვინოს და შენი კნიაზიცა! ე, რას დამგვანებიხარ, რანაირად ჩაგიცვამს?” — როგორ თუ რანაირად, კნიაზ? ჩვენი ადათი ესე გახლავს.

— როგორ თუ თქვენი? სადაური?

— ქალაქური. მე გეურქ-აღასთან ვიყავ ქარვასლაში. იქ ყველანი ასე იცმენ!

— კი, მაგრამ ეგ ქუდი რომ განზე მოგიქცევია და მარტო ნახევარზე გახურავს, ნახევარმა თავმა რაღა დააშავა?

— ეს ანჩისხატური გახლავს.

— ეგ კოპლებიანი ქამარიც ანჩისხატურია? წვეტიან ჩექმებზე რომ შემდგარხარ, თითო ტკაველა რიკი მიგიცია

ქუსლებისათვის და, შენ საკუთარ სიმაღლეს რო აღარ
სჯერდები, გინდა ცაც მოატყუო და დედამიწაც?

— ესეც ადათი გახლავს, კნიაზჯან.

— ადათი! ჰმ! მაშ, ისიც ადათი ყოფილა, რომ შენ
დედაკაცი გაგილაზავს?

— ვისი დედაკაცი? მე ჩემს ცოლს ვცემე.

ამ მუსაიფს მოსამსახურეები ყურს უგდებდენ,
უკვირდათ და თავის ქნევით იღიმებოდენ. ერთხანს
ბატონსაც ეცინებოდა, მაგრამ ბოლოს ველარ აიტანა მისი
უზრდელი სიტყვა-პასუხი და დაიღრიალა: „სტაცეთ ამ
წუწკს ხელი, ბიჭებო! მოხადეთ ქუდი, გააძვრეთ ჩოხა,
შემოხსენით ეშმაკის კოთხოებიანი ქამარი, გახადეთ ფეხს
და მიაკარით ხეზეო!” მოსამსახურეები მიცვივდენ და
სიამოვნებით აასრულებს ბატონის ბრძანება. ბოლოს
ბრძანა ბატონმა, რომ სამოახლოდან გამოსულიყვენ
გოგოები, სათითაოდ მისულიყვენ მასთან და ეთქვათ:

„ფუი, შეგირცხვა წვერ-ულვაში, რომ დედაკაცსა სცემეო”. ეს რომ გაათავეს, ბრძანა, რომ ხელშეკრული გაეყვანათ წყალ-გაღმა, იქ გაეხსნათ მისთვის ხელები, პანდური ეკრათ და გაეგდოთ. ეს ამბავი ძალიან ეწყინა დედაჩემს, რომ გაიგო და უსაყვედურა ქმარს: „როგორ იქნება მაგრე გაკიცხვა კაცისა და შერცხვენაო! ცხადია, რომ სულელია და მაგითი ეგ ჭკუას მაინც ვერ ისწავლისო”. ამაზე მამაჩემმა ესა სთქვა: „მაგის ჭკუას მე რას დავეძებ, მაგრამ სამაგალითოდ დავსაჯე, რომ სხვებიც არ გაბრიყვდენ სოფელში და პრანჭიობა არ დაიწყონო”.

აი, ასეთი იყო სახე იმ ოჯახისა, სადაც მე სოფლიდან მიმიყვანეს.

სასახლეში რომ გამომიყვანეს, პირველ ხანებში ძალიან მოწყენილი ვიყავი. დედამ შემნიშნა ეს, მომიჩინა პატარა ბიჭები და მიმანება თავი. მე ამ ამხანაგებთან ერთად

დილიდან საღამომდე სულ მინდორში დავრბოდი; მხოლოდ სადილად დამიძახებდენ ხოლმე. თვითონ დედაჩემი, როგორც წინეთა ვსთქვი, მშრომელი იყო: დილიდან დაწყებული საღამომდე სულ ფეხზე იდგა: საღამოს შემობრუნდებოდა სახლში და მაშინ ჩვენც დაგვიძახებდენ ხოლმე. დაანთებდენ ბუხარში ცეცხლს, ბუხრის წინ გაგვიშლიდენ შვლის ტყავს და დაგვსვამდენ ზედ. ირგვლივ შემოგვეხვეოდენ ბიჭები და მოგვიყვებოდენ ხოლმე ზღაპრებს. ზღაპარი რომ მოგვწყინდებოდა, მაშინ გავშაირდებოდით ხოლმე ერთმანეთში: ან გამოცანებს ვამბობდით და ან სხვებ როგორმე ვიქცევდით თავს ვახშმობამდე. დედა იქვე ტახტზე იჯდა ფეხმოკეცილი, წიგნს ჰკითხულობდა თავისთვის, მაგრამ ჩუმად კი ყურს უგდებდა: ბიჭებს ურიგო არა წასცდეს-რა ყმაწვილებთანო. ჩემ ამხანაგ-ბიჭებში ერთი პატარა ბიჭი ერია, დიდი გამოემშაკებული ყოველიფერში, მაგრამ გულისყური კი არა ჰქონდა. როცა

დედა დაგვასწავლიდა ხოლმე ჩვენ ყველას საზეპირო
ლოცვებს, ის ბიჭი ისე გამოშტერებული იყო, რომ სიტყვის
განმეორებას ვერ ახერხებდა. დედაჩემს ეს ძალიან
უკვირდა: „ისე ყოველიფერში მოხერხებული და
ნიჭიერიაო და გულისყური კი დახშული აქვსო!”

— „გაიკეთე სამი თითი — ეტყოდა ხოლმე
გამოლენჩებულ ბიჭს: დაიდევინ შუბლზე! სთქვი:
„სახელითა მამისათა”. ახლა კიდევ ჭიპზე!.. სთქვი: „და
ძისათა!” ახლა მარჯვენა მხარზე: „და სულისა
წმინდისათა!” ახლა მარცხენაზე: „ამინ!” ბიჭი იმეორებდა
თუთიყუშივით, მაგრამ თავისთავად კი ვერ ამბობდა.
ბოლოს, რომ ვეღარ მოუხერხა-რა, სულ დაანებებინა თავი
და ერთხელ, ბუხრის წინ რომ ვთამაშობდით, დედაც
ვითომ ხუმრობით მიუბრუნდა იმ ბიჭს და უთხრა:
„პეტრე იყო ბელატიო!” (მელოტი) უჩვენა შუბლი და
დაადებინა სამი თითი. “წვერი ჰქონდა აქამდეო,”

დაადებინა თითები ჭიპზე — „ულვაშები აქედან-
აქამდეო“ — გაატანინა მარჯვენა მხრიდან მარცხენაზე
ხელი. ამ სიტყვების შემდეგ, რასაკვირველია,
წარმოვიდგინეთ მოხუცებული პეტრე, თავტიტველა,
დიდის წვერებითა და ულვაშებით. დავიწყეთ სიცილი და
ზედიზედ ვიმეორებდით ზემო სიტყვებს, ხან ერთი და
ხან მეორე. შედეგი ამის ის იყო, რომ უგულისყურო ბიჭმა
პირჯვრის-წერა ისწავლა და მეორე დღეს „სახელითა
მამისათაჲ“ გაიზეპირა. ჩვენ სიხარულს საზღვარი აღარ
ჰქონდა. დედაც გამხიარულდა და მკითხა: „შენ არ იცი
ჯერ ლოცვებიო?“ — „როგორ არა, სოფელში მასწავლეს და
თუ იმას არ მათქმევინებდენ, ისე არ დამაძინებდენ
ხოლმე-მეთქი“ და მოვჰყევი ზეპირად:

„დავწვები, დამეძინება,
პირჯვარი დამეწერება,
ცხრა ხატი, ცხრა ანგელოზი

თავითა დამესვენება!“..
“ჯვარი მწყალობს ჯვარცმული,
ვერას მავნებს მაცდური!”

— „კარგი ლოცვააო, - მითხრა დედამ, — მაგრამ ეგ სოფლურია და ჩვენ კი სულ სხვა ლოცვები გვაქვს, წმინდა მამებისაგან შედგენილიო, და ის უნდა ისწავლოო“. მეც, რასაკვირველია, დავეთანხმე და ერთი თვის განმავლობაში „მრწამსი“, „მიწყალე“, „მამაო ჩვენო“, „წმინდაო ღმერთო“ და სხვანი სულ ზეპირად ვიცოდდი. ისე გამიგემრიელდა საზეპიროები, რომ წერა-კითხვის სწავლაც მოვინდომე, მაგრამ დედამ მითხრა: „ჯერ ბრიყვი ხარ და არ შეგშვენის წერა-კითხვაო; როცა დაჰკვნიანდები და ხასიათიც კარგი შეგექნება, მაშინ გასწავლი, თორემ ჯერ შენ რა ღირსი ხარო!“ ამ სიტყვებმა სულ ცეცხლი მომიკიდეს და ვცდილობდი დაჰკვნიანებას, რომ ჩემ ძმებსავით მეც წერა-კითხვის ღირსი

გავმზდარიყავი. მეზარბეზოდა, ესეები რომ კითხულობდენ, და ბოლოს ჩემმა ბედმაც გასჭრა. ერთხელ ჩემი ძმა, რომელიც რამდენიმე წლით ჩემზე უფროსი იყო, მღვდელს მოეხმარა და წირვაზე შვენიერად წაიკითხა „სამოციქულო“. ნაწირევს დიდი და პატარა ყველა მის ქებაში იყო.

მე მეზარბეზოდა და გული მწყდებოდა. ერთმა გლეხმა მკითხა: „შენ როდისღა წაიკითხავო?“ ჩემ მაგიერად მეორემ მიუგო: „როდინობის კვირეშიო!“ მივხვდი, რომ დამცინოდენ და მეწყინა. იმ დღეს ჩემ უფროს დას კალთა დავაგლიჯე ხვეწნით: „კითხვა მასწავლე-მეთქი“. იმანაც დამარიგა: „დედამ არ გაგიგოსო“, და ჩუმად დამაწყებინა კითხვა: მოკლე ხანში ანბანიც ვისწავლე და ამოსაღებიც დავიწყე. „თუ აგრე კარგად და გულმოდგინედ ისწავლი, მალე სამოციქულოსაც დაგასწავლი და საყდარში წაგაკითხვებო, — მეუბნებოდა ჩემი და, — დედას ძალიან

გაუკვირდება და მოგიწონებსო; მე, ამ იმედით წახალისებულს, დღე-და-ღამე მეტი აღარა მეფიქრებოდა რა. რა ვიცოდი, თუ ეს სულ დედიჩემის ხერხი იყო, რომ წერა-კითხვა შემყვარებოდა! ამნაირმა წინდახედულობამ ძალიან შემაყვარა წიგნის კითხვა და ერთ წელიწადსაც არ გაუვლია, რომ მე მღვდელს ვეხმარებოდი.

დედაჩემი არ გვაქალაჩუნებდა ჩვენ. „ნამეტანი ალერსი აფუჭებს ყმაწვილსო“ — იტყოდა ხოლმე და მართლაც, თუმცა გალახვა არ იცოდა ჩვენი, მაგრამ შიშით მაინც კი ძალიან გვეშინოდა მისი. არც ერთ დანაშაულობას არ შეგვარჩენდა, რომ არ გადაეხდევინებია ჩვენთვის: მაგრამ სასჯელი კი ახირებული იცოდა! მაგალითად, წიგნის კითხვის ნებას არ მოგვცემდა. „ღირსი აღარ ხართ, როგორც დამნაშავეო!“ და მაშინ უნდა გენახათ ჩვენი მწუხარება!.. “იიი! იიი!” დაგვცინოდენ ბიჭები და გოგოები სასახლეში: „უწიგნოდ დარჩით, უწიგნოდ

დარჩითო!” და, მართლაც, ჩვენს სირცხვილსა და მწუხარებას საზღვარი აღარ ჰქონდა. რამდენისამე წლის განმავლობაში ხუცური ზედმიწევნით ვიცოდი; მხედრული ჩემით ვისწავლე, ანბანის წერა ბეჭზე დავიწყე. რუსული კითხვა დედაჩემმა მასწავლა, მაგრამ სიტყვები კი ბევრი არც დედას ესმოდა და არც მე. ერთი ძველი, მოსკოვში დაბეჭდილი, „რაზლოვორი” გვქონდა და იმას მაზეპირებინებდა ხოლმე. დედაჩემი სულ იმას ჰფიქრობდა, რომ ჩვენ უსაქმოდ არც ერთ წამს არ დავრჩენილიყავით და სწორედ რომ ახირებულად გვზრდიდა. სულ ფეხშიშველი და თავშიშველა დავრბოდით მინდორში, არც გაცივების გვეშინოდა და არც შიმშილის. „კაცი ისე უნდა იყოს დაჩვეული ბავშვობიდანვე, რომ ცხოვრებაში ყოველიფერი აიტანოსო,” - იტყოდა ხოლმე დედაჩემი, და, მართლაც, რომ მისი რჩევა ბოლოს გამოგვადგა. რომ უფრო დაწვრილებით გაიგოს მკითხველმა, თუ რანაირად

გვზრდიდნენ ჩვენ სოფელში, მე ავწერ წლიდან წლამდე რას ვაკეთებდით და ან დღეს როგორ ვაღამებდით!

დილას, გამოვიღვიძებდით თუ არა, ქვეშაგებშივე უნდა გვეთქვა ეს ლოცვა: „გმადლობ შენ, უფალო, ყოველითა გულითა” და სხვ.; მერე ხელ-პირს დავიბანდით, ჩავიცვამდით, წავდგებოდით ხატების წინ, საზეპირო ლოცვებს ვიტყოდით და ზედაც დაუჯდომელს მოვაბამდით. ლოცვის შემდეგ პირს გავისველებდით, ე.ი. ცოტა რასმე ვისაუზმებდით, რომ იმ დღეს, გამოსვლის დროს, ჩვენთვის ჩიტს არ დაესწრო და არ ეჯობნა; მერე მივუჯდებოდით წიგნებს, ერთ ხანს ვკითხულობდით, ვსწავლობდით და, რომ მოვრჩებოდით, შემდეგ კი საღამომდე თავისუფალი ვიყავით. სადილად მოგვიკითხავდნენ ხოლმე, მაგრამ ზოგჯერ, როცა „სტუმრობიას” თამაშს მოვინდომებდით ხოლმე, გარეთ ვრჩებოდით და ერთად პატარა ფარეშებთან სუფრას ხეს

ქვეშ, სადმე ჩრდილში, გავშლიდით. იქ, ჩვენ კერძს გარდა, მოსაკითხიც მოგვდიოდა. მასპინძლებად ყოველთვის ყმაწვილები ვიყავით ხოლმე და სტუმრებად კი - პატარა ფარეშები. უნდა გამოგიტყდეთ, რომ ჩვენი სტუმრები ძალიან უბოდიშოდ გვექცეოდნენ და გვაბრიყვებდნენ: გვეტყოდნენ ხოლმე: „დაგვახრჩვეო!“ დაგვიღებდნენ პირს და, რაც კი რამ გაგვაჩნდა, ვტენიდით პირში, განსაკუთრებით ცხელ-ცხელ ხაჭაპურებს. ისინი გააბამდნენ ყვირილს: „ვაიმე, ვიხრჩობით, ვიხრჩობითო“. აიტეხდნენ განგებ ხველას და დაიწყებდნენ ფართხალს. ჩვენ სრული დარწმუნებული ვიყავით, რომ ისინი იგონებდნენ ყოველიფერს, მაგრამ ეს თვალთმაქცობა მაინც ძალიან მოგვწონდა, გვიხაროდა. საღამოს, შინ რომ დავბრუნდებოდით, დედა გვკითხავდა ხოლმე: „რა ქენით? რა გააკეთეთ? რა ითამაშეთ? რა ილაპარაკეთო?“ და სხვანი... საზოგადოდ უნდა ვთქვათ, რომ სპარტანულად გვზდიდნენ. არ გვარიდებდნენ არც სიცვივს,

არც სიცხეს, არც ღარს და არც ავდარს. დილ-დილობით ცვრიან ველზე ფეხშიშველას უნდა გვერბინა. პირველი თოვლი რომ მოვიდოდა, ფიფქზე რამდენჯერმე უნდა გაგვერბინ-გამოგვერბინა; დასოვლებული და სიცვისაგან გაჭარხლებული ფეხები ცეცხლზე უნდა შეგვეშრო. დარწმუნებული ვიყავით, რომ ამით ტანმრთელობა მოგვემატებოდა. ახალგაზაფხულზე რომ წვიმა მოვიდოდა, ჩვენ სახლის ღარს თავს ვუშვერდით, რომ ოქროს ხუჭუჭი ამოგვსვლოდა. უმთავრესი ყურადღება ჩვენი წირვა-ლოცვაზე და მარხვაზე იყო მიქცეული. სამწუხარო დრო ჩვენთვის დიდმარხვა იყო: მთელი დღე საღამომდის, სანამ ლოცვა არ გამოვიდოდა, წყლის მეტს არაფერს მიგვაკარებდენ; საღამოსაც მარტო ხმელ პურს გვაძლევდენ. არა თუ შეჭამადი რამე, ღვინო, მარილი და ზეთიც აკრძალული გვქონდა. თამაშის ნებაც არ გვეძლეოდა. ცისკარს როგორ დავაკლდებოდით? ესეები ყველა ჩვენთვის ჯოჯოხეთი იყო და,

რასაკვირველია, დიდმარხვა რომ დადგება, მე ჩემს ქერქში აღარ ვარ და ვერც მოვიხდი სიკვდილამდე სიყმაწვილიდან დარჩენილ ზაფრას. საზოგადოდ დიდ ოჯახებში ყველგან ამოდმორწმუნება იყო გავრცელებული: ყმაწვილებს ყველას სჯეროდათ, რომ ჭინკები, ქაჯები, კუდიანები და ეშმაკები ქვეყნად დადიან და ადამიანებს აშინებენო. ეს სენი ჩვენს ოჯახშიაც მოდებული იყო. ახლა, როგორც ვფიქრობ, ეს სულ მოსამსახურეების ბრალი იყო: იმათ, საზოგადოდ ბიჭსა და გოგოებს, აკრძალული ჰქონდათ ერთმანეთთან მისვლა-მოსვლა და თამაშობა. დღე ვერ ბედავდენ და, ღამ-ღამობით რომ თავისუფალი ყოფილიყვენ და ვერავის დაენახათ, ბატონიშვილებს, ყმაწვილებს განზრახ აშინებდენ და ისინიც, დაღამდებოდა თუ არა, შიშით კარში ველარ გამოდიოდენ. არ მახსოვს, ისე შევსულიყო ან საფარეშოში და ან სამოახლოში, რომ ათასი უცნაური და საშიში არ ეთქვათ ჩემთვის. დედას რომ ვეტყოდი ხოლმე

ამას, ის გაიღიმებდა და მიპასუხებდა ხოლმე: „არა, შვილო, ტყუილია! ვინც ცუდს არ იზამს და არც არას დააშავებს, იმას არაფერი არ მოეჩვენებაო”.

ამგვარი სიტყვებით დაიმედებულს გული საგულეს მქონდა და უშიშარიც ვიყავი, მაგრამ ორმა შემთხვევამ გამიტეხა გული და ხასიათიც გამომეცვალა: ერთხელ, დღე-და-ღამის გაყრის დროს გადავიპარე ბოსტანში და ნესვის მოპარვას ვაპირებდი; დავუწყე ძებნა, გავწი-გადმოვწიე ბარდები და მივაგენი ერთ მწიფე ნესვს. მოწყვეტა რომ დავაპირე, გამეცლო გულში: არავინ მიყურებდეს-თქო, დავანებე თავი, წამოვდექი ზეზე და მივიხედ-მოვიხედე. მეორედ რომ დავაპირე ნესვის მოწყვეტა, თურმე ხელი დავაცდინე ბარდებს და იქვე სხვა ალაგას გადავშალე ფოთლები; იქ თურმე კატა იწვა. წამოვარდა ზეზე ფრუტუნით და გაიქცა. მე მაშინვე მომაგონდა ჩვენი მოსამსახურეების სიტყვები, რომ

„კუდიანები რაღაც უნდათ, გადაიქცევიანო“; ამას გარდა, დედის სიტყვებიც მომაგონდა: „ვისაც არაფერი დაუშავებია, იმას არაფერი მოეჩვენებაო“; ვთქვი გუნებაში: „მეტი დამნაშაობა რაღა იქნება, რომ ჩუმად მინდოდა ნესვის მოწყვეტა-მეთქი? ალბად კუდიანი იწვა ნესვად და კატად გადაიქცა-თქო“. ერთი-ორი დავიკივლე და შემიწუხდა გული. არ გაუვლია ერთ კვირეს, რომ ამას მეორე შემთხვევაც დაერთო: ტალავერში მაღლა ყურძნის მტევნები იყო ჩამოკიდებული. მე პატარა ვიყავი და ვერ ავწვდებოდი, მაგრამ ჩემი უფროსი და კი ჰკრეფდა ხოლმე; ერთხელ მთვარიან ღამეში შევნიშნე, რომ ჩემი და ტალავერ ქვეშ იდგა და ყურძენს ჰკრეფდა. მივიჭერი და შევებვეწე: „ანა, გენაცვალე, ერთი მტევანი მეც მომიწყვიტე-თქო!“ ჯერ ხმა არ გამცა. მაგრამ, რომ აღარ მოვეშვი, მომიბრუნდა, უცბად რაღაც წაიბურტყულა და დამეჭყანა. მისთანა თქვენმა მტერმა ნახოს, მე იქ სანახავი ვნახე: ჩემი დის მაგიერად ვიღაც სხვა იყო!

თურმე ჩემ უფროს ძმას, დავითს, რომელსაც კუჭის სისუსტის გამო ყურძნის ჭამა აკრძალული ჰქონდა, დის ტანისამოსი ჩაეცვა და ისე წასულიყო ყურძნის მოსაპარავად. მე ესეები არ ვიცოდი, ეშმაკად მივიღე და გული შემიწუხდა. თუმცა ორივე შემთხვევაში ჩემი შეცდომა თვალდათვალ დამიმტკიცეს, მაგრამ ისე გამიფუჭდა ხასიათი, რომ ბნელაში, კარში გამოვიდოდი კი არა, ოთახშიაც ვერ ვჩერდებოდი მარტო, თუმცა მერვე წელიწადში გადმომდგარი კი ვიყავი.

ერთხელ, ზამთარი რომ დადგა, მე და ჩემმა პატარა ფარეშებმა შვილდ-კოდლების კეთება დავიწყეთ. ქორაფის ხეს რომ ვაკოპიტებდი, დავიცილე წალდი, დავიკარი კოჭში და შუა გავიპე. ტკივილს ისე არ შევუწუხებივარ, როგორც შიშს: „ვაი თუ გამიწყრენ-თქო“. მოვაგროვე აბლაბუდა, დავიდევნი სქლად გაჭრილზე, ზედ ბამბა დავიდევნი და შევიკარი მაგრად. მინდოდა

არავისთვის გამემხილა, მაგრამ იმ ღამეს თურმე ქვეშსაგებში შემხსნოდა და სისხლის ტბა დამდგარიყო. რასაკვირველია, გაიგეს, მიაქიმეს და ნახევარი წლის განმავლობაში ტკივილი არ დამცხრომია. ბოლოს მოვრჩი, მაგრამ ძარღვები კი ისე დამისუსტდა, რომ მუხლი მომელუნა და დავკუნტდი. ბევრი მიაქიმეს, მაგრამ არა მეშველა რა. იმ ხანებში მამაჩემი დეპუტატად დაინიშნა ქუთაისში სათავადაზნაურო კომისიაში. დედაჩემმა ურჩია, რომ მეც წავეყვანე ქუთაისში და ექიმებისთვის ეჩვენებია ჩემი თავი. რადგანაც ფეხის გამართვა არ შემეძლო, ქალის უნაგირზე შემსვეს, ქალივით გადამადებიეს შეხუთული ფეხი და ისე წამიყვანეს. ქუთაისამდის ორი დღის სავალი იყო. გზაში უნაგირზე თურმე ფეხი დამეზილა, შეკრული ძარღვი გაიხსნა, ჩავედი თუ არა ქუთაისში, ფეხი გამემართა, აღარც ექიმი დამჭირვებია და აღარც წამალი.

რვა წლის ვიყავი, როდესაც სოფელს მომაშორეს და ქალაქ
ქუთაისში გადამიყვანეს. აქ თავდება ჩემი ბავშვობის
პირველი ხანა, ბედნიერი, ნაყოფიერი და დაუვიწყარი.
აქედანვე იწყება მეორეც: მტანჯავი, დამჩაგვრელი და
გამაუკუდმართებელი!.. მაგრამ სანამ ამ მეორე ხანაზე
ვიტყოდე რასმე, დავუბრუნდები ისევ ჩვენს სოფელს და
მაშინდელი ცხოვრებიდან სანიმუშოდ რამდენსამე
სახასიათო შემთხვევებს გავიხსენებ. ზემოთ ვსთქვი, რომ
სპარტანულად გვზრდიდენ მეთქი და მართლაც, რაც
უფრო ვიზრდებოდით, წლიდან-წლობით, უფრო და
უფრო გვეტყობოდა ამგვარი აღზრდა. თითქოს ისე აღარ
გვაქცევდენ ყურადღებას, როგორც სულ პატარაობისას და
უფრო თავმინებებული ვიყავით. ბევრჯელ, გაზაფხულის
დამლევს, ტობობის დროს, როდესაც ღრუდოებიდან
გამოსული თევზები ქარავნად აყვებოდენ დიდ
მდინარეებს, რომ მერე იქიდან პატარ-პატარა ღელეებში
შესულიყვენ ქვირითის დასაყრელად, გონჯურის პირად,

სხვებთან ერთად მეც მთელი ღამე გამითევია; ფაცერსაც ბევრჯერ მოვდგომივარ და გარეთაც ბევრჯერ ვწოლილვარ, მაგრამ არავის უთქვამს, თუ ეგ საშიში, სახიფათო და ურიგო საქმეაო. ღამის თევის დროს, რომ ძილი არავის შემოგვპაროდა, მორიგად ზღაპრებს ამბობდენ ბიჭები: ხან შაირებს, ხან ანდაზებს, ხან გამოცანებს და კიდევ ეს იყო, რომ ამგვარი ადგილებისკენ ჩვენც მიგვიხაროდა. ბევრს აღარც ჭამა-სმას დასდევდენ ჩვენსას: ხან მეტსაც ვჭამდით, ხან მშიერიც ვიყავით, ხან ასე და ხან ისე: ხან ძვირფასად მოგვრთავდენ ხოლმე, ხან უბრალოდ; ხან ბუმბულში ვგორავდით და ხან ხმელეთზე ვკოტრილობდით. თანასწორობა არ იყო. რიგსა და წესს ვინ დასდევდა: ავისაც და კარგისაც თანასწორად შეგვეძლო ატანა; ამას არც არას ჩვენ ვნაღვლობდით და არც უფროსები გვეკითხებოდენ, მაგრამ ეს-კი იყო, რომ ცუდს არაფერს გვაბედვინებდენ. მაგალითად, თავი რომ გაგვეტეხა, გვეტყოდენ: „აი, შეგირცხვა თავი! შენხელა

ბავშვმა როგორ არ უნდა იცოდეს თავის მოვლაო! გასწი, გასწი, გაიზრდები და დაგავიწყდებაო!” ამგვარი ცივი ნუგეშებით გაგვისტუმრებდნენ ხოლმე, მაგრამ სხვისთვის რომ უსამართლოდ წკიპარტი გვეკრა, არ შეგვარჩენდნენ და უთუოდ გადაგვახდევინებდნენ. ერთხელ, ტყაპა-ტყუპი რომ შემომესმა, მივირბინე სახაბაზოს კარებთან და ხაბაზს ცხელი თორნეული გამოვართვი. ჩემზე ადრე იმავე კარებს მიდგომოდა ჩვენი წუწკი წითელი ღორი და შეღრუჩუნებდა, მაგრამ ვინ გასცემდა ხმას! მე რომ დამინახა მჭადით ხელში, ამედევნა ჭყივილ-ჭყივილით, გავეჩეცი, გამომიღგა, წამოვკარი ქვას ფეხი და გავგორდი მიწაზე; იმანაც იხელთა დრო, მეძგერა და ზე ამაღლიტა მჭადი. მოვრთე ყვირილი და მივაშურე დედას. დედამ მომისმინა საჩივარი, შეკრა წარბები და მითხრა: „როგორ ამხელ სირცხვილით, შე ნაცარქექია, შენაო? ბაბუაშენმა გარეული ტახი დაიჭირა ყურით და შენ კი ერთი შინაური წუწკი

ღორიც ვერ მოგიშორებია!.. ავიღებდი ჯოხს და დაგკრავდი თავშიო! პატარა ხომ აღარა ხარ: დამდეგ თიბათვეს ექვსი წლის გახდიო”. ამ სიტყვებმა ისე შემარცხვინეს, რომ მჭადიც დამავიწყდა და ტირილიც, მთელი დღე ჩემ გონებაზე აღარ ვყოფილვარ, მით უფრო, რომ პატარა ბიჭები და გოგოები, რომ ჩამივლიდენ ხოლმე გვერდს, დაცინვით წაილაპარაკებდენ, ვითომ თავისთვის: „ღორის წაქცეულოო”. ამ დაცინებამ ისე გამამწარა და გამაგულადა, რომ მეორე დღეს ცალ ხელში მჭადი დავიჭირე და მეორეში ჯოხი და განგებ ავუარ-ჩავუარე გვერდი ჩემ მტერს. წართმევას დაჩვეულმა ღორმა შემომიტიო, მაგრამ მე ვაჟკაცურად დავუხვდი და ვხეთქე თავში ჯოხი. ჩემი მტერი ალბათ ამას არ მოელოდა, რომ შეჩერდა და შემომიხორხოტა. მაგრამ, რომ მოვუნაცვლე მეორეცა და მესამეც, იკადრა და გაიქცა. ახლა მე დავედევნე გაგულადებული. წინ ის და უკან მე! ის მიჭყივის, რაც შეუძლია, და მე კი, რაც ძალი და ღონე

მაქვს, კიჟინას ვაყრი. ვერ წამიხვალ, შე წუწკო, შე ფრთხალო-თქო! იმ დროს სწორედ ჩემი თავი პაპაჩემი მეგონა; შემოვარბენინე ღორს ორჯელ-სამჯელ სამოახლო, საფარეშო, თვითონ ჩვენი სასახლეც და აღარ მოვეშვი, სანამ საღორეში არ შემივარდა. არ იფიქროთ, რომ მე იმის მტერობა მჭირვებოდეს და შურისძიება მდომებოდეს! ეს ომი მისთვის გადავიხადე, შეეტყო სუყველას, რომ მე ღორის აღარ მეშინოდა.

ღორზე ამ ძლევამოსილებამ ისე გამაგულადა და გამაუშიშრა, რომ, თუკი ჯოხი ხელში მექნებოდა, აღარაფრის აღარ მეშინოდა. საგმირო ზღაპრებმა, სავაჟკაცო შაირებმა და ამბებმა იმდენად გამიტაცეს თანდათან, რომ თავი გმირად დავისახე. ერთხელ პატარა შინდის ხეზე გავედი, რომელიც ზღაპრულ ალვის ხედ წარმოვიდგინე და იქით-აქეთ ყურება დავიწყე, რომ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ხელმწიფეების

სარაიები დამენახა, მაგრამ გადმოვვარდი, გამხდა ბრეგვა მიწაზე და ზურგის ტკივილმა მაგრძნობინა, თუ რა ზღაპრული „ღვთისავარ გმირი“ ვიყავი! საკვირველია, ამგვარი მარცხები ხანდახან გამომაფხიზლებდენ ხოლმე, მაგრამ მერე კი ისევ ოცნება მერეოდა და ისევ გამანაცარქეჩიავებდა ხოლმე. ერთ საღამოს „კურდღლობიას“ ვთამაშობდით. ვისაც კარგი ხმა ჰქონდა და მოყეფა შეეძლო, ისინი ვითომ მეძებრები იყვენ ხოლმე; ვისაც მუხლს ერჩოდათ - მწევრები, სხვები კი უფრო ზანტები - კურძუალები და მონადირეები, კურდღელი კი მორიგისი ვინმე. იმ დროს, თუმცა მეძებრადაც კარგი ვიყავი, მაგრამ ზოგიერთებთან მწევრობაც მერგო. დაიმალა კურდღელი, ავუშვით მეძებრები, მოედვენ არემარეს, დასცეს კურძუალებმა კიჟინა; წაქეზებულმა მეძებრებმაც ვითომ სუნი იცეს და კვალი აიღეს, ასტეხეს ყეფა; ათი თუ თხუთმეტი ბავშვი სულ სხვადასხვა ხმაზე ყეფდა. ყურთა სმენა აღარ იყო;

მწევრებმა ყურები დაცქვიტეს და აიჩოქენ. ამ დროს თურმე ჩვენს ბაღში ნამდვილი კურდღელი ყოფილიყო შეპარული და გამოვარდა. ჩვენ დაგვავიწყდა თამაშობა და გავედევნეთ დიდიან-პატარაიანა იმ კურდღელს. კურდღელს თვალი წაუხდა: ხან იქით ეცემოდა და ხან აქეთ, მაგრამ სუყოველი მხრიდან ჩვენი ორფეხი მეძებრები უყეფდნენ და ისე აერია გზა და კვალი, რომ ხიმეში გაეკვეტა; მივასწარი და ვტაცე ხელი უკანა ფეხებში. რომ მაგრად არ ყოფილიყო გაჭედილი, რასაკვირველია, მე იმას ვერ დავიმაგრებდი, მაგრამ მაინც გავაბი ყვირილი: „მიშველეთ, დავიჭირე-მეთქი“. მოცვივდნენ სუყველა, დიდი ბიჭებიც მოგვეხმარნენ და ცოცხალი მივგვარეთ ბატონს. იმ დღეს ჩემი ვაჟკაცობის ამბავი ძალიან გაითქვა და მეც სწორედ დავრწმუნდი, რომ ფეხდაფეხ მივწვდი და დავიჭირე-თქო. მას უკან, ხშირად საღამ-საღამოობით ბოსტნის ბოლოზე ვიცდიდი ხოლმე: ეგებ კიდევ გამოვარდეს კურდღელი და

დავიჭირო-მეთქი. ალბათ, ეს შემნიშნა დედამ, რომ ერთხელ მიმიხმო და მითხრა: „შენ ხომ ამისთანაებში ტოლი არა გყავს და ერთ-ერთი შინაური კურდღელი დამიჭირე, სხვისთვის მინდა გასაგზავნადო“. მეც, რასაკვირველია, ვიკისრე; საყდართან საქალებოს გვერდით საკურდღლე იყო მიშენებული და იქ შინაური თეთრი კურდღლები ბუდობდენ. დილიდან საღამომდის ვდიე ხან ერთს და ხან მეორეს, მაგრამ ვერ დავიჭირე, და საღამოს, დედამ რომ მკითხა, თავი მითი ვიმართლე, რომ ფეხები მტკივა-თქო. დედაჩემმა სიცილი დაიწყო და მითხრა: „პატარა კი აღარ ხარ, როგორ ვერ მიხვდი, კურდღლის დაჭერა ფეხდაფეხ შენ კი არა, კაცს არ შეუძლიაო! შინაური რომ ვერ დაიჭირე, გარეულ კურდღელს შენ როგორ დაეწეოდი, თუ უცაბედად ხიმეში არ გაკვეთებულიყო!“ ამ სიტყვებმა, ცოტა არ იყოს, გულში ჩამახედეს, ვიგრძენი ჩემი ნაცარქექიაობა, შემრცხვა და გავწითლდი.

იმ დროში ჩაის არ სვამდენ, მხოლოდ სტუმრებისათვის მოადულებდენ ხოლმე, მაგრამ ბავშვებს მაშინაც არ ასმევდენ: ცხელი წყალი შიგნეულს გაუფუჭებსო და შაქარიც კბილებს წაუხდენსო. მე, რასაკვირველია, სული მიმდიოდა შაქარზე, მაგრამ ვინ მაჭმევდა? მაგიერად, როდესაც შაქარს მტვრევას დაუწყებდენ ხოლმე, მე მივუცუცქდებოდი გვერდით შაქრის მმტვრეველს და იქით-აქეთ შორს გადაბნეულ ფხვნილს ქორივით მივჩერებოდი. მაგრამ მათი აღება ხელით მოუხერხებელი იყო; დასველებული თითები მზად მქონდა, დავაწებდი ზედ და ელვასავით ვიტკუცებდი პირში. ეს შემნიშნა ერთხელ ჩემმა უფროსმა დამ და მირჩია: — „მაგას ნუ შვრები, სიწუწკეაო!“ ჩუმად თითო კვნიტ შაქარს მაძლევდა ხოლმე; მეც ეს მინდოდა და ღმერთს ვეხვეწებოდი: „ღმერთო, სტუმრებს ნუ გამოგვიღევ-თქო“, რადგანაც უმისოდ, ვიცოდი, შაქარს არავინ

დაამვტრევდა. ხშირად დავუხვდებოდი ხოლმე წინ ჩვენგან წამავალ სტუმრებს და ჩუმად ვეხვეწებოდი: „თქვენი ჭირიმე, ხშირად იარეთ-მეთქი“. იმათ ეგონათ, თუ მე ეს სტუმართმოყვარეობით მომდიოდა, მიწონებდენ და ამბობდენ: „რა კეთილია ეს ბავშვი და რა პურადი გამოვაო!“... რა იცოდენ, რომ მხოლოდ ჩემი „უსხის კუდი“ მაგონდებოდა, ე.ი. შაქრის კვნიტი.

პურადობის კი რა მოგახსენოთ, მაშინ რა პურადობა შემეტყობოდა, მაგრამ გულკეთილი კი მართლა ვიყავი: პირუტყვი რომ ჩემთან ვისმე გაელახა, ვიტირებდი. თუმცა ღორი მეც კი გავლახე ერთხელ, მაგრამ ეს სულ სხვა იყო, მინდოდა მომეგერებია და ჭკუა მესწავლებია. ერთხელ ყანაში ღორი მოკლეს და მე მთელი დღე არაფერი მიჭამია; ისე მებრალებოდა, რომ სიახლოვესაც ვერ მივეკარე, დამეხედა, და ეს მით უფრო საკვირველი იყო, რომ, საკლავს რომ წამოაქცევდენ, სიამოვნებით თავზე

დავსტრიალებდი და არც არაფერს სიბრალოულსა
ვგრძნობდი. საუფლო დღეებში, მაგალითად, შობის,
აღდგომის და სხვა ამგვარ დღესასწაულების წინადღეს
ძროხას რომ დაკლავდენ, ჩემს სიხარულს საზღვარი აღარ
ჰქონდა! ბუშტს გამოვართმევდი ხოლმე მზარეულს,
დავზელდი ნაცარში, გადავადრობდი ზედა კანს და
გავბერავდი; მერე ვინმე ქალს ან გამდელს ვაჩუქებდი
ხოლმე საუმარულედ, რადგანაც გაგონილი მქონდა, რომ
უმარულის შესანახავად კარგიაო. ერთხელ მხოლოდ,
შობის წინ დღეს აღარ მიყურებია ძროხის დაკვლისათვის,
რადგანაც უფრო სასიხარულო შემთხვევამ გამიტაცა და
ჩვეულება დამავიწყდა: სწორედ იმ საღამოს ქუთაისიდან
მოგვივიდა მამიჩემის გამოგზავნილი კაცი და პატარა
ჩექმები მომიტანა. იმ დღემდის ჩემ ფეხს ჩექმა არ
მიჰკარებია და მხოლოდ შლაპუნა ფოსტლებს ვიცვამდი
ხოლმე. რაღა თქმა უნდა, რომ სიხარულმა ამიტაცა, ძროხა
კი არა, თავიც დამავიწყდა. მამაჩემი იწერებოდა, სხვათა

შორის: „ამ ჩექმებს ვაგლახად ნუ გააფუჭებინებთ ჩემ კაკოს! სირბილის ნებას ნუ მისცემთ, რომ ქუსლი არ მოაქციოს და უბრალოდ არ მოჩორთოსო!“ ეს ბრძანება ჩვენს სახლში გადაჭარბებითაც აასრულეს: ჩამაცვეს მხოლოდ შობა-დღეს, ახალ-წელიწადს და შეინახეს; მე ისევ ფოსტლებზე გადამიყვანეს და აღდგომამდის აღარ მიპირებდენ ჩაცმევას.

მომავალ აღდგომას, რასაკვირველია ორკეცი სიხარულით მოველოდი. ცისკრის რომ დარეკეს და ჩვეულებრივად ჩაცმა-დახურვა დაიწყო, მეც მომიტანეს ჩემი საოცნებო ჩექმები, მაგრამ, წარმოიდგინეთ ჩემი უბედურება: ჩექმები გამხმარიყვენ, მეც ფეხები გამწრდოდა და შიგ ალარ ჩამეტია! ბევრი მაწვალეს, ქუსლზე კანი გადამაძვრეს, კოჭი კინაღამ ამომიგდეს, მაგრამ არა ეშველა-რა. დამმწარდა აღდგომა. იმ დღეს რაღა მოესწრებოდა, მაგრამ სწორამდის კი მომიტანეს ახალი,

და იმ დღიდან დაწყებული, ქუთაისს წასვლამდე, თითქმის წელიწად-ნახევარს უჩქემოდ აღარ გამივლია. უკანასკნელ წელიწადს მით უფრო კარგად შევიშვნე ჩექმები, რომ ბევრს აღარ დავრბოდი, რადგანაც ადრინდელი თავშესაქცევარი ყოველგვარი თამაშობა მომწყინდა და უფრო სხვა საფიქრელს გადავჰყევი. ამის მიზეზი იყო „ვეფხისტყაოსანი“. წავიკითხე თავიდან ბოლომდე და, თუმც ზღაპრული მხარის მეტი არა გამიგია-რა, მაგრამ მაინც ძალიან გატაცებული ვიყავი. იმას მივაყოლე სხვა საკითხებიც და მთელი ქრესტომატია, ჩუბინაშვილისაგან პეტერბურგში გამოცემული, რამდენჯერმე გადავიკითხე. ამას გარდა, ერთხელ ქალაქიდან ჩამოგვიტანეს ამბავი, რომ „გლუხარიჩმა“ კომედია დაწერაო და ვარანცოვის სასახლეში ითამაშესო. ამ ამბავს გულმოდგინედ ვუგდებდი მე ყურს და ბოლოს თვითონაც მოვინდომე, რომ იმგვარი რამ კითხვა-მიგებითი დამეწერა და

მართლაც ავწერე ჩვენი შინაურობა, მაგალითად, როგორ აწვალებდა ჩვენი მოურავი ხალხს, მერე ბატონს აბეზღებდა; ბატონიც მოთმინებიდან გამოდიოდა და ჯავრობდა და სხვ. და სხვ. ეს ბავშვური სცენები სასახლეში სუყველას მოეწონა გარდა მოურავისა, რომელიც გულმოსული ამბობდა: „ჩემი დაცინება არაფერია, მაგრამ ვნახავ, თუ ამ ყმაწვილმა მთელი ქვეყანა არ გადიმტეროს, და ნუ აქეზებთო“. ეს ჩემი პირველი ნაწარმოები დედაჩემს თურმე შეენახა და, რუსეთიდან რომ დავბრუნდი, მიჩვენა. მე სიბრყვემორეულმა ვიუკადრისე, გამოვართვი დედას, დავხიე და ცეცხლში ჩავყარე. დედაჩემს ეს ძალიან ეწყინა და მისაყვედურა, მაგრამ ხომ ველარ გავამთელელებდი!...

ამგვარი ბევრი რამ მაგონდება ჩემი სიყმაწვილიდან, მაგრამ, რომ მკითხველს თავი არ მოვაბეზრო, ამით ვათავებ.

II

გიმნაზიაში რომ შემოყვანეს, გავცეცდი: იმდენი ბავშვი, ერთად თავმოყრილი, ჩემს დღეში არ მენახა. მოზრდილები სკამზე იჯდენ სულგანაბული და ახალმოსწავლე პატარები კი ჯგუფ-ჯგუფად კედლებთან იყვენ ატუზული. აქ კედელზე ირგვლივ ქალაქის ფიცრები იყო ჩამოკიდებული, ზედ ანბანი და ამოსაღები ეწერა და იმას აკითხებდენ ყმაწვილებს. ჯგუფს ერთი უფროსი ჰყავდა და ის ასწავლიდა: ხელში ეჭირა წკეპლა და, შეეშლებოდა თუ არა ბავშვს კითხვა, უცხუნებდა და უცხუნებდა. ერთი ადგილიდან მეორეზე გადადიოდენ და, როცა შემოუვლიდენ კედლებს, მერე კი ნება ჰქონდათ სხვებთან დამჯდარიყვნენ ისინიც სკამზე. ამ ყოფაში იყვენ, სანამ კითხვას ისწავლიდენ. უნდებოდენ ზოგჯერ წელიწადზე მეტს. წარმოიდგინეთ 7-8 წლის ბავშვი

დილის შვიდი საათიდან ნაშუადღევის ორ საათამდე მშვიერ-მწყურვალნი, და მაშინ იგრძნობთ, თუ რა ტანჯვაში იყვენ ის საწყლები. ზოგს გულს ეყრებოდა, ზოგს თავბრუ ეხვეოდა და ეცემოდენ ძირს, მაგრამ ყურადღებასაც არავინ აქცევდა.

შესვლისთანავე პირველ კედელთან დამაყენეს „ანბან“-ზე, მაგრამ, რადგანაც მე ხუცური ვიცოდი, მხედრული წერა-კითხვა შესწავლილი მქონდა და რუსულ ამოსაღებშიაც გატეხილი მქონდა თვალი დედიჩემის წყალობით, ერთ დღეს შემოვირბინე ყველა კედლები. მასწავლებელმა თავზე ხელი გადამისვა, მომიწონა და უფროსებთან დამსვა სკამზე. კითხვით კარგად ვკითხულობდი, მაგრამ ჩემი უბედურება ის იყო, რომ რუსული არ მესმოდა. იმ დროს შემოღებული იყო საზოგადოდ თუნუქის ფირფიტა, რომელსაც „მარკას“ ეძახდენ. ვინც ქართულად ხმას ამოიღებდა, მიაჩეჩებდენ

ხელში და თანაც გრძელ ფიცარს — სახაზავს დაჰკრავდენ ხელის გულზე. მერე ის უნდა ცდილიყო, რომ სხვისთვის გადაეცა როგორმე იმრიგადვე, ე. ი. ჩაბარების დროს „ლინეიკა“ დაერთყმია ხელის გულზე. ამგვარად ეს საცოდაობის ფირფიტა გადადიოდა ხელიდან ხელში. სწავლის გათავების დროს ვინც ვერ მოასწრებდა იმ ფირფიტის თავიდან მოშორებას და შერჩებოდა ხელში, უნდა კლასში დარჩენილიყო მთელი დღით უსადილოდ. ვინც რუსული არ იცოდა ახალშემოსულობის დროს, ხმის ამოღებას ვერ ბედავდენ და მუნჯდებოდენ. ამ ჩვეულებას დიდი გამრყვნელი ხასიათი ჰქონდა: ყმაწვილები ცდილობდენ, რომ ერთმანეთი მოეტყუებიათ, გაებრიყვებიათ როგორმე და ცბიერობა-ფარისევლობას ეჩვეოდენ. სულ ერთი კვირის შესული არ ვიყავი, რომ მოვიდა ჩემთან ერთი პატარა ყმაწვილი, ანგელოზის სახის მქონე, და ტკბილის ღიმილით, მეგობრულად მკითხა რაღაც ქართულად; მეც,

რასაკვირველია, რადგანაც სხვა ენა არ ვიცოდი, ქართულად ვუპასუხე. ყმაწვილს მშვიდობიანი სახე გადაუსხვაფერდა და სიხარულით მომაჩეჩა ფირფიტა. ჩამოვართვი, მეტი რაღა გზა მქონდა, მაგრამ „ლინეიკაზე“ ვერ დავეთანხმე. „რა გენაღვლება შენ, მე რომ „ლინეიკა“ არ დავირტყა, მარტო ვართ და ვინ გაიგებს-მეთქი“ - ვეხვეწებოდი. ჩემმა მოწინააღმდეგემ შორს დაიჭირა: „მე თუ დამართყეს, შენ რა ჭრელი პეპელა ხარო?!“ მე მაინც არ დავეთანხმე, გავუძაღდი და იმანაც ჭუჭყუნი დაიწყო. მასწავლებელი რომ შემოვიდა, მივიდა და დამაბეზლა. დამიძახეს, გავედი შიშით და კანკალით. მასწავლებელმა წარბები შეიკრა და მკითხა: „როგორ ბედავ ურჩობასო? აქ შენი სახლი ხომ არ გგონიაო!“ მე თავის გამართლება დავიწყე, მაგრამ აღარ გამივიდა! - „კარგი, მე გასწავლი ჭკუასო!“ დაუძახა „სტოროჟებს“ და უბრძანა: „როზგიო!“ მე, ამის გამგონეს, თავში სისხლი ამივარდა და გაქცევა დავაპირე. — „ნუ გაუშვებთ, დაიჭირეთო!“ — იყვირა

მასწავლებელმა. იგრიალეს მოსწავლეებმა ჩემ დასაჭერად და გადამეღობენ კარებზე... მე მეორე ოთახში შევვარდი, სადაც მესამე კლასი იყო. აქაც ერთი ალიაქოთი მოვახდინე, მაგრამ შევხტი ფანჯარაზე, გავამტვრიე მინები, გადავხტი და მოვკურცხლე შინისაკენ. გამომიღგენ „სტოროჟები“. წინ მე გავრბოდი კურდღელივით და უკან ისინი მომდევენ კიჟინით. გულგახეთქილი შევიჭერ შინ. დედ-მამამ რომ გაიგეს, რაც მოხდა, შეწუხდენ და ბევრიც მირჩიეს: „წადი, რა ვუყოთ, გაგროზგონ, ეგ მარტო შენ თავზე ხომ არ არის — ყველას როზგავენო. მოითმინე, მოიჭირვე, მიეჩვიე და ბოლოს კაცი გამოხვალო; მაგათში უმისოდ არ შეიძლებაო!“... მაგრამ მე შორს დავიჭირე და გამოტეხილი ვუთხარი დედას: — „თუ კიდევ გაგიგზავნივარ იმ დასაქცევ გიმნაზიაში, თავს დავიხრჩობ-მეთქი!“ შეშინდენ და ჩამომეთხოვენ. ერთ კვირას აღარ წავსულვარ კლასში. იმ დროს დირექტორად კოცებუ იყო, ახალი დანიშნული.

ქართული მაზრის უფროსობის დროს შეესწავლა, კარგად იცოდა და ქართველებიც ძალიან უყვარდა. მოვიდა ჩვენსა და გამომკითხა ყველაფერი. მეც დაუფარავად მოვახსენე, რაც გადამხდა და რასაც ვგრძნობდი. გაუკვირდა, გადააქნია თავი, მომეფერა და მითხრა: — „შენ ჩემი სახელი ახსენე და ნულარავისი გეშინიაო! ზვალ ჩემთან მოდი პირდაპირ კანცელარიაში და მე წაგიყვან კლასშიო“. მეორე დღეს მართლა წამიყვანა და მიმიყვანა ჩვენს კლასში. გამოიკვლია ყოველიფერი და, „მარკის“ ამბავი რომ გაიგო, გაოცდა. მოიხმო ინსპექტორი, ზედამხედველები, მასწავლებლები და გამოუცხადა ყველას, რომ დღეიდან ეგ საქციელი აღარ ჩაიდინოთო!... მოსპეთ „მარკა“ და უმიზეზოდ ცემა-ტყეპაზედაც ხელი აიღეთო! მერე მიუბრუნდა ჩემ მასწავლებელს და უთხრა: - „განსაკუთრებით ყურადღება მიაქციე ამ ყმაწვილსაო!“ მართლაც იმ დღიდან ცოდვის ფირფიტა გადააგდეს, მაგრამ ცემა-ტყეპაზე კი უცბად ვერ აიღეს ხელი.

უიმისობა მაინც არ ეხერხებოდათ. ტყუილა კი არ არის ნათქვამი: „ჩვეულება რჯულზე უმტკიცესიაო!“ იმ დროს მთელი რუსეთი დარწმუნებული იყო, რომ ჭკუა და სიკარგე როზგის ნაყოფიაო. გიმნაზიებშიაც, რასაკვირველია, პირველი ადგილი ეჭირა... დღე არ იქნებოდა, რომ ყმაწვილების წივილ-კივილით იქაურობა არ ყოფილიყო გაყრუებული. „როტაში“ არ უნდებოდათ იმდენი წკეპლა, რაც თვითეულ კლასში. „სტოროჟებს“ ურმებით მოჰქონდათ ყოველ დღე ახალ-ახალი. მოსწავლის გალახვა ყველას შეეძლო დირექტორიდან დაწყებული, „სტოროჟამდე“. მიზეზს არავინ ჰკითხულობდა. ვინ იცის, რამდენი დასნეულებულა, რამდენი დამახინჯებულა, და რამდენს კიდევ ხასიათი გაფუჭებია საუკუნოდ!.. ხშირად მოხდებოდა ხოლმე, რომ ერთიდაიგივე ბავშვი ერთი დღის განმავლობაში სამჯეროთხჯერ „გაროზგილიყოს“ სხვადასხვა უფროსებისაგან. მახსოვს და არც დამავიწყდება ჩემს დღეში: ერთი რუსის

ბავშვი იყო - კრიჟანოვსკი, ძლიერ მოუსვენარი რამ, მაგრამ სწვებრ კარგი იყო. ერთხელ ნახევარი საათით დააგვიანდა კლასში მოსვლა და დირექტორმა „გააროზგვინა“; იმ დღეს გაკვეთილი არ იცოდა და მასწავლებელმა „გააროზგვინა“; სწავლა რომ გათავდა, ზედამხედველმა „გააროზგვინა“: სახლში გიცელქნია და მეზობლის ბავშვისათვის ქვა გისროლია — გიჩივლესო! ამითაც ველარ გადარჩა. ყველამ ერთად დააბეზლეს ინსპექტორს და იმანაც მოუნდომა „გაროზგვა“. ეს ინსპექტორი შეუბრალებელი რამ იყო და მისი ისე ეშინოდათ, როგორც სულთამხუთავისა. კრიჟანოვსკიმ, ტანჯვა რომ ველარ აიტანა, იშვირა ხელი და ფეხი და გადავარდა რიონში. რომ შემთხვევით იქვე არ დასწრებოდა ერთი მეგრელი მოსწავლე, ძალიან კარგი მცურავი, დაიღუპებოდა. ისე ცემა-ტყეპას ხომ ანგარიში არ ჰქონდა. ვაი მისი ბრალი, ვისაც კარგი ხუჭუჭი თმა ჰქონდა! ერთ ყმაწვილს, გვარად ჭაჭიაშვილს დიდი

ყურები ჰქონდა. დიდი და პატარა ყველა ყურებში ავლებდა ხელს. ერთხელ გამზეცებულმა ზედამხედველმა შუამდი აახლიჩა ყური; გაუსივდა და მხოლოდ რამდენიმე დღის განმავლობაში ისევ დაუწყო შეხორცება. მაგრამ ვინ აცალა შეხორცება! სტაცებდენ ხელს და ხელახლა აგლეჯდენ... ასე რომ გავიდა სასწავლებლიდან. ერთ მოსწავლეს — კლდიაშვილს — პირით დაჰკრა შუბლზე „ლინეიკა“ და თავთხლე გადაადინა, ძვალიც კი გაუტეხა. გულშემოყრილი ბავშვი შინ წაიღეს. ამ გარემოებისათვის ყურადღებაც არავის მიუქცევია. ამისთანები რამ უთვალავი იყო. ღვთის მადლით, მე ამცილდა ტანჯვა და ერთხელ მეტად არ გავლახულვარ, მაგრამ ეს ერთიც საკმაო იყო, მთელი ჩემი სიცოცხლე მოეტანჯა! დირექტორმა რომ მიმიყვანა, იმ დღიდან ჩემი მასწავლებელი სულ გულადრენილი იყო ჩემზე და, თუ კი შემთხვევა ექნებოდა, რასაკვირველია, არ დამზოგავდა. ერთხელ რომელიღაც მოსწავლემ ხაჭაპურები მოიტანა

კლასში და ლატარიაში ჩააგდო თითო კაპეიკად. ყველამ მოაწერა ხელი. წამძლია სულმა და მეც მოვაწერე. შემოგვესწრო მასწავლებელი და იწყინა, როგორ გაგიბედნიათ ხელის მოწერაო! აიღო დიდი, უშველებელი „ლინეიკა“ ხელში. თვითო-თვითოდ გაჰყავდა ხელის მომწერლები; ჰკითხავდა: რომელი ხელით მოაწერეო? და, პასუხს რომ მიიღებდა, დაჰკრავდა ხოლმე, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა: „კიდევ მოაწერო?“ — ეკითხებოდა დაცინვით. მე ყველაზე ბოლოში ვეწერე, რადგანაც ჩემი გვარი წილზეა, და „ჟურნალში“ ანიდან იწყება გვარების წერა. იმ დროს საბა ორბელიანის იგავ-არაკები წაკითხული მქონდა და მომაგონდა ოფოფის ხრიკი, თავის გადარჩენა რომ უნდოდა და მელა გააბრიყვა. იმ განყოფილებაში წერის გაკვეთილი იყო. მე ვიფიქრე, რომ, თუ მარჯვენა ხელი მეტკინა, წერა გამიფუჭდება და მოდი მარცხენას გავიმეტებ-მეთქი. მეც, რასაკვირველია, მითხრა: „აბა, დამნაშავე ხელი გამოაშვირეო!“ მე მარცხენა

გავუშვირე. ჯერ დამკრა და მერე ეჭვი შეიტანა, რასაკვირველია, განგებ: მარცხენა ხელით როგორ მოაწერდიო? რომ გამოვუტყდი მარჯვენა ხელზედაც დამკრა და გამიშვა. ტკენა ხომ ტკენა იყო, მაგრამ მე ის უფრო მტანჯავდა, რომ ჭკუა წავაგე და ორი „ლინეიკა“ დამკრეს, მაშინ როცა სხვები კი თვითოთი გადარჩენ! ვტიროდი, ხელი მიკანკალებდა და, რასაკვირველია, კარგად ველარ დავწერდი!... ნაწერები რომ გაარჩია მასწავლებელმა, დამიწუნა და კიდევ დამკრა „ლინეიკა“: უკეთ დაწერეო! კლასის გათავებამდის ოთხჯერ კიდევ დამკრა!.. ეს დღე იყო და მას აქეთ ველარ გამოვბრუნდი. არ იქნა, ველარ გადავიგდე გულზე ეს შემთხვევა. წერაში ხელი გამიფუჭდა და დღესაც კიდევ გაურკვევლად ვწერ; ვინც ჩემ ნაწერებს დახედავს, გაუკვირდება, რომ ზოგან კარგი ხელია და ადგილ-ადგილ კი ნაჯღაბნი და გაუგებარი. ეს მაშინ მემართება, როცა ინსტიქტურად მაგონდება ხოლმე მაშინდელი ჩემი ტანჯვა. ეს შემთხვევა

რა გასახსენებელი იყო, მაგრამ მიტომ ვამბობ, რომ მშობლებმა და მასწავლებლებმა იგულისხმონ, თუ რა ძნელია სათუთ ბავშვებთან სასტიკად მოპყრობა და რა შედეგი მოჰყვება ხოლმე...

ჩემი გალახვის ამბავი გაეგო დირექტორს და შენიშვნა მიეცა მასწავლებლისათვის. ის იყო და ის, ამ დღიდან ამომიჩემა მასწავლებელმა და ყურადღებასაც აღარ მაქცევდა, თითქო ერთი ჯირკი გდებუდიყო იქ. არც მასწავლიდა და არც რამეს მკითხავდა. მე მაინც, ზოგს ამხანაგების შემწეობით, ზოგსაც ჩემით ვსწავლობდი, რაც ძალი და ღონე მქონდა. იმდენი ნიჭი არა მქონდა, რამდენიც სურვილი და ბეჯითობა. ვცდილობდი, დღე და ღამე გასწორებული მქონდა და სხვებს არა თუ არ ჩამოვრჩებოდი, მეტიც ვიცოდი მათზე. ეგზამენები მოახლოვდა, ხმა გავარდა, რომ „პოპეჩიტელის“ თანაშემწე, მაქსიმოვიჩი, მოდის, იმან უნდა გამოგვცადოს

მოსწავლეებიო. იმის სიფიცხეზე და გულქვაობაზე ბევრ საარაკო რამეს ლაპარაკობდენ. ყველა შიშის ქარმა აიტანა, მასწავლებლებიცა და მოსწავლეებიც.

მაქსიმოვიჩი ჩამოვიდა თუ არა, მაშინვე ბრძანება გამოსცა, რომ, რადგანაც ყველას ვერ მოვასწრებ, თვითეული კლასიდან სამ-სამი მოწაფე გამომგვარეთო: პირველი, შუათანა და უკანასკნელი; იმათ გამოვცდი და მით მთელი გიმნაზიის გარემოებაც გათვალისწინებული და აწონილი მექნებაო. ეგზამენებმა კარგად ვერ ჩაიარა. წინდაწინვე დამფრთხალ ყმაწვილებს გონება ეკარგებოდათ. ჯერ იმ სამ მოწაფეთაგანს ჰკითხავდა რამე საპასუხოს და, თუ ვერ უპასუხებდენ, მერე მთელ კლასს მიუბრუნდებოდა. თუ აქაც აღარავინ აღმოჩნდებოდა, მასწავლებელს უნდა აეხსნა. ხშირად მასწავლებლებიც წაიბორძიკებდენ ხოლმე. მაშინ თვითონ ეგზამენატორი ახსნიდა და გაამეორებინებდა

ხოლმე ყმაწვილებსაც. ეს ახალი მეთოდი იყო მისგან შემოღებული. იმ დროს გიმნაზიაში სწავლობდა ერთი შესანიშნავი და სახელგანთქმული ახალგაზრდა — ბესარიონ ღოდობერიძე. მასწავლებლებსაც დიდი ხატრი ჰქონდათ მისი და პედაგოგებსაც მისი იმედი ჰქონდათ: „თუ დაგვიხსნის, ის დაგვიხსნის და გვასახელებსო“. მათი მოლოდინი გამართლდა, მაგრამ სულ ისე მაინც არა, როგორც ეგონათ. ამბობდენ: „მარჯვედ იყო ბესარიონი, მაგრამ ბევრი ოფლი კი აწურვიესო“. ასე თუ ისე, თუ იმას არა, მაქსიმოვიჩი გულს ვეღარ მოიბრუნებდა ქუთაისის გიმნაზიასა და მის მასწავლებლებზე. შუა კლასებშიაც ზოგიერთებმა გვარიანად მიუგეს. ბოლოს ჯერი მიდგა უმცროს კლასებზე. ჩვენი კლასიდანაც, განკითხვის დღე რომ დადგა (ასე ვეძახოდით საზოგადოდ მაქსიმოვიჩის ეგზამენებს), სამი მოწაფე აიყვანეს და ჩააყენეს თორნეში. მესამე მოწაფედ, ესე იგი უკანასკნელ მაჩანჩალად, მე გამაყოლეს. ჩემი ამხანაგები ცახცახებდენ და მე კი უფრო

სეირის საყურებლად გავედი, რადგანაც ვიცოდი, რომ როგორც უკანასკნელს, ბევრს არას მკითხავდენ და ყურადღებას არ მომაქცევდენ. ერთ ხანს მარჯვედ იყვენ მოწაფეები. საზეპირო როცა ჰკითხეს, იმათაც ჩააბულბულეს; მაგრამ ბოლოს, როცა აზრით გაგებაზე მიდგა საქმე, მაშინ კი აიბნენ. საკვირველი იყო: „პოპეჩიტლის“ თანაშემწის საკითხავებმა, სასახლეში რომ ბავშვებმა თამაშობები ვიცოდით: „ბერი ჩამოხტა“, „აჩატი“, „ანზე ვისი ყმა ხარ“ და სხვანი, სწორედ არ მომაგონა! გამიკვირდა: “ეს რა გიმნაზიის საკადრისიამეთქი”, — ვამბობდი გუნებაში. მაგრამ მომაგონდა ჩვენი სახლი, დედა და ისე წავხალისდი, რომ ასე მეგონა, შინა ვარ-მეთქი და ორჯერ-სამჯერ, ჩემ ამხანაგებს რომ შეეშალა, მე უკმაყოფილოდ თავი გავაქნიე. მაქსიმოვიჩმა თვალი შემატანა და მომაყვირა: - “რას აქნევ თავს ქეციანი ცხენივითო!” შევშინდი და ენა ჩამივარდა. მასწავლებელი მომეშველა და მოახსენა: - „ალბად ბუზი აწუხებს და

ხელს ვერ ხმარობსო”... „რა დროს ბუჭებია!” მიუბრუნდა უკმაყოფილოდ მასწავლებელს: „და ან საჭიროების დროს ხელს ნუ გაანძრევო, ვინ ეუბნება? უშლიან მხოლოდ წარა-მარა ხელების აქეთ-იქით ქნევას. არა, აქ სხვა მიზეზიაო!” მიმიხმო სტოლთან.

— მე შეგნიშნე, რომ, როცა იმათ ეშლებოდა, მაშინ აქნევდი თავს. მართალია თუ არა? ნუ გეშინია, მითხარი!

— დიახ, უნებურად!...

— მაგალითად, რა შეეშალათ?

— აქლემი გაფრინდებაო, რომ მოგახსენეს, ეტყობათ, არ უნახავთ აქლემი!

— შენ? შენ სად გინახავს?

— შარშან თათრებმა ჩაატარეს მაედანში; ძლივს მიიფხორებოდენ.

— მერე, რა იცი რომ ვერ გაფრინდება?

— ფრთები არა აქვს.

— რასაც ფრთები არა აქვს, ვერ გაფრინდება? მაგალითად,

კაცი ვერ გაფრინდება?

— ვერა.

— არ გაგიგონია ძველად, რომ ვინმე გაფრენილიყო?

— ძველად — ენოქ და ილია, მაგრამ ისინი ურმით გაფრინდენ ღვთის ძალით. — ეგზამენატორმა თვალეები დააჭყიტა და მკითხა:

— ვინ გითხრა შენ ეგ?

— დედამ.

— კუდიანები რომ ფრენენ, იმათ ხომ ფრთები არა აქვთ?

— კუდიანები არ ფრენენ.

— მაშ როგორ შეუძლიათ, რომ არ ფრენდენ, ასე ჩქარა ყველგან როგორ მივლი-მოვლიან?

— მგელზე ჯიან და ისე დადიან. — აქ გადიხარხარა და თავზე დამისვა ხელი. ამგვარ რამეებს მკითხავდა და თანდათან გახალისდა. მეც რომ შევატყვე, აღარ წყრებამეთქი, გავთამამდი. ბოლოს დამიწყო გამოცდა. საზეპიროები მკითხა, — კარგად მივუგე.

- აწრიც გესმის? მკითხა.
- რასაკვირველია, მესმის!
- შეგიძლია ქართულად გადაგვითარგმნო ეგ ლოცვები?
- რაღად გადაგითარგმნით, ქართულად რომ უფრო ადრე ვიცოდით?
- სად ისწავლე?
- სახლში.
- ეგებ რუსულადაც იქ ისწავლე?
- არა, აქ. — მიუბრუნდა მასწავლებელს და ჰკითხა:
- თქვენ ხომ არ შეგშლიათ, რომ ეგ ბავშვი უკანასკნელ მოწაფედ წარმომიდგინეთ?
- არა, თქვენო აღმატებულებავ! ერთი რომ პატარაა, მერე კიდევ არც დიდი ხნის შემოსულია და ჯერჯერობით ყურადღებას აღარ ვაქცევდით, არასა ვკითხავდით, გაკვეთილებსაც არ ვაძლევდი: ჯერ მიეჩვიოს-თქო, — უპასუხა მასწავლებელმა ცოტა ფერმიხდილად.
- მაშ თუ არ გკითხავდენ, შენ როგორღა სწავლობდი? —

მითხრა მან.

— სხვებს რომ აკითხებდენ და უხსნიდენ, მეც აქ არ ვიყავი? ყურს ვუგდებდი.

ეს რომ გაიგონა, „ხედავთო?“ დაეკითხა ჩემ ამხანაგებს: რომ მოგენდომებიათ, თქვენც ასე ისწავლიდითო. მასწავლებელი რომ კარგად გიხსნით, ეს ცხადად სჩანს”. ხელი ჩამოართვა მასწავლებელს და მადლობა უთხრა. მე შუბლზე მაკოცა, წამოდგა ზეზე და დაიშალა კლასიც. მივფრინდი თუ ფეხით მივედი სახლში, აღარ მახსოვს, სიხარულმა ისე ამიტაცა, რომ მთვრალივით ველარ გამოვერკვით. შინ რომ მივედი, სტუმრები იყვნენ სახლში და მამაჩემმა მომაცხა: რა ქენი, ჩემო კაჭუაო? მეც ყველაფერი მოვახსენე, რაც გადამხდა. „მე კი არ ვიცოდი?! — წამოიძახა მამამ — კვიცი ყოველთვის გვარზე მიდისო. პეტრე არხიმანდრიტს რომ ვებარე მონასტერში ბავშვობისას, ყველას ვჯობდიო, რასაც სხვები ათ-ათ

წელიწადს უნდებოდენ, მე ორ-სამ წელიწადს გავიარე, გავათავე: ღრამატიკა, ანგარიში, ისტორია, ლეოღრაფია და სხვანო. ბატებმა არ დამაცალეს, ყიყინით მაწუხებდენ, თვარა, რომ მომეცადა, არისტოტელის კათეღორიასა და ლოღიკას სულ ბღღვირს გავადენდიო. შენც, შვილო, ოჯახის შვილი რომ ხარ, სხვებზე უფრო მეტი უნდა ისწავლო და ვიგინდარები არ გაიტოღოღოვო!” სტუმრებმაც ამგვარივე დარიგება მომცეს. დედა კი თავისთვის იჯდა თავჩაღუნული, თითქო ამისათვის სულ ერთიო და არც კი შეუმჩნევივარ. საღამოს, დასაძინებლად რომ ჩავწექ ლოღინში, მოვიდა დედა და შუბლზე დამადვა ხელი, ჩამოჯდა ლოღინზე. მე ვიფიქრე: „ვაი თუ ავად ვარ და მატყობს რამეს, თვარა ასე სხვიმის როღის მოსულამეთქი“. წინადაც მითქვამს და ახლაც ვიმეორებ, რომ საკვირველი ზნე სჭირდა დედას: თუ არ გამოთხოვების დროს, როცა სადმე დიდი ხნით მივდიოდი და ან ხანგრძლივ უნახაობის შემდეგ, ისე არ გვაკოცებდა

ბავშვებს, და მაშინაც ისე, თითქო გული ნებას არ აძლევსო. ეს მეც მიკვირდა და ვერ ამეხსნა. ეს ზასიათი მთელს მის სიცოცხლეში შერჩა. შვილიშვილებსაც ასე ეპყრობოდა. ერთხელ, დაცოლშვილიანებული ვიყავი, შევესწარი, რომ ჩემ პატარა შვილს, მძინარს, მიდგომოდა და სიფრთხილით, არ გამოიღვიძოსო, ჰკოცნიდა და ეალერსებოდა. მაშინ მივხვდი, რომ ალბად ჩვენც ასე გვეალერსებოდა-მეთქი. ცხადად ვინ უშლიდაო-იფიქრებს კაცი, და ის თურმე იმ აზრის იყო, როგორც ერთხელ გამოაცხადა ლაპარაკში, რომ ხშირი მოფერება აფუჭებს ყმაწვილს და წარამარა კოცნასაც ფასი აღარ აქვს მის თვალშიო. არ ვიცი, საზოგადოდ ეს მართალია თუ არა, მაგრამ ჩემ თავზე როგორც გამოვცადე, მისი კოცნა რაღაც სასუფეველოურ ნეტარებად მიმაჩნდა. იმ საღამოს ავფოფინდი, რომ გვერდში მომიჯდა და ალერსიანად მითხრა: ხომ ილოცეო?...

— როგორ არა-მეთქი!

— დღეს დილას, სანამ კლასში წახვიდოდი, დაუჯდომელი პარაკლისი ხომ არ დაგვიწყებია?

— როგორ დამავიწყდებოდა!... და მერე მით უფრო, რომ განსაცდელში მივდიოდი.

— ჰო, კიდეც მიტომ უხსნიხარ ღმერთს და გაგიმარჯვნია. უღმერთოდ, რაც უნდა იცოდე, მაინც ვერას გააწყობ! მამაშენმა რაც გითხრა დღეს, ის მართალი კი ნუ გგონია, იმან ისე იცის ხუმრობა.

— რა?

— რა-და, სხვებმა რომ გაჯობოს, სირცხვილიაო. აბა, სხვები რომ კარგები იყონ, შენი რა სირცხვილია? სირცხვილი ის არის, როცა შენ შენდა თავად არ ვარგხარ და არ ცდილობ სწავლას. შენ სხვებს კი არ უნდა ეჯიბრებოდე! შენ სრულიად შენთვის უნდა ცდილობდე ყოველგვარ სიკარგეზე და, თუ სხვებიც შენისთანები იქნებიან და კიდეც უკეთესიც, შენ იმითი რას დაჰკარგავ? შენ კიდეც უნდა გიხაროდეს მათი სიკეთე. შენ რომ

კარგად დაგიჭერია დღეს ეგ ზამენი, აი, რა კარგ გუნებაზე ხარ! ისინი კი, შენი ამხანაგები, ვინ იცის, რა გულდაწყვეტილი არიან!

— ტიროდენ, დედა!

— მერე არ შეგეცოდა?

— შემეცოდა კი არა, კინალამ მეც ვიტირე...

— ჰო-და, იმათაც რომ შენსავით გაემარჯვათ, ხომ გიამებოდა?

— ნეტავ მართლა!...

— ჰო, შვილო! სხვისი შური და სიხარბე გულში არ უნდა შეუშვა, - ესენი ორივე ეშმაკის კიბის საფეხური არიან. ეშმაკი ჯერ შეგიტყუებს ზედ ნელ-ნელა და მერე უცბად გკრავს ხელს და გადაგადებს. — მე პირჯვარი დავიწერე, დედამ მაკოცა მზურვალედ, ორჯერ-სამჯერ ჩამეკონა გულში, პირჯვარი გადამსახა და მომშორდა: „დაიძინეო“. ჩემს ნეტარებას საზღვარი აღარ ჰქონდა. დიდხანს თვალი ველარ დავხუჭე, და, რომ დამეძინა, სიზმრებმა წამიღეს:

სულ ანგელოზებში დავფრინავდი და ვთამაშობდი.

გათავდა ეგზამენები. წავიდა მაქსიმოვიჩი. მიწყნარ-
მოწყნარდა ყოველიფერი და მეც პირველი საჩუქრით
გადამიყვანეს მეორე კლასში. სულ სხვა თვალთ
მიყურებდნენ ამხანაგებიცა და უფროსებიც. ამას მე
კარგად ვხედავდი და ვცდილობდი, რომ არ
შევრცხვენილიყავ. დღე და ღამე გაერთებული მქონდა,
ისე მონდომებით ვსწავლობდი და იმ შრომასთან და
ცოტა ნიჭთანაც რომ უკეთესი პატრონობა მქონოდა და
უფრო სწორე გზაზე ვმდგარიყავ, კარგი რამ გამოვიდოდი,
მაგრამ სამწუხარო ის იყო, რომ იმ დროს პედაგოგია
მეტად დაბალ საფეხურზე იდგა. ბავშვებს კაჭკაჭებსავით
სწვრთნიდნენ და არა ადამიანის შვილებად! ყოველი
საგანი უნდა მხოლოდ ეზეპირებიათ მოსწავლეებს, და,
აზრი ესმოდათ თუ არა, ამას არავინ ჰკითხავდა. ერთი
რუსის შვილი იყო — ვოლკოვი — და იმას საღმრთო

წერილიდან გაკვეთილი ჰკითხეს. საბრალომ ზეპირად არ იცოდა, მაგრამ თავისი სიტყვით მშვენივრად ახსნა. მასწავლებელმა უგდო, უგდო ყური და გაიცინა: — შენი სიტყვებით რომ ბრძანებ, განა სწუნობ მაგის დამწერის სიტყვებს?! გაუჯავრდა და გააგდო, ცუდი ნიშანიც დაუსვა. მერე მეორედ გაიყვანა, როდესაც გაეზეპირებია და სულმოუბრუნებლად, სულ სხაპასხუპით უთხრა, თუმცა კი არ ესმოდა, რას ამბობდა, მოუწონა: „აი როგორ უნდა დაისწავლოო!“ და კარგი ნიშანიც დაუსვა. ასე იქცეოდნენ ყველა მაშინდელი მასწავლებლები. მხოლოდ მათ რიცხვში ერთადერთი, გვარად ტროე, სულ სხვა იყო. მაქსიმოვიჩის მეთოდი შემოიღო: საზეპიროს ცოტას გვაძლევდა, სულ რამოდენიმე პწკარს, მაგრამ მაგიერად, არა თუ აზრი, ყოველი სიტყვის მნიშვნელობა უნდა გვცოდნოდა და აგვეხსნა. მის კლასში ყველა — დიდი და პატარა — თანასწორად სმენად იყო გადაქცეული. ბუზი რომ გაფრენილიყო, გაიგებდა კაცი. მაშინ იცოდნენ და

დღესაც კიდევ, მასწავლებლები რიგ-რიგად ჰკითხვენ მოსწავლეებს, ასე რომ მოწაფემ იცის, როდის მოუწევს რიგი და იმ დღისთვის უკეთ ემზადება, ვიდრე სხვიმის, და მის სწავლაში თანასწორობა აღარ არის. ტროეს კლასში კი ყველა მზად უნდა ყოფილიყო. ერთს რომ ჰკითხავდა, უცებ, მოულოდნელად სხვას რომელიმეს „განაგრძეო“ — მიუბრუნდებოდა. აგრეთვე არ იცოდა ძველი და ახალი გაკვეთილი; მოულოდნელად ძველიდანაც გვკითხავდა ხოლმე. თვითეულ სკამს მიუჩინა თითო უფროსი შეგირდი. ისინი ჰკითხავდნენ ყოველდღე გაკვეთილს მოსწავლეებს და ნიშნებს უსვამდნენ. იმ უფროსებისათვის მერე მე უნდა მეკითხა და დამესვა ნიშნები. ზოგიერთი მათი შეგირდებიც უნდა შემემოწმებია და ის ნიშნები მიმერთმია მასწავლებლისათვის. რომ შემოვიდოდა, ისიც გადაათვალიერებდა და დასამოწმებლად გამოიხმოებდა ზოგიერთებს. ერთი გაბაშვილი იყო ჩვენს კლასში,

რომელიც სოფლიდან დადიოდა სასწავლებელში და კლასის დაწყებას, რასაკვირველია, ველარ მოასწრებდა ხოლმე. ამისათვის აჩოქებდენ იმ საწყალს კუთხეში კლასების გათავებამდე. ასე რომ ფეხზე მდგარი ის სწავლის დროს ძვირად დაგვინახავს. ერთხელ დარჩენილიყო სადღაც და ქუთაისში ნათესავებში გაეთია ღამე. სამოსწავლო წიგნებიც ეშოვნა (მაშინ არამც თუ გარეშე წიგნი, სახელმძღვანელო წიგნებიც ცოტა იყო, სულ რამოდენიმე და ერთიმეორისაგან ვნათხოვრობდით) და გაკვეთილი კარგად დაესწავლა. ადრე მოვიდა, მაგრამ, რადგანაც დაჩვეული იყო, თავისთავად დაიჩოქა და ამისათვის ყურადღებაც არავის მიუქცევია. მის უფროს შეგირდს მისთვის კარგი ნიშანი დაესვა, მე შევამოწმე და მართალი გამოდგა. ტროემ რომ საზოგადოდ ყველას ნიშნები გადაათვალიერა, გაბაშვილის ოთხსაც მოჰკრა თვალი. ალბათ გაუკვირდა და გამოუძახა. ჰკითხა და მისთანა თქვენს მტერს! ერთი სიტყვაც ვერ მიუგო.

გადააქნია თავი და გამიხმო:

— ეს ნიშანი შენ დაუსვით? — მკითხა,

— დიახ, მე-მეთქი, — ვუპასუხე.

— მერე რათა, რომ არაფერი იცის?

— მე რომ ვკითხე — იცოდა.

— იცოდა?! ასე მალე, ორ წუთში როგორ დაავიწყდებოდა? აქ რაღაც სხვა ამბავია — ბრძანა მრისხანედ. — შევიტყობ, რა არის, მაგრამ ჯერ არ მცალია. გაბაშვილო, წადი და შენ იქვე დაიჩოქე, სადაც იყავი და შენც, წერეთელო, მიდი მაგასთან და გვერდში ამოუდექი, სანამ ჩემი კლასი არ გათავდეს! მერე ორივეს ერთად დაგამოწმებთ. თუმცა ყველაზე მეტი ჩვენ ტროესი გვეშინოდა, მაგრამ მისგან დასჯილი არ გვინახავს, და ახლა, როგორ გამიბედეს მოტყუებაო, ზომას გადავიდა.

— შე შეჩვენებულო, რა ჰქენი ეგა, აკი იცოდი? — დავეკითხე ჩუმად, კუთხეში რომ გავედით.

— ახლაც ვიცი, — მიპასუხა ტირილით.

— მაშ რატომ არ მოახსენე!
— ფეხზე რომ ვიდექი, ვერ მოვახერხე. ეს რამდენი ხანია
— სულ დაჩოქილი ვსწავლობ და პასუხსაც ისე ვაძლევ.
აი, თუ არ ვიცი? — მოჰყვა ზეპირად — რომ ავდგე,
დამებნევა! — მასწავლებელმა მოგვატანა თვალი და
მოგვაყურა. — რას ჩურჩულებთო? მე გავედი და
მოვახსენე ყოველიფერი. გამოიყვანა გაბაშვილი, დააჩოქა
და ისე ჰკითხა. კარგად მიუგო, რამდენჯერმე გაიმეორა ეს
ამბავი და ისე გაუკვირდა, რომ წამოდგა ზეზე, კლასს
თავი დაანება და გასწია კანცელარიისაკენ. იქ რა ჩაიდინა,
ვინ იცის? მაგრამ იმ დღიდან კი გაბაშვილი დაჩოქილი არ
გვინახავს.

ერთხელ, სწავლა რომ გათავდა და შეგვასვენეს, მე,
რადგანაც დილას არა მეჭამა რა, შევირბინე შინ, ვიგდე
ახალუხის ჯიბეში ცხელი მჭადის კოკორი და მივაშურე
ისე კლასს: არ დამაგვიანდეს მეთქი. ტროეს გაკვეთილი

იწყებოდა. ფეხად შეესწრო ჩემთვის და ზუთი მოწაფე კიდეც გამოეხმო და გაემწკრივებია. შევყავ თავი თუ არა, მომაყვირა: — შენც აქ მობრძანდი და დადექ ამათთანაო! მივედი და გავჩერდი. ცხელი მჭადი მომედვა ბარძაყზე და მეცხუნა. მე შმაშური დავიწყე, ხელი მოვუსვი, ასე რომ ავტოკდი. მასწავლებელმა შემნიშნა და მკითხა: რა დაგემართაო? დაფარვა აღარ შეიძლებოდა... ამოაყოფინეს ჯიბიდან მჭადს თავი... შეგირდებმა გადიხარხარეს. მასწავლებელმა უღვაშებში ჩაიციხა, გამომართვა მჭადი და წინ სტოლზე დაიდვა. მე სირცხვილის ოფლი გადამსკდა. დაგვიწყო გაკვეთილების კითხვა. ამ დროს, ჩემდა საუბედუროდ, ინსპექტორი შემოვიდა. მაშინ კი ამიკანკალდა მუხლები. ეს ისეთი შეუბრალებელი ვინმე იყო, რომ ყმაწვილის “გაროზგვას” არა ერჩია რა. სულ უბრალო მიზეზი საკმაო იყო, რომ ოთხში ამოედო. ერთხელ ერთსადაიმავე დროს ორი ბავშვი „გაროზგა“: ერთი იმიტომ, რომ თმა წამოგზრდიაო და მეორეც

იმიტომ, რომ მეტად ძირში მიგიჭრიაო! ვიფიქრე: „ეს მჭადი მე ხეირს არ დამაყრის-მეთქი!“... მართლაც, მოჰკრა თვალი თუ არა, დაიღრიალა: — ამ მჭადს რა უნდა აქ, ვინ მოიტანაო!.. ერთი მოწაფე, რომელიც ხშირად მექიშპებოდა ხოლმე, წამოხტა ზეზე და მოახსენა: წერეთელს ამოუღეს ჯიბიდანო. — რათ მოგიტანიაო?! — მკითხა მრისხანედ. მე ენა ჩამივარდა, მაგრამ მასწავლებელმა მოახსენა: ახლავ გაიგებთო და მკითხა: ეს რა არისო? მჭადი-მეთქი — ვუპასუხე კნავილით.

— რისგან კეთდება?

— სიმინდისაგან.

— როდის სთესენ სიმინდს? რანაირად იზრდება? როგორ მუშაობენ? როდის აკეთებენ მჭადს და სხვანი. ესენი ყველაფერი გამომკითხა და მეც პასუხს ვაძლევდი. რამდენიმე წუთს მკითხავდა და ბოლოს სთქვა: კარგიო! ხვალ ნუ დაგავიწყდება ბრინჯის მოტანაო; ხვალ იმის შესახებ ვილაპარაკოთო. ინსპექტორმა იფიქრა: აქ

სწორედ მასწავლებლის სურვილით მოუტანიათ მჭადიო და გავიდა კლასიდან ხმამოუღებლად. მასწავლებელმა მბეზღარი მოწაფე გამოიხმო და ჰკითხა: შენ არა გაქვს რა ჯიბეშიო? გაუსინჯა და კოჭი უნახა. — ეს რა არისო? ეს ხომ სათამაშოა, რომელიც კლასებში სრულიად გამოუსადეგარია და შენ კი ჯიბეში გიძევსო!.. წერეთელმა მჭადი მიტომ მოიტანა, რომ შიოდა და შეჭმა ველარ მოასწრო და შენ კი სათამაშოდ დაბრძანდები! კარგი! გაჩერდი მაგრე კლასის გამოსვლამდე! მე მაგ კოჭით წარგადგენ ინსპექტორთანო. იმ მოწაფეს ფერი ეცვალა და ატირდა. კლასი რომ გათავდა, მიუბრუნდა მტირალს და უთხრა: კარგი, ახლა კი მიპატივებია, მაგრამ შემდეგ კი ფრთხილად იყავი: რაც შენთვის არ გინდა, იმას ნურც სხვას უზამო!

ეს ჩვენი საყვარელი მოძღვარი მხოლოდ ოთხ კლასამდე ასწავლიდა; უფროს კლასებში ნება აღარ ჰქონდა, რადგან

უმადლესი სასწავლებელი არ ჰქონდა გათავებული. თუკი რამ ვისწავლეთ რუსული, მის ხელში; და მის შემდეგ კი, იმ უფროს კლასებში, მეოთხედან დაწყებული, თუ რამ დაგვაკლდა, თვარა არა შეგვიძენია რა. მეოთხე კლასი მეტად ძნელი კლასი იყო: სულ ახალ-ახალი საგნები და მასწავლებლები: ისტორია, გეომეტრია, ტრიგონომეტრია, ბოტანიკა, ზოოლოგია, ლათინური, სჯულის-კანონი, მეურნეობა, მინერალოგია და სხვა-და-სხვა — სულ ერთად მოგვაყარეს! თავ-ტანის რომ აღარა გაგვეგებოდა-რა, გავუსვით ზეპირობას ხელი, და, როგორც იქნა, კიდევ იოლად გავდიოდით, თუმცა სრულიადაც არა გვესმოდა რა იმ საგნების. სხვისი რა მოგახსენო და მე კი ასე ვიყავი, თუმცა პირველ მოწაფედ კი ვირიცხებოდი და ოქროს ფიცარზე ვეწერე. ამ მაღალ კლასში, ცოტა არ იყოს, დავთარი შემეშალა. ერთი ვიღაც რუსული ენის მასწავლებელი დაგვინიშნეს, გვარად საპეგა. იმისთანა ახირებული კაცი ძვირი იყო! სულ ჯავრობდა რაღაცაზე,

ცხვირი ჩამოტიროდა და სხვაც რომ ვინმე დაენახა მომცინარი, გადაირეოდა. მე კი, ჩემდა საუბედუროდ, ისეთი მომცინარი სახე მქონდა, რომ ტირილის დროსაც კი მეღიმებოდა! ამითვალწუნა ამ კაცმა და საშველი აღარ მომცა. წინა სკამიდან სულ უკანასკნელზე გადამსვა: „თვალში ნუ მეჩხირებიო!“ ერთხელ რაღაც კაი გუნებაზე იყო, გამიყვანა და მკითხა გაკვეთილი. კარგად მივუგე, მომიწონა: „ცოდნით კარგად იციო, მაგრამ რა მიზეზია, რომ სულ იღიმები? ნუ იცინი პირუტყვივითო!“ მე მეგონა, მცდის-მეთქი, და ვუპასუხე: „პირუტყვები არ იღიმებიან და არც იცინიან-მეთქი“. ეგ რომ ვუთხარი, წამოხტა, მტაცა ხელი საყელოში და გამიძახა გარედ.

უკანა სკამზე რომ ვიჯექი, მოწაფეები მოიბრუნებდნენ ხელს და ზურგს უკანიდან მომაბზეკდნენ ხოლმე თითოს. წარმოიდგინეთ ორმოცი და ორმოცდაათი თითი ჩემკენ მოშვერილი, მაშინ დამეთანხმებით, რომ სიცილი ძნელი

მოსაკავებელი იყო. მეც უეცრად გადავიხარხარებდი
ხოლმე. მიზეზს ვერ ვამხელდი, და ის კი მიატოვებდა
გაკვეთილებს და დაიწყებდა ხოლმე ერთ ამბავს.
მოწაფეებსაც ის უნდოდათ. ბოლოს ამიკრძალა მის
კლასში შესვლა და რჩევაში ითხოვა: ან მე აღარ ვიქნები,
ან ის მოწაფე გააგდეო. მის გარდა ყველა მასწავლებელს
ვუყვარდი. პირველ მოწაფედაც მთვლიდენ და არ
დაეთანხმენ. მიმიხმეს და მკითხეს: რა მიზეზია, რომ ასე
გაგიჯავრებია ეს მასწავლებელიო? მე ტირილი დავიწყე
და იქვე სიტყვის გათავებამდე გავიღიმე. დირექტორი
წამოდგა და წავიდა საპეგას კლასში, რომ სხვებისთვისაც
გამოეკითხა და შეეტყო ნამდვილი მიზეზი. ჩემდა ბედად
მისტანა გარემოებას შეესწრო, რომ ხელი მომემართა.
ერთი მოწაფე იყო ჩვენს კლასში კ... ლ... სამაგალითო რამ,
აჩქარება არ უყვარდა. საპეგა კი, როცა გაკვეთილს
ჰკითხავდა ვისმე, ამბობდა: ნუ ფიქრობ, ისე მითხარიო.
ის გაუყვანია დაფაზე, რაღაც დაუწერინებია და ახსნას

უცდის. კ... ლ... ფიქრობს, რომ კარგად მიუგოს. სულწასული პედაგოგი მიეპარა უკანიდან, ჰკრა თავში ხელი და ცხვირ-პირი დაფაზე მიახლევიანა: „რას უცდიო?“ შეშინებულსა და გაბრუებულ მოწაფეს ცხვირში სისხლი წასკდა, და სწორედ ამ დროს შეესწრო დირექტორიც. საპეგა მეორე დღეს თვალით აღარ გვინახავს, მის მაგიერ მეორე დაგვინიშნეს — პანიზოვსკი. მაგრამ ბევრით უკეთესი ვეღარც ის იყო. უკეთესი კი არა, ხმას არ იღებდა, სულ წითლდებოდა. კოშანსკის რიტორებას მოიტანდა ხოლმე და ისე უხმოდ, თითოთ გვაჩვენებდა: აქედან აქამდის გაიზეპირეთო, და ჩვენც ვასრულებდით მის ნებას. იმას “ქალ-ბიჭას” ვეძახოდით, დავცინოდით, მაგრამ ის თვალს გვარიდებდა. არაფერი გარეშე წიგნი არ იყო, რომ წაგვეკითხა; და რომ კიდეც გვემოვა სადმე, წაკითხვის ნებას არ მოგვცემდენ: „რაც კარგი რამეა — რიტორებაშია დაბეჭდილი, ის გეყოფათო“. ერთხელ ერთმა თამამმა მოწაფემ ჰკითხა: - „რაც აქ არ არის

მოყვანილი ამ წიგნში, მის მეტი პუშკინს არა დაუწერია რაო?” — „ეგ რა შენი საჩქეაო?” — მიუგო მასწავლებელმა. ყმაწვილი არ მოეშვა და კიდევ ჰკითხა: — „პუშკინი უკეთესი მწერალია, თუ გერცენიო?” წამოვარდა ზეზე შეშინებული, დაიცვა თითები ყურებში და გააბა ყვირილი: „აქ არ ცყოფილვარ, არა გამიგონია რა, არცა გითქვამს რაო”... და ამგვარად გავიდა კარში.

არა ნაკლებ ახირებული იყო ლათინური ენის მასწავლებელიც — ძალიან კარგი, მშვიდობიანი და ბეჯითი მასწავლებელი; ბუზის ეშინოდა და, მახარობელას რომ ბზუილი დაეწყო, იმას გული უწუხდა. ეს რომ იცოდენ მოწაფეებმა, თუ რომელიმე მათგანმა გაკვეთილი არ იცოდა, მოიყვანდა უცბად მახარობელას და ჩუმად გაუშვებდა კლასში; მასწავლებელი დაფრთხებოდა, მოსწავლეები წამოვარდებოდენ ზეზე, ზოგი სტოლზე შეხტებოდა; ზოგი ამ ბუზს დაუწყებდა

ვითომდა კლასიდან გამოდენას; ხან ერთ კუთხეში მიაგდებდენ, ხან მეორეში და ამასობაში კლასიც თავდებოდა.

ცხადია, რომ ამგვარ პირობებში ჩაყენებული მოზარდი თაობა ვერას გამოიტანდა ბევრს გიმნაზიიდან, რომ ამ საზარელ ბნელში ერთი ნათელიც არ გამოგვჩენოდა. ეს იყო პოლონელი როდზიევიჩი, რომელიც ჯერ პროფესორად ყოფილიყო, მაგრამ ლოთობის გულისათვის დაეთხოვათ და სტავროპოლში ეშოვნა ინსპექტორობა. მერე იქიდანაც გაეგდოთ და ჩვენში გადმოიყვანეს მათემატიკის მასწავლებლად. ეს ლოთი მასწავლებელი ყურადღებასაც არ აქცევდა თავის საგნებს, არც ალგებრას, არც გეომეტრიას, არც ტრიგონომეტრიას და არც ფიზიკას; ჩვენს ნებაზე მოაგდო მათი სწავლა და ჩვენ, როცა გაგვიძნელდებოდა გაგება რამესი, მაშინ დავეკითხებოდით და მშვენიერადაც აგვიხსნიდა ხოლმე.

საკვირველია, რომ მისი საგანი ყველაზე უკეთ ვიცოდით. რაღაი შეგვატყო, რომ გონებადახშული და განუვითარებელი არიანო, სულ სხვა რამეებზე გვესაუბრებოდა და ცდილობდა ჩვენს გამოფხიზლებას. იმ ხანებში გამოაცხადეს, რომ ვისაც უნდა რუსეთში წასვლა და უმაღლეს სასწავლებელში შესვლა, იმან ლათინური უნდა ისწავლოს, და ვისაც მხოლოდ გიმნაზიის გათავება უნდა, იმან სჯულის-კანონი შეისწავლოს, და, თუ პირველ შეგირდად გამოვა, ჩინსაც მიიღებსო. ჩინს მაშინ დიდი მომხიბლავი მნიშვნელობა ჰქონდა, მაგრამ ყველა ჩემმა ამხანაგებმა, თუმცა ზოგი მათგანი ვერცკი წავიდოდა რუსეთში სიღარიბის გამო, ლათინური ირჩიეს. ერთმა მათგანმა მხოლოდ და მეორემ მეც სჯულის-კანონის შესწავლა მოვინდომეთ, ჩინის სურვილით წარტაცებულებმა. იმ ხანებში რუსული ენის მასწავლებელმა გვიბრძანა: აიღეთ, რაც გინდათ, და თქვენდა თავად თხზულება დასწერეთ, მაგრამ

დიალოგებად კიო. მე ავიღე და დავწერე ერთი ახირებული რამ. მასწავლებელმა რომ წაიკითხა, ინსპექტორს გადასცა და მას საპედაგოგოო რჩევაში წარედგინა და ეთქვა: „ამის დამწერი, თუ ახლავე არ აილაგმა, არ ივარგებსო!“ რჩევაზე როდზიევიჩის გამოედვა თავი: მაგის დამწერი კარგი ვინმე გამოვა და, გაწყრომა კი არა, მოფერება ეჭირვებაო. მე ვთხოვულობ, რომ იმას ძალა დაატანოთ — ლათინური შეისწავლოს და მაღალ სასწავლებელში სადმე შევიდესო. მჭერმეტყველებამ გაიტაცა, გადაიყოლია ზოგიერთები სხვებიც და დირექტორმაც ბანი მისცა. შემიხმეს მეც.

— ეს შენი დაწერილიაო? — მკითხა დირექტორმა.

— დიახ, — ვუპასუხე ცოტა შემკრთალმა.

— მერე როგორ გაბედე, რომ მთავრობის მოსამსახურე პირებს ასე ცუდად იხსენიებ?

— ის გადამდგარი ჩინოვნიკია.

— სულ ერთია, უპატიურად შეხება მაინც არ შეიძლება! ის

დამსახურებული იქნებოდა და პენსიაც ექნებოდა, —
დაუმატა მრისხანედ ინსპექტორმა. — წაილე და
გადაასწორე სხვანაირად!

— თუ მხოლოდ ეგ არის წუნი, ეგ ადვილია: წავშლი
სიტყვას „გადამდგარი“ და დავწერ „გამოგდებულს“.
„გამოგდებული“ თუ კარგი ყოფილიყო, ისევ სამსახურში
იქნებოდა. — დირექტორმა გაიცინა და გამიშვა. იმ
დღიდან მეც ლათინურზე გადავედი, ამის შემდეგ კიდევ
უფრო შემიყვარა როდზიევიჩმა და განსაკუთრებულ
ყურადღებას მაქცევდა. საკვირველი იყო მისი საქმე: ისე
გაჟღენთილი ჰქონდა გვამი არაყით, რომ ხანდახან, რომ
კიდევ არ დაელია, ისე თავისთავად მოუვლიდა
სიმთვრალე. ერთხელ მოუარა გაკვეთილების დროს და
მოწაფეს, რომელიც დაფასთან იდგა და გეომეტრიულ
სახეებსა ხატავდა, მიაყვირა: — „აბა, ჩამოუარე
ლეკურიო!“ და ტაშის კვრა დაიწყო. გაშეშდა მოწაფე.
ჩვენც შევწუხდით, მაგრამ იმან მაინც თავისი არ

დაიშალა: — „როგორ თუ შენ ნაციონალური ცეკვა გეზიზღებაო?! არ იცი, რომ ხალხურ სიმღერებსა და ცეკვაში მისი გული და სული იხატება? აი, ლეკურიც ხომ ქართულია, ცოცხალი რამ არისო!“ დაუკრა ვითომ თვითონ ლეკური, მერე გადავიდა მაზურკაზე: „აი ესეც ჩვენი გამოგონილი თამაში და შეუპოვარი მაზურკაო! და ახლა ესეც ნახეთ, რასა ხატავსო“ და დაუარა „ტრეპაკა“, უწმაწური გინებით შეკაზმული. ბოლოს შეჩერდა, დაავლო ქუდს ხელი და გავარდა კარში. ჩვენ ღმერთს მაღლი შევწირეთ, რომ არც დირექტორი, არც ინსპექტორი და არც სხვა ვინმე არ შემოგვსწრებია. ისე შეგვებრაღა, რომ არ ვიცოდით, გვეცინა თუ გვეტირა! მესამე დღეს ძალიან დარცხვენილი შემოვიდა. დიდ ხანს ხმას არ იღებდა და ბოლოს დაიწყო:

— ყმაწვილებო! ძველ დროში საბერძნეთში განგებ დაათრობდენ ხოლმე მონებს და მათ უსაქციელობას თავის შვილებს აყურებინებდენ, რომ მათთვის

თვალდათვალ დაენახვებიათ, თუ რა საძაგლობაა — კაცი რომ დათვრება, გონებას დაჰკარგავს და პირუტყვს დაემსგავსება. გუშინწინ დაგანახვით თქვენ ამგვარი რამ. ეცადეთ, რომ გაუმაგრდეთ ცხოვრებას, აიტანოთ გასაჭირი და ჩემსავით არ გაგაფუჭოსო. რა ვარ ახლა მე? განა არ ვგრძნობ, რომ ფიზიკურად დამახინჯებული ვარ? მაგრამ მაინც მადლობა ღმერთს, ამ ფიზიკურმა დამახინჯებამ სული და გული წმინდად, შეუბღალავად შემინახა. კლასის გამოსვლამდე სულ ამნაირად გვემუსაიფა და მოგვშორდა. ჩვენ თითქმის ყველა ვტიროდით და იმ დღიდან კიდევ უფრო გვებრალებოდა.

უკანასკნელ კლასში რომ გადავედით, მე ფრანგულის მასწავლებლის მუსიე ტურესის სახლში ვიდექი. ამ მუსიე ტურესს ყმაწვილები „მოსე ტურას“ ეძახდნენ. ერთხელ სადამოს სტუმრად შემოჰყვა როდზიევიჩი; დაჯდნენ ორი მარტო და ჩაის დაუწყეს სმა. სტუმარმა რომი მოითხოვა,

თვითონაც დაისხა და მასპინძელსაც დაუსხა. შეჰყვენ
ნელ-ნელა მუსაიფს. შეზარხოშებულმა ფრანგმა დიდი
რევოლუცია მოიგონა და აღტაცებით დაიწყო ლაპარაკი.
სტუმარმა პოლონეთი გაიხსენა, და მოხსნეს თავი
სიფრთხილეს, მით უფრო, რომ იქ იმ ორისა და ჩემს მეტი
არავინ იყო. მე ჩემთვის კუთხეში ვიჯექ, ასე რომ, მგონი,
ვერც კი შემნიშნეს. იმათმა აბდაუბდა საუბარმა ისე
გამიტაცა, რომ რაღაც უჩვეულო სასუფეველი ვიგრძენი,
სმენად გარდავიქეცი. ბოლოს სთქვა ამოოხვრით
როდზიევიჩმა: — „ახლა რაღა დროს ვწუხვარ, რომ
სამხედრო სამსახურში არ შევედი, რომ სარდალი
გავმხდარიყავ და მარჯვე დროს ქვეყნისათვის
კონრადივით სამსახური გამეწია!“...

ეს რომ ჩამეწვეთა ყურში, ჩემი თავი ველარ ვიცანი! იმ
ღამეს აღარ დამეძინა. ვამბობდი: „რა მინდა
უნივერსიტეტში? რა კარგი იქნება სამხედრო სამსახური?“

ოდესმე სარდალი გავხდები! რაც ადრე შევუდგები
საქმეს, ის აჯობებს, და ამ ერთ წელიწადს მაინც ხომ, —
უკანასკნელს კლასში ახალს არას გვასწავლიან, ძველებს
გვამეორებინებენ, — და გამოვალ, არსად არ წავალ-
მეთქი”. გადავწყვიტე და გამოვუცხადე მამაჩემს ჩემი
სურვილი. მამას ძალიან იამა: — „შენი ნებაა, შვილო! მე
შენი ხნისას ცოლი მყავდა და ოჯახს ვეკიდეო”. მაშინვე
გამოვედი სასწავლებლიდან, რითაც ყველა გავაკვირვე და
დილიდან საღამომდე როდზიევიჩის აღარ ვშორდებოდი.
ოთხი თვე დავრჩი, მაგრამ ეს ოთხი თვე უფრო
ნაყოფიერი იყო ჩემთვის, ვიდრე რვა წელიწადი
გიმნაზიაში მყოფობის დროს. დამდეგ მაისს
გამოვეთხოვე დედ-მამას, იმერეთს და დავადექი გზას.
სრულიად გამოუცდელს ცხოვრებაში, ბევრის არ მცოდნეს
და სრულიად არაფრის მნახველს უნდა ზღვა გამევლო,
ხმელეთი გადამელახა და ერთი ბიჭის ამარა ჩავსულიყავ
პეტერბურგში, სადაც ჩემი ძმა მეგულეობდა „კანკოი“-ში

მოსამსახურედ.

III

ქვეყანაში თვალგაუხელებელი, ცხოვრებაში გამოუცდელი და ოცნებით გაბერილი, აპრილის დამლევს დავადექი რუსეთის გზას. ორპირამდე (მარნამდე) ცხენით ვიარე, იქ ნავში ჩავჯექე და მივანდვე თავი გადარეულ რიონს. ფოთამდე ორ დღეს მოვუნდი სიარულს; აქაც სამ დღეს დავრჩი, დავესწარ ფოთის კურთხევას და მერე კი სამხედრო ცეცხლის გემით გავეშურე ოდესისაკენ. პეტერბურგში პირდაპირ მიმავლისათვის, რასაკვირველია, ხმელეთით წასვლა უფრო მოხერხებული იყო და არც ისე საშიში, როგორც ზღვით, მაგრამ ამ გზით მიტომ გამისტუმრეს, რომ იქ ვარანცოვის ქვრივი ეგულებოდათ და მისი ნახვა დამავალეს. იმ დროს საზოგადოდ ქართველებს ისეთი სიყვარული და ხსოვნა

ჰქონდათ ვარანცოვის, რომ, თუ რუსეთში მყოფი, ან მიმავალი ქართველი ვარანცოვის ქვრივს არ გაუვლიდა და არ ნახავდა, ვერც კი წარმოიდგენდენ. ჩვენმა მშობლებმაც მიტომ დამავალეს, რომ უთუოდ მივსულიყავ კნეინასთან და მათ მაგიერ მოკითხვა გადამეცა; ძღვნად — მისართმევადაც ერთი დიდი გიშრის ჯვარი, ზედ ჯვარცმაგამოსახული, გამატანეს. ჩემს ოცნებაში ზღვაცა და ხმელეთიც ნამდვილზე მეტად მქონდა წარმოდგენილი და მიტომაც აღარა გამკვირვებია რა!.. გართობით კი ისე გამართო ახალ-ახალ, უცხო სანახაობამ, რომ დროს ველარ ვგებულობდი. ჩემი პოეტური ოცნება ისე გაიზარდა მგზავრობის დროს, ისე აჭრელდა და აფერადდა, რომ გაბრუებულმა ცა და ქვეყანა, ზღვა და ხმელეთი საჭადრაკო ფიცრად გავიხადე და ჩემ ნება-სურვილზე ვახტუნებდი მეფესა და ლაზიერს. რას მივხვდებოდი მაშინ, რომ გამოუცდელობა მატყუარა ნატვრის თვალია?!

ვარანცოვის კნეინამ შვილივით მიმიღო და დედა-შვილურადაც მომექცა. გამომკითხა ყველას ამბავი და ბოლოს, გიშრის ჯვარი რომ გადავეცი, დიდი სიამოვნება დაიმჩნია. „ვახსოვართ ქართველებს და სჩანს, რომ ჩემ ქმარს მალე არ დაივიწყებენო!“

— „სანამ საქართველოს სახსენებელი არ მოისპობა, ვარანცოვის სახელიც არ დაივიწყება-მეთქი“, - წამოვიკნავე მე ეს უფროსებისაგან ჩვენში ბევრჯერ ნათქვამი და ჩემგან გაგონილი და გულში ჩარჩენილი სიტყვები.

მოხუც კნეინას ცრემლები მოერია, ღიმილით შემომხედა და მაკოცა. ჩემი მიტანილი ჯვარი სტუმრების ხელიდან ხელში გადადიოდა. ყურადღებით სინჯავდენ; გიშერი შავი ქარვა ეგონათ და მოსწონდათ, მაგრამ ჯვარზე

გამოქანდაკებული ქრისტეს სახე, როგორც ეტყობოდა, ვერ აკმაყოფილებდა მათ ესთეტიკურ მოთხოვნილებას. ერთ სტუმარ ქალთაგანს მიუბრუნდა კნეინა და უთხრა: იტალიაში ხომ არ გგონიათ თავი? ნუ დაივიწყებთ, რომ ამისთანა რამეებს უბრალო მეგიშრეები აკეთებენ იმერეთში! ისინი გლეხები არიან და არსად რამე უნახავთ გარდა გარდამოხსნისა და ხატებისა ეკლესიებში: მათი სამხატვრო გალერია, მათი სკოლა — მარტო ბუნებაა საქართველოსი, მაგრამ ბუნება საოცნებო და აღტაცებაში მომყვანი. ეს უბრალო ხელოვნება განა არ ამტკიცებს, რომ იმათ, თუ გარემოებას ხელი არ შეეშალა მათთვის, თავისი საკუთარი რაფაელები და მიქელ-ანჯელოები ეყოლებოდათ? განსვენებულ თავადს აღტაცებით უყვარდა ქართველები, დიდ პატივსა სცემდა მათ წარსულს და მომავალზე იმედობდა. სულ იმას ამბობდა: ეს პატარა საქართველო დიდ რუსეთის ქარგაში უმშვენიერესი ფერადი და უმტკიცესი ოქროქსოვილი

იქნებაო! მხოლოდ ჩვენ კი უნდა მივუშვათ ნებაზე, ვუწინამძღვროთ და გარედან ხელი შევუწყოთო.

ერთი საათი მეტი ილაპარაკა სულ ქართველებზე და საქართველოზე. წასვლა რომ დავაპირე, გამოთხოვების დროს, ღიმილით მითხრა: აი, ახლა თქვენ, ახალგაზრდა ქართველებმა, უნდა გაამართლოთ ჩემი ქმრის იმედებიო! მერე მკითხა: რამდენ ხანს დარჩებით ოდესაშიო? და რომ მოვახსენე: რამდენიმე დღეს-მეთქი, მეორე დღისთვის სადილად დამპატიჟა. ორმოცი წელიწადი მეტია მას აქეთ, მაგრამ ისე მგონია, თუ ეს ყოველიფერი ახლა იყო-მეთქი, ისე ნათლად ჩამრჩა მისი ალერსიანი სახე გულში და სიტყვებიც ტკბილად ყურში მიწივიან.

სასახლიდან დაბრუნებულმა მთელი დღე ოდესის დათვალიერებას მოვანდომე. ბევრი საუცხოვო რამ ვნახე, მაგრამ დიდად არ შემიმჩნევია: არც მრავალსართულიანი

სახლები, არც განიერი ქუჩები და არც ზედმავალი ხალხის გაცეტებული მისვლა-მოსვლა. მე მხოლოდ ბოლოში თავმოყრილმა გემებმა გამოაცეს!.. „ან რა მიაქვთ, ნეტავი, ამდენი და ან რა აქვთ წასაღები, რომ ზღვაზე ძლივს ეტევიან-მეთქი?“ ვამბობდი გუნებაში და თანაც გულს ვაყოლებდი ზღვის ფრთვინვას. მეორე დღეს, ვარანცოვის კნეინასთან რომ ვეპირებოდი წასვლას, სწორედ იმ დროს, სასტუმროს მსახურმა შემომიტანა წერილი. ექიმი ანდრიევსკი მწერდა: კნეინა ავად გახდა, დღეს აღარავის მიღება არ შეუძლია და მის მაგიერ მე გთხოვთ, ჩემთან მოხვიდეთ სადილად. მით უმეტესად, რომ კნეინა ვარანცოვის დავალებით ერთი რამ უნდა გადმოგცეთო! მე მისი ადრესი არ ვიცოდი და შევწუხდი, მაგრამ გამოდგა, რომ თავისი საკუთარი კარეტა გამოეგზავნა ჩემთვის. მეც ჩავჯექი და ვეახელი.

ანდრიევსკი ვარანცოვის სასახლის საკუთარი მკურნალი

იყო, შინაური კაცი, და, სადაც უნდა ყოფილიყო ვარანცოვი, ყველგან თან ახლდა. ცოლად ჰყავდა ქართველი ქალი, თავად თუმანიშვილისა. ქართველები დიდ პატივსა სცემდენ და ისიც მათ სიყვარულს იჩენდა. უეჭველია, რომ ვარანცოვის დროსაც იქნებოდენ ქართველების მოძულარი რუსები, მაგრამ ვერ გაბედავდენ გამოცხადებას!.. საზოგადოდ ხელქვეითები უფროსის ნება-სურვილს უთანხმებენ თავის გრძნობა-გონებას... ფარისევლურად ხელში იჭერენ ორივეს რიკტაფელასავით და, დროს აყოლით, ხან მარჯვნივ გაჰკვრენ, გააზუზუნებენ ხოლმე და ხან მარცხნით. ანდრიევსკი კი არ ეკუთვნოდა ამგვარ ხელქვეითთაგანს...

ცოლ-შვილის მოყვარული და მოალერსე, ანდრიევსკი როგორც ყველგან, ისე ოდესაშიაც ხელგაშლილად ცხოვრობდა. იმ დღესაც, მე რომ ვეწვიე, სახლი სტუმრებით აევსო. ჩვეულებრივის მოსაღმების შემდეგ,

ანდრიევსკის მეუღლემ ბოდში მოიხადა ვარანცოვის კნეინას მაგიერ და გადმომცა რაღაც ქალაქში გრძლად გამოხვეული ლელვის ჩირივით: „ეს იმან გამოგიგზავნათო!“ ხელში რომ ავიღე, მემძიმა. ვნახე, რომ სულ ბაჯადლო ოქროები იყო. გავწითლდი, ჭირის ოფლმა დამასხა და სხვებს კი უთუოდ ეგონათ, სიხარულმა აიტაცაო. ცოტა ხნის სიჩუმის შემდეგ მადლი გადავუხადე და საჩუქარი უკანვე დავუბრუნე. „სწუნობო? — შეკრთომით მკითხა ანდრიევსკის მეუღლემ: — საჩუქრის მიუღებლობა ვის გაუგონიაო? ეს სახსოვრად გამოგიგზავნა კნეინამო“. დაწუნება რა ბრძანება არის მეთქი? — მოვახსენე — სახსოვრად რომ სხვა რამე ებოძებია, დიდი სიმდაბლით და მადლობით მივიღებდი, მაგრამ ფული კი სწორედ არ მეხერხება-მეთქი. — სტუმრებმაცა და მასპინძლებმაც გოცებით დამიწყეს ყურება. ცხადია, უგნურ ბრიყვად ჩამაგდეს, მაგრამ თვითონ ანდრიევსკიმ კი სიცილით უთხრა ცოლს: —

„ბაბაღე, აკი გითხარ, რომ არ მიიღებდა?!“

— „მაგას ჯერ ისევ საქართველოში ჰგონია თავი, ასე მალე მამა-პაპის წესსა და რიგს ვერ მოიშლისო“... მერე მოვიდა ჩემთან, ბექზე დამადვა ხელი და ღიმილით მითხრა: „ჩემო ახალგაზრდა მეგობარო! ტყუილა ნუ დაგირცხვენია, აქ საწყენი არა არის რა! ჩვენში ეს მიღებულია და ხომ გაგიგონია თქვენებური ანდაზა: „რა ქვეყანაშიაც მიხვიდე, იმ ქვეყნის ქუდი დაიხურეო“. ისიც მართალია, ვინც გაჩუქა და შენც მართალი ხარ, რომ არ მიიღე ეს საჩუქარი. ამას მე უკანვე გადავცემ კნეინას, ვუამბობ ყოველიფერს და ბევრსაც ვაცილებ, მაგრამ მხოლოდ პირობით კი: ერთი წელიწადიც არ გაივლის, რომ შენ სულ სხვა თვალთ შეხედავ ცხოვრებას, დღევანდელ შენს შეცდომას იგრძნობ და მაშინ სიტყვა მომეცი, რომ მომწერო და შემატყობინოო!.. მართლაც, წელიწადს კი არა, ოთხ თვესაც კი არ გაუვლია, რომ

ვიგონებდი ამ შემთხვევას და გუნებაში ვამბობდი: „რა გამოუცდელი ვიყავ-მეთქი!“ გულიც კი მწყდებოდა, მაგრამ აღარ მიმიწერია-რა ანდრიევსკისათვის.

სტუმრებში, იმ დღეს, იქ ერთი ვიღაც პუწკია ახალგაზრდა ერია, სულ საულვაშეზე ისვამდა ხელს. ის მოვიდა, მომიჯდა გვერდით და ჩამეკითხა:

— გეტყობათ, თავადო, რომ ბევრი ფული მიგაქვთ თან?

— რატომ არა?!

— მაინც? ხუთასი ათასი? — ეს რომ მითხრა, მე გიჟი მეგონა და სკამი უკან დავაჩოჩე და საჩქაროდ მივაძახე, — ხუთასი მანეთი მეთქი.

— ხუთასი მანეთი? — გამიტრიზავა — მერე და ეგ რას გეყოფათ?

— გზაში მეტი არ მომინდება და მერე თვითურად გამომიგზავნიან სახლიდან.

— რამდენს?

— ზუთ-ზუთ თუმანს თვეში.
— მერე ეგ განა კმარა?
— საჩეიფოდ კი არ მივდივარ!..
— მაშ კიდევ მოგრჩებათ!.. — მითხრა კიდევ დაცინვით და გადახედა სხვებს... ზოგიერთებმა ღრეჭა დაიწყეს. მივხვდი, რომ მე დამცინოდნენ და ცეცხლი მომეკიდა. მეტი ველარა გავბედე რა, და მეც სიცილით ვუთხარი:
— მე საჩმეზე მივდივარ, საჩეიფოდ დროც არ მექნება და, რასაკვირველია, მეყოფა თვეში ზუთი თუმანი. ნათქვამია: „კაცია და გუნებაო!” თქვენ თავს კი ნუ მაღარებთ!.. თქვენ, როგორც გეტყობათ, სულ სხვა ბრძანდებით! როგორც ვხედავ, ზუთი თუმანი თვეში მარტო ულვაშებზე მოგინდებათ! — ამის თქმა და ზოგიერთი ქალების გადახარხარება ერთი იყო!.. ჩემი მოსაუბრე გაწითლდა, ხელები მოაშორა საულვაშეს, ზეზე წამოდგა, რაღაცას თქმას აპირებდა, მაგრამ სახლის პატრონმა აღარ აცალა, ჩაგვერია სიტყვაში: გრაფო, გრაფო! საზოგადოდ

ქართველ კაცთან ფულზე ლაპარაკი უადგილოა. ეგენი ფულს სულ სხვა თვალთა უყურებენ, ვიდრე ჩვენ, მაგათ თვალში ფულს ფასი არა აქვს. ცხოვრება უზრუნველი აქვსთ და მოთხოვნილება უფულოდაც დაკმაყოფილებული. ყოველივე საჭირო რამ თავის სახლშივე აქვსთ, გარეთ ფეხის გადგმა არ ეჭირვებათ: საჭმელი, სასმელი, ტანი, ფეხი, იარაღი, საქონელი, ნივთები და სხვანი... ასე გასინჯეთ, რომ კოლონიალური წვრილმანებიც უსასყიდლოდ მოუდისთ! გვარიშვილებს თავისი საკუთარი ვაჭრები ჰყავთ ყმებად, სომხები და ურიები. და ისინი იხდიან, რაც კი ბატონებს დასჭირდებათ: ჩაი, შაქარი, ყავა, ბრინჯი, სანთელი, ზეთი და სხვადასხვაგვარი სასმელები და სხვანი... თუმცა მაგათ საჩხერეში არა ვყოფილვარ, მაგრამ ვიცი, რომ წერეთლებს თავის საკუთარი ბაზარიცა აქვსთ. ფული ქართველს საზანდარისათვის საჩუქრად, ან ეკლესიების შესაწირავად თუ დასჭირდება, თვარა სხვად რად უნდა?

ფულის საჭიროებას საიდან შეისწავლიდენ? ერთს საანგდოტო, მაგრამ ნამდვილ ამბავს კი გეტყვით და ყური დამიგდეთ:

ერთი ქართველი დიდიკაცი, გამოჩენილი გვარიშვილი, რომელიც თეირანშიაც ბევრჯელ ყოფილიყო და სტამბოლიც რამდენჯერმე ჰქონდა მოვლილი, რომ გარდაიცვალა, რასაკვირველია ყოველიფერი შვილებს დაუტოვა. ორი შვილი დარჩა. უფროსი უცოლშვილო იყო, უმემკვიდროდ უნდა გადასულიყო და გაყოფის დროს უმცროსს ძმას უთხრა: მე მაინც მარტოხელი კაცი ვარ, ყმა და მამული ღმერთმა შენ მოგახმაროსო. მე, ქალაქში რომ ქარვასლაა, ისიც მეყოფაო, თუ ფულებსაც, რაც დარჩა, დამასაკუთრებო. უმცროსიც, რასაკვირველია, დიდის სიამოვნებით დაეთანხმა. გაიყარნენ სიყვარულით, მშვიდობიანად. უფროსი გადავიდა ტფილისში, დადგა თავის ქარვასლაში, გახსნა ოქრო-ვერცხლით სავსე სკივრი

და მიჰყო ხელი ცხოვრებას. ყოველ დილა-საღამოს გააღებდა ზანდუკს, დასჩერებოდა ფულებს და ამბობდა სიცილით: ვინ გამოლევს ამ ეშმაკის გაჭედებებსო!.. დახარჯვა არ უნდაო? გაიგეს ქალაქელმა ვაჭრებმა და მივიდნენ, სთხოვეს: „ხელი გაგვიმართეო“. რასაკვირველია, უარს არავის ეტყოდა!.. ვისაც რამდენი უნდოდა, მიჰქონდა. ვაჭრები რომ ბაზრობიდან დაბრუნდებოდნენ ხოლმე, საჩუქრები მიჰქონდათ თავადთან და ისიც ამბობდა თავის გუნებაში: ასე არა სჯობიაო? მე მადლი და საჩუქარი, და ისინი კი ხელს იმართავენო. როცა თავისი საკუთარი ექნებათ და ჩემი აღარა დასჭირდებათ-რა, ჩემსას მადლობით დამიბრუნებენო. ნუ დაივიწყებთ, რომ, ფულებს რომ აძლევდა, ცარიელ სიტყვას ენდობოდა, თვარა, არა თუ საბუთებს არ იჭერდა ხელში, მოწმეებსაც არ ისწრებდა!.. „ვინ გამიბედავს, რომ უარი შემკადროსო?“ და მართლაც ვინ გაუბედავდა? იმ დროს რომ ქართველს

ვაჭარი ოთხში ამოელა, ვინ რას ეტყოდა, და ან ვის გაუკვირდებოდა?.. ბოლოს, როცა ჩვენ ხელში გადმოვიდა საქართველოს სვე-ბედი და წესწყობილებაც შეიცვალა, ვაჭრებმა ყველაზე უმაღლეს გამოახილეს თვალი და ქართველ თავადის მოვალეებმაც უარი სტკიცეს ფულის პატრონს: ჩვენ არა ვიცით რა, და თუ ვინმემ ისესხა თქვენგან, საბუთიც ხელში გეჭირებათ და წარმოგვიდგინეთო! განრისხდა თავადი, ეუცხოვა. მაგრამ ფულის დაკარგვას კი არ სწუხდა, უარის თქმა როგორ გამიბედესო! მიჰმართა მთავრობას, მაგრამ მათგანაც იგივე პასუხი მოისმინა! “დალახვროს ღმერთმაო, — სთქვა, — ვინ იფიქრებდა, რომ ამისთანა უპირობა შემოვიდოდა ჩვენშიო? კიდევ მაღლობა ღმერთს, დანიბეგიშვილების საბუთი მაინც მიჭირავს ხელში... ის ცოტა პირგატეხილი კაცი იყო და უგირაოდ ვერ ვანდე ათასი ოქროო!” უჩივლა სასამართლოში დანიბეგიშვილებს. თვითონ მსესხებელი აღარ იყო

ცოცხალი და, შვილებმა რომ დაინახეს — თავადი ჯიბეში იყოფს ხელს საბუთის ამოსაღებადო, მკვდრის ფერი დაედვათ!.. ქართველმა ამოიღო პატარა ქაღალდი ათასგვარად დაკუჭნული და დადვა მაგიდაზე. გახსნეს, ნახეს, და რა გამოდგა? ერთი ღერი ულვაშის!.. აი ეს მამითქვენის ულვაშის ღერია და გირაოდ მაქვსო. მსაჯულებმაც და მოპასუხეებმაც, რასაკვირველია, სიცილი აიტეხეს და ქართველი კი ბედსა სწყევლიდა: „ჰოი, ამისთანა დროს!.. ახლანდელ კანონს, სამართალს, ნამუსსა და პირისწყალსაო!..” ქალაქელი ვაჭრები დღესაც კიდევ სიცილით ამბობენ: „დანიბეგიშვილისთანა ძვირფასი კაცი ქვეყანაზე არ ყოფილაო: ერთი ღერი იმის ულვაში ათას ოქროდ გაიყიდაო!”

— ეგ კარგია — გააწყვეტინა სიტყვა გრაფმა — მაგრამ არ ამტკიცებს, რომ იმ დროს ქართველები ველურ მდგომარეობაში ყოფილან და ცხოვრების არა გაგებიან

რა?

— მართალია, გრაფო, — უპასუხა ნაღვლიანად ანდრიევსკიმ, — მაგრამ შემოტანილმა ცივილიზაციამ მალე გამოიყვანა იგინი მაგ მდგომარეობიდან და ბიჭი წინ წაადგმევინა შორს წასასვლელად... სწორედ იმ ახირებული ქართველის შვილისშვილმა გამოიჩინა ცივილიზაციის შვილობა და, ფოსტა რომ გასტეხეს ავაზაკებმა, ისიც შიგ ერია!.. განსვენებულმა ვარანცოვმა ცრემლები გადმოჰყარა: „ვინ ქართველი და ვინ ამისთანა უცნაური, უმაგალითო მათში საჩმეო?“... სამაგალითოდაც დასაჯა დამნაშავენი: საუკუნოდ მადნებში მუშაობა მიუსაჯეს დიდსა და პატარას, ყველას.

საზოგადოდ ქართველნი დიდად დარცხვენილები იყვნენ და ქალებმა ხომ თითქმის შავები ჩაიცვეს. დიდიკაცის ცოლები ერთხანად მგლოვიარედ იჯდნენ, კარში აღარ გამოდიოდნენ, ისე ეუცხოებოდნენ ქართველისაგან

ამგვარი საქციელი: „ვინ ქართველი და ვინ ავაზაკობაო? ვის გაუგონია დღემდე ჩვენში ამგვარი რამეო? - იძახოდენ საზოგადოდ — ვაი შერცხვენილს, ვაი თავმოჭრილს!.. მოგვეხადა ქუდი და შეგვირცხვა ულვაშებიო!” - და სხვანი. თავადმა ჰკითხა ერთხელ ქალებს: „ნუთუ მაგრე დაგენანათ რამდენიმე კაცის ციმბირში გაგზავნაო?” და კნეინა მანანა ორბელიანისამ ეს პასუხი მისცა ქართველ ქალების მაგივრად საზოგადოდ: „ისინი რომ სულაც არ გაეჩინა ღმერთს ჩვენ შესარცხვენად, უკეთესი იქნებოდა, მაგრამ ჩვენ ის გვაწუხებს, რომ იმ შეჩვენებულებმა ქართველებს სახელი გაგვიტეხეს და სხვების სჯულზე და კვალზე წავიდენო!..” ვარანცოვმა ხელზე აკოცა მანანას და ღიმილით უპასუხა: „კნეინავ, ნუ შესწუხდებით, თვითო-ოროლა ცუდი ყველგან ურევიაო. თვით მაცხოვარმაც ვერ აირჩია ისე თორმეტი მოციქული, რომ ერთი იუდა მაინც არ გამოჩნდებოდაო!.. იმან ქრისტე გაყიდა, მაგრამ ქრისტიანობას მითი ჩირქი არა მოსცხებია რა!..

იმედია, რომ საზოგადოდ ქართველები თავის ქრისტიანულ ზნე-ჩვეულებას უფროც განამტკიცებენ მომავალშიო”. მერე მომიბრუნდა და მიბრძანა: „ერასტ ივანიჩ! საქართველო სულ სხვა ბაღია და მის ყვავილებსაც სხვაგვარი მეზღეობა ეჭირვებაო!”

მასპინძელი დინჯად ლაპარაკობდა. მის გულიანად ნათქვამ ამბავს ყველა ყურს უგდებდა და მეც იმ პირველ ნახვისთანავე ისე შემაყვარა თავი, რომ მოშორება აღარ მინდოდა. მართლადაც, რაც ხანი კი დავრჩი ოდესაში, ყოველდღე იმასთან ვიყავი. როგორც ცხოვრებაში გამოუცდელს, დარიგებას მაძლევდა. მირჩევდა: „პეტერბურგში რომ ჩახვალ, ასე მოიქეცი და ამგვარადო”. მარტო რომ არ წავსულიყავ, ჩემის, ჩემსავითვე გამოუცდელ, მსახურის ანაბარად, თანამგზავრიც მიშოვა. ერთი მისი ნაცნობთაგანი მიდიოდა სწორედ იმ ხანებში მოსკოვს და იმას შემთხვევითაა, როგორც გამოცდილს,

ჩაბარა ჩემი თავი და გამისტუმრა. ჩემი მსახური, რომელიც ლალად გამყვა რუსეთში, ერთხანად მეტად გართული იყო უცხო-უცხო სანახაობით, მაგრამ, ჩემი არ იყოს, გაკვირვებით არა გაჰკვირვებია რა!.. ერთხელ-ორჯელ კი ცოტა რამეზე შეკრთა გზაში, ეუცხოვა, მაგრამ ბოლოს იმასაც მიეჩვია და აღარას ამბობდა. - მაშინ რკინის გზა მხოლოდ მოსკოვსა და პეტერბურგ შუა იყო, სხვაგან კი რუსეთში ფოსტის გზით მიდი-მოდიოდენ. ჩვენც, რასაკვირველია, ფოსტის ცხენებით მივდიოდით. ერთხელ რაღაც უცნაური ჭყვილის ხმა შემოგვესმა: თითქო პირუტყვების ხროა სადმეო. რომ მივუახლოვდით, ერთი მინდორი გამოჩნდა, სადაც დამწკრივებულიყვენ რუსის დედაკაცები და ცელით ბალახს სთიბავდენ, თანაც უცნაურად გაჰკიოდენ... ის თურმე მათი მუშური იყო!.. იქაური ქალები მეტად ახირებულად იცმენ: გულ-მკერდი მოღეღილი აქვთ, კაბა მოკლეა, მუხლებამდეც ვერ უწევს და მუხლებ ჭკვით

შიშველ-ტიტვლებს სულ აღარა აცვიათ რა. ეს რომ დაინახა ჩემმა ივანემ, იკივლა: „არიქა, ბატონო, თვალები დახუჭეო!“ თვითონ მიიფარა თვალებზე ხელი და დაიწყო ჭუჭყუნი: „დალახვროს ღმერთმა ამისთანა ქვეყანაო!“ აქ სად წამოვსულვართ, ამ უნამუსო ქვეყანაშიო!“ და სხვანი. — სწორედ მოგახსენოთ, მეც მეუცხოვა იმგვარი ჩაცმულობა, მაგრამ თვალებზე ხელი კი არ მიმიფარებია. ჩემმა მგზავრმა რომ გამომკითხა: „რა მოსდის შენს მსახურსო?“ და ჩემგანაც პასუხი გაიგო, სიცილით კინაღამ მოკვდა; ჩააცივდა ჩემს ივანეს: „მაგრე ჩაცმული ცოლი რომ გყავდეს, არ გინდაო... მალე ბრძანება გამოვა, რომ თქვენმა ქალებმა მაგრე უნდა ჩაიცვან ხოლმეო!“ — „მანამდე არაფერი სჭამოს თქვენმა გვერდებმა“, მიაწყევლა ქართულად და მერე რუსულად ჰკითხა: „ნეტავ ქალბატონებიც ასე იცმენო?“... - “ხანდახანო!“ — უპასუხა სიცილით და მერე მე მითხრა: „ყოველ ქვეყანას თავისი ზნე და ჩვეულება აქვს და, ვისაც არ უნახავს და

არ გამოუცდია, რასაკვირველია, გაუკვირდებაო!”
თვითონ დიდ გამოცდილად მოჰქონდა თავი, მაგრამ ერთ
რამეში კი ვერც იმან გამოიჩინა დიდი გამოცდილება:
ტულაში რომ მივედით, რკინის ქარხანაში წავიდა
ლოგინის საყიდლად და მეც მაყიდვინა, თითქო
პეტერბურგში კი აღარ ყოფილიყოს, და გზაში თრევით
თავი შეგვაწუხებინა. ქალებს გარდა იქაურმა ჩიტებმაც კი
ჩააგდეს საგონებელში ჩემი მსახური: “ე ხე რომ არსად
არის, რაზე ჯდებიან და სად სძინავთ ამ ჩიტებსო?” -
ამბობდა გაოცებული. პეტერბურგში რომ მივედით და
აღარ დაღამდა, ამანაც მეტად დააღონა. სწორედ ერთ
თვეს მოვუნდით მგზავრობას. ჩემი ძმა პეტერბურგში არ
დამიხვდა. კანკოები „ცარსკოე სელოში” გადაეყვანათ და
მხოლოდ მეორე დღეს წავედი მის სანახავად.

ჩემი ძმა თურმე უფრო ადრე მიმელოდა და, გზაში რომ
დამაგვიანდა, შეშინებოდა: ვაი თუ რამე დაემართაო?!

რომ მივედი, დიდად გაიხარა. იქ ჩემი ნაცნობი იმერლებიც ბევრი დამხვდა და შემომეხვიენ გარს. ზოგი რასა მკითხავდა და ზოგი კიდევ რას!..

ბოლოს ყველამ მირჩიეს: „რადგან სამხედრო სამსახურში აპირებ შესვლას, აქ დარჩი, ჩვენთან: კანვობას არა სჯობია რაო! ჩვენი სამსახური, სამსახური კი არ არის, ლხინი და ქეიფიაო!“ მართლადაც, საზოგადოდ კანვების და განსაკუთრებით ქართველების მდგომარეობა უსაქმური კაცისათვის სანატრელი იყო. კარგად სვამდენ, კარგად სჭამდენ, კარგად ეცვათ, დღეში რამდენიმე საათს ცხენებს აჭენებდენ, ათამაშებდენ და დანარჩენ დროს აქეთ-იქით საქეიფოდ ინახავდენ. — როგორც კავკასიელებს, დიდ პატივსა სცემდენ საზოგადოდ, განსაკუთრებით ქალები. ბევრად უკეთესი მიღებული იყვნენ ყველაზე ქართველები, როგორც დიდი ოჯახის შვილები და თვალ-ტანადობითაც არჩეულები.

ჩემს ძმას გამოვუტყდი, რომ მე, მართალია, სამხედრო სამსახური მსურს, მაგრამ მისთანა ადგილს მინდა შევიდე, სადაც სწავლის გაგრძელება შესაძლებელი იქნება, რომ ბოლოს ლენერლის შტაბში გამოვიდე, და თქვენი კანვოობა კი ხელს არ მომცემს მეთქი. ჩემმა ძმამ მომიწონა და მითხრა: „დღესვე, შადლოლიდან რომ დავბრუნდები, ჩვენს უფროსთან, პეტრე ბაგრატიონთან, წაგიყვან და ის მოგცემს რჩევასა და დარიგებასაო”.

ორი საათი იყო ნაშუადღევის, რომ დაბრუნდა და წამიყვანა ბაგრატიონთან. სახლის პატრონმა ქართულად მომიკითხა, მე გავკვირდი და იმანაც სიცილით მითხრა: „განა ქართველი აღარა გგონივარო? დიდი ხანია რუსეთში ვარ და ცოტა დამავიწყდა, თვარა შენზე უკეთ ვიცოდი ქართული! შენც, როგორც იმერელი, უეჭველია, იმერულ კილოთი უკიდებ და მე კი წმინდა ქართლური ვიცოდი.

ტფილისში სააზნაურო სასწავლებელში ვსწავლობდი ერთად ტატო ბარათაშვილთან, პოეტი რომ იყო, და ბრალიც იყო ჩემი რუსეთში წამოსვლა და კორპუსში გადასვლა: გამიგონია შაირებით დიდკაცების ლანძღვა? აგვიყოლია ჩვენც, მისი მეგობრები: ის სწერდა და ჩვენ ვაგზავნიდით: როცა ფოსტალიონი მოვიდოდა ხოლმე ჩვენს სასწავლებელში, ჩვენ შემოვეხვეოდით გარს, უცბად ავუწევდით ჩანთის თავს, სადაც წიგნები ელაგა, და ჩავუდებდით ხოლმე ჩუმად ჩვენს გალექსილ წერილებს. ის რას მოიფიქრებდა, რომ ნახავდა ჩანთაში წერილებს? მიჰქონდა ადრესისამებრ. ერთი ალიაქოთი ატყდა ტფილისში! გამოძიება დაინიშნა. ბოლოს გაგვიგეს, დაგვიჭირეს და ბარათაშვილს ჰონორარად ოცდახუთი როზგი მიანიჭეს; ჩვენც იმდენივე გადაგვიწყვიტეს, მაგრამ მე გავიქეცი, გამოვედი სასწავლებლიდან, კორპუსში გამომგზავნეს და მას აქეთ აქა ვარ სამსახურშიო”. ამას გარდაც ბევრი რამ გაიხსენა

საქართველოში მყოფობის დროიდან. მზიარულ გუნებაზე იყო. ცოლმა რომ მზიარულად ნახა, ჰკითხა: „კარგ გუნებაზე ხარ და უთუოდ შადლოულს კარგად ჩაუვლიაო?“

— სამაგალითოდ! — მიუგო სიცილით — ხელმწიფე-იმპერატორმა სამჯერ მიბრძანა მადლობა!... და ეს მით უფრო სასიამოვნოა ჩემთვის, რომ ქართველების მიზეზით მოხდა...

— როგორ?

— ძალიან ისახელეს თავი საზოგადოდ! და ბურთი და მოედანიც დღევანდელი დღის აბაშიძეს, ამილახორს და ანდრონიკაშვილს დარჩათ. გიორგი ნაკაშიძეც ზომ ვიცით რაც ცხენოსანია? ამხანაგები დასცინიან, მაგრამ მაინც კი სასწაული მოახდინა. უკანასკნელ ბურჯამდე რომ მივიდა და ცხენი უნდა გადაეხტუნებია, იმასაც სხვებსავით უეცრად ცხენი შეუჩერდა და თვითონ გადავარდა ბურჯს იქით.

— ახ!

— სულაც არა!.. ერთი კი გადატრიალდა ჰაერში და მერმე რაღაც უცაბელად ფეხზე დადგა კატასავით!... არ დაცემულა. მაყურებლებს ეგონათ, თუ განგებ ქნაო, და ქების ტაში დაუკრეს!... ხელმწიფემ ბრძანა, რომ აბაშიძე, ცხენზე მჯდომი, გადახატეთ და სურათი სასახლის გალერიაში ჩამოჰკიდეთო!

— საკვირველია, პირველ ხანებში ვინ მოიფიქრებდა, რომ ქართველები მაგისტანა ცხენოსნები გამოდგებოდენ! ხომ გახსოვს, როგორ ვარდებოდენ ხოლმე წამდაუწუმ?

— ყველაფერსა აქვს საზღვარი და ქართველის ვაჟკაცობასა და მხედრობას არც ჰქონია და არც ექნება!

— ძველ დროში ქართველები განთქმული იყვენ ცხენოსნობითაც ყველგან. დღევანდელ ქართველებსაც სისხლში აქვთ მამა-პაპური ღირსება, მაგრამ, დრო რომ აღარა თხოულობს და უვარჯიშოდ არიან, ვეღარას ახერხებენ. აი ახლა: თათრები, ჩერქეზები, ჩაჩნები და

ყაზახები რომ მოვიდნენ, მაშინვე კარგი ცხენოსნები იყვნენ, მაგრამ მერე ვარჯიშობით მეტი აღარა შეუძენიათ რა! რაც იყვნენ, ისევ იმად დარჩენ. ქართველებმა კი, რომ ივარჯიშეს, გაუსწრეს მათ. თათრების რაზმში რომ სახელგანთქმული ცხენოსანი იყო, ჰასრიბეგი, დღეს იმას ბევრი სჯობია ქართველებში; ასე გასინჯე, რომ ესეც აღარ ჩამოუვარდება! — ჩემ ძმაზე მიათითა. — თქვენ?... თქვენ როგორილა ცხენოსანი ხართ? — მომიბრუნდა მე.

— დიდი არაფერი, — ვუპასუხე სიცილით.

— რატომ?

— მე ცხენებისათვის კი არ მიდევნია! წიგნები მეჭირა ხელში!

— შენმა ძმამ მითხრა, რომ გიმნაზიაში ყოფილხარ, და მამ რატომ უნივერსიტეტში არ შეხვალ?

— სამხედრო სამსახური ამოვიჭერი გულში!

— ძმასთან გინდა ერთად რომ იყო სამსახურში?

— არა!.. კანკოიში სამსახური არ შემიძლია!..

აქ ჩემმა ძმამ გადასცა ყველაფერი ჩემი გულისპასუხი და ბაგრატიონმა მეორე დღისთვის დამიბარა.

მეორე დღეს მარტო დამიხვდა თავის კაბინეტში. ჩუბინაშვილის ლექსიკონი გადაეშალა და სინჯავდა. მომისვა გვერდით და მკითხა: „გუშინ სხვებთან არ მინდოდა გამომეკითხა: რატომ არ გინდა, რომ ჩემთან შემოხვიდე კანვოიში და შენ ძმასთან ერთად იმსახურო? რას გაჩუმდი! მითხარი დაუფარავად, როგორც მამას”.

— მე ისიც მწყინს, რომ ჩემი ძმა მანდ არის... მაგან თითქმის გაათავა გიმნაზია და მანდ კი მისთანა ქართველი უნდა შევიდეს, რომელმაც არა იცის-რა და სხვა გზა აღარა აქვს. მე რომ შევხედე, მანდ ცუდლოუტობის მეტს ვერას ისწავლის კაცი. — ღენერალმა გაიცინა და ბეჭებზე დამადვა ხელი.

— დრო ბევრი აქვთ და, ვისაც სწავლა უნდა, განა ვერ მოახერხებს?

— კი, მაგრამ, სადაც სხვა ყველა ქეიფობს, იქ ერთი რას გააწყობს? ქვეყანა წამხედურობით კეთდება და წამხედურობითვე ირღვევა.

— ოჰო, შენ ფილოსოფოსი ყოფილხარ, როგორც გატყობ, და უმჯობესი არ არის, რომ უნივერსიტეტში შეხვიდე და სამეცნიერო გზას დაადგე? — მითხრა ხუმრობით — სამხედრო სამსახური ასეთი რამ არის, რომ ბევრი მოცალეობა არ გექნება, სწავლა-მეცნიერებას გამოუდგე. აი მეც, მარიამ ნიკოლაევნას ქმარს, ლეიბტენბერგის პრინცს, ვახლდი ადიუტანტად; ის დიდი მეცნიერი კაცი იყო, ქიმიკოსიც იყო. მეც ვითომ შემიყვარდა მის ხელში მეცნიერება, მაგრამ მერე, დრო რომ აღარ დამრჩა, ჩამოვრჩი.

— ეგ ყოველივერი ცხადია, მაგრამ მე სულ სხვა განზრახვით მივდივარ სამხედროში!...

აქ დაწვრილებით გავუზიარე მას, რა განზრახვა მქონდა სამხედრო სამსახურში შესვლის...

რომ მომისმინა, გადამეხვია და მაკოცა: — „ღმერთმა ჰქნას, რომ სურვილი შეგსრულებოდეს. მე დღესვე წავალ ჩემ მეგობარ კნიაზ შეხავსკოისთან. ის გვარდიის მსროლელ ბათალიონს უფროსობს, იმას ჩავაბარებ შენს თავს. მამასავით გიპატრონებს და სხვა მაშინ შენ იციო!“... სადილად დამტოვა... ნასადილეცაც ბევრი რამ გამომკითხა... და წასვლის დროს მითხრა: „ახლა კრასნოე სელოში მიდის ჯარი, იქ შადლოული იქნება, შემოდგომის დამდეგამდე აღარა იქნება რა... მაშინ მოდი ჩემთან, მე დაგაყენებ გზაზეო... მანამდე, ამ ორ-სამ თვეს-კი სხვაგან სადმე შეინახე თავიო“. ჩემმა ძმამაც, რადგანაც კანკოებიც წასასვლელები იყვენ, პეტერბურგს წამიყვანა და მიმიყვანა ქართველ სტუდენტებთან.

მაშინდელი სტუდენტობა სულ სხვანაირი იყო საზოგადოდ და ქართველებსაც, მათთან ერთად, სხვა ფერი ედვა... მეც მათთან სტუმრობამ მალე გადამიგდო გულიდან სამხედრო სურვილები და ძალაუნებურად მათ წრეში ამოვყავი თავი.

მეორე ნაწილი

I

ყირიმის ომმა თვალი გამოახელინა რუსეთს. პეტრე დიდისაგან გამოჭრილი სარკმელი მაშინ აიხადა და, როგორც იქმნა, ძალაუნებურად შემოაშუქა განათლებამ ბნელეთში. თუ პარიზის ტრაქტატს არა, ბატონყმობა, ეგება, დღესაც არ ყოფილიყოს გადავარდნილი რუსეთში. იმ დროს, ესე იგი მესამოცე წლებში, იტალია და უნგრეთი

სცდილობდენ განთავისუფლებას და ებრძოდენ ავსტრიას. გარიბალდი, მაძინი და კოშუტი გაუზღაოთ ყველა შეგნებულ მამულიშვილებს იდეალად. სწორედ იმ დროს გამოვიდა სარატოველი სემინარიელი ჩერნიშევსკი, ჩაუდგა სათავეში ჟურნალ „სოვრემენნიკს“ და, დობროლიუბოვთან, ანტონოვიჩთან, ნეკრასოვთან, და სხვებთან ერთად, დასცა რუსეთს კიჟინა. ამოდრავდა რუსეთი. მაგრამ, როგორც ახალმა გამოღვიძებულმა, ჯერ კარგად გამოურკვეველმა, ბარბაცი დაიწყო. მისი ხელახლა დამონება შეუძლებელი იყო! დააგდო ძველი გზა, დაადგა ახალს და, რასაკვირველია, როგორც ყოველიფერს ახალს, ამასაც ზოგი რამ შეცდომა მოჰყვა. ტყვილად კი არ არის ნათქვამი: „ვარდი უეკლოდ არავის მოუკრეფიაო“. რაღაი კი ზურგი უჩვენა ახლად გამოღვიძებულმა ძველს, ყველაფერს თვალი აარიდა, აღარც კარგი და სასარგებლო რამ სწამდა ძველთაგანი, ყველაფერი ბოროტად ეჩვენებოდა, და წინ, მომავალი კი,

ყოველიფერი გაურჩევლად კარგი ეგონა. და მაშინ გაჩნდა, ტურგენიევისაგან აღნიშნული, ნილილისტობაც. ეს ნილილისტობა ბევრ რამეს ჰგმობდა წარსულში, გაბედვით ებრძოდა და უშიშრად სდებდა თავს, მაგრამ გადააჭარბა და სამაგიეროდ უწმინდურობა, როგორც გარეგანი ისე შინაგანიც, შემოიღო: ქალებმა შენიშნეს, რომ ძველი დედები, უმეტესად, არას აკეთებდენ და მხოლოდ კოპწიობას უნდებოდენ, პროტესტი გამოუცხადეს და თვითონ ხელი აიღეს კოპწიობაზე, შეიკვცეს თმები და გარეგან უყურადღებობით უწმინდურობამდე მივიდნენ. მერე ამ გარემოებას შინაურობაც მოჰყვა და წაიტეხეს ფეხი. მართალია, ეს საზოგადოდ არ ითქმოდა, მაგრამ მე აქ უმეტესობაზე ვამბობ და მის შიშით, რომ ნამდვილ მარგალიტზე თაღლითი მეტია, ნამდვილი მარგალიტი ვის დაუგმია?.. კაცებმა, ზოგმა წამხედურობით და ზოგმაც „მგონიაობით“, მეტიც ჩაიდინეს ქალებზე. იმ ხანებში თავისი საკუთარი აზრით მოქმედება სახიფათო

იყო და, რომ გამოჩენილ ტურგენიევს საზღვარგარეთ არ გაესწრო, ვინ იცის, რა მოუვიდოდა რუსეთში?

ამ აზირობულობის დროს გამოსცა ჩერნიშევსკიმ თავისი პატარა კრიტიკული წიგნაკი: „ხელოვნება მარტო ხელოვნებისათვის, თუ ცხოვრებისათვის?“ ამან დიდი გავლენა იქონია მკითხველებზე. ბევრს ააღებინა მუსიკაზე ხელი და მხატვრობა-ქანდაკებაც უარაყოფინა. მაშინ ლიტერატურაც ორად გაიყო: უმეტესობა სრულიად უარყოფდა მწერლობაში ხელოვნებას და მეორე ბევრად ნაკლები, ისე გადაჰყვა ხელოვნებას, რომ გარდა კეთილხმოვანებისა და მუსიკისა აღარა სწამდა რა მწერლობაში. მხოლოდ ერთი რუსის მგოსანი, გრაფი ალექსი ტოლსტოი გაუდგა ორივე მხარეს, არ ჩაიგდო თავი სხვებსავით უკიდურესობაში და მიტომაც, ორივე უბნისაგან დაგმობილი, დღესაც არ არის ღირსეულად აღსარებული. დანარჩენმა მწერლობამ კი გული ვეღარ

მოიბრუნა და კერპად დაადგა არჩეულ გზას.

როდესაც ნიჭიერი პისარევი და მყვირალა ზაიცევი დაუდგენ თავში ხელოვნების უარმყოფლებს, მთელი მკითხველი რუსეთი შეიძრა და მაშინ წარმოითქვა შესანიშნავი სისულელეც: „შექსპირს ანტონოვიჩის ჩექმები სჯობიაო“ და იმავე დროსვე, რასაკვირველია, სცდილობდენ პუშკინის დედამიწასთან გასწორებას!

იმ დროს ქართველი ახალგაზრდობა იზრდებოდა რუსეთის უნივერსიტეტში. მარტო პეტერბურგში იქნებოდა ოცდაათ სულზე მეტი, და, თუ მართლა „ერთი მერცხალი გაზაფხულს ვერ მოიყვანს“, სტუდენტობაც ქართველებში იმ დროიდან იწყება.

ჩვენ ყოველთვის, საუკუნის განმავლობაში, რუსეთის ნასუფრალით ვიკვებებოდით და, რაღა თქმა უნდა, რომ

მაშინაც რუსეთის მიმართულება, დრო და ჟამის მიუხედავად, მისის ნილილისტობით ჩვენშიაც გადმოვიდოდა! ტყუილი კი არ უთქვამს გ. წერეთელს: „ქართველი, ცოტა არ იყოს, კუდაბზიკააო!“ გადაჭარბება გვიყვარს და რუსობანობამაც მისის ნილილისტობით მაშინ მოიკიდა ჩვენში ფეხი. — სტუდენტების რიცხვში მეც ვიყავი. ჩემ ხანგრძლივ ცხოვრებაში საპირადო კერძოსა და წვრილმანებში უხასიათობა გამოვიჩინე, მაგრამ დიდისა და საზოგადოებათვის კი ჩემს დღეში არ მიღალატებია. მწერლობაშიაც შემეძლო, რომ, სხვების აყოლით დიდი სახელი მომეპოებია, მაგრამ ჩემს რწმუნებას ვერ ვუღალატე და, ტოლსტოისა არ იყოს, შუა ადგილი მეჭირა... სხვებსავით წამხედურობით უმეტესობის მიმდევარი არ ვყოფილვარ. ზაიცევს არად ვაგდებდი, ნიჭიერ პისარევს თუმცა ვაფასებდი, მაგრამ მისი ბევრი რამ არ მომწონდა და არც ის მეჯერა მეორე პარტიის, რომ მწერლობაში მხოლოდ მუსიკა და

კეთილხმოვანება უნდა იყოს და კმარაო. ორთა შუა მყოფს, მე ჩემი გზა მქონდა არჩეული და მივდიოდი წყნარად.

ეს იყო მიზეზი, რომ ჩემ მწერლობას პატივი ჰქონდა ახდილი და ამხანაგობა ჩამომშორდა. ერთ საღამოს შემოვიდნენ ჩემთან მოციქულებად ვ. თუ — შვილი, გ. ჯავ — შვილი და მ. ჩო — შვილი და გადმომცეს ამხანაგობის მაგიერ: „შენის მწერლობით გვარცხვენ და ლექსების წერაზე აიღე ხელი და ან ჩვენს ნაცნობობაზეო“. მტრობა დღესაც არავისი მაქვს, რომ მაშინ ახალგაზრდას მქონოდა, და ეს მათი შემოთვლილი სიტყვა ისარივით მეცა გულზე. ბუნებათანაზიარს, ყველას მეგობრობა და განწყობილება მსურდა და ერთთავად მთელი ამხანაგობის მოშორება ჩემთვის სიკვდილი იყო. ჩავვარდი საგონებელში.

დიდხანს ვყოყმობდი, მაგრამ იმ ხანებში, ჩემგან პირადად უცნობ, „ცისკრის“ რედაქტორისაგან მივიღე შემდეგი წერილი: „ძმაო აკაკი წერეთელო! იმერლობას ნუ გამოიჩენ და ნუ გაფხუკიანდები, რომ შენი სამაგალითო ლექსი „საიდუმლო ბარათი“ დავბეჭდე და უშენოდ შენი სახელი და გვარი მოვაწერე და არა მარტო უმნიშვნელო ორი ასო. აი რა იყო მიზეზი: ჩვენი პლატონი, ფილოსოფოსი, ასწავლის ბარიათინსკის ქართულს. იმას ეჩვენებია შენი ლექსი მისთვის და დიდად მოსწონებოდა; დამიბარა მე და, როდესაც გაიგო ჩემგან შენი ვინაობა, მიბრძანა, რომ მისი სახელი და გვარიც მოაწერეო. მეც რაღა გზა მქონდა?!.. მაინც რა არის ეგ იმერული სიფრთხილე, რომ შენს ლექსებს სახელს არ აწერ? ყველას ძალიან მოსწონს შენი ლექსები, განსაკუთრებით ქალებს. იმღერიან კიდევცა. აბა, შენ იცი, თუ მომეშველები მალ-მალე. შენი ივანე“.

ამგვარ წერილს დღეს სულ სხვაგვარად გავიგებდი, მაგრამ მაშინ კი დავიჯერე და დიდი გავლენაც იქონია ჩემზე, მით უფრო, რომ პროფესორმა დ. ჩუბინაშვილმა, რომ წაიკითხა ჩემი სახელი, რომელსაც მანამდის არ ვამხელდი, მიმიხმო სახლში და კვერი დაჰკრა კერესელიძის სიტყვებს. იმ დღიდან კი გადავწყვიტე, რომ მწერლობას გამოვდგომოდი და, თუ ვინმე ჩამომშორდებოდა, ის კი მის ნებაზე მიმეშვა. ამის შემდეგ ძვირად თუ ვისმე შევხვდებოდი ხოლმე და იმასაც უნივერსიტეტში. თითქმის ყველას ჩამოვშორდი, გარდა ორისა. ისინი არ მიუყურებდენ სხვებსავით ხმის აყოლით და, სხვებზე უფრო ნიჭიერად თუ მივაჩნდი, თვარა ნაკლებ არა. მაგრამ საოცარია ბრბოს ჰიპნოზი: გაბედვითა და გამორკვევით ისინიც ვერას ამბობდენ ჩემ სასარგებლოდ. ერთი მათგანი იყო კირილე ლორთქიფანიძე და მეორე — ნიკო ნიკოლაძე. იმ ხანებში ერთი ლექსი დავწერე. თუმც ნახევარი საუკუნე გასულია,

მაგრამ დღესაც კიდევ წაიკითხება და ჩემმა ამხანაგებმა
კი კიჟინა დასცეს მაშინ: „აი აქ აზრი არ ვარგა და
ობროდობის მეტი არა არის რაო!“ მხოლოდ კირილელმა და
ნ. ნიკოლაძემ კი სთქვეს, რომ კარგი რამ არის როგორც
ხელოვნებაო, და მირჩიეს, ერთი რამ მისთანა
მიმემატებია, რომ ცხოვრებაში გამოსადეგი ყოფილიყო. ის
ლექსი იყო „სიმღერა მკის დროს“. მეც ავიღე და ბოლოში
ერთი ხანა ჩავაკერე:

„უხვად მოვიდა წელს პური,
მაგრამ ბედს მაინც ვემდური,
რომ პურს ბატონი წაიღებს
და მე კი ოფლსა ტყვილად ვღვრი!“

ეს რომ ნახეს მომიწონეს და კიდევ ამ მიკერებული,
ნაძალადევი ლექსით დაიბეჭდა; მე კი უნდა გამოვტყდე,
რომ არც მიწერის დროს და არც მერე არ მომიწონებია და

მიტომაც მოვშალე შემდეგში.

ნ. ნიკოლაძე მაშინ ძალიან ახალგაზრდა იყო, მკვირცხლი, მოუსვენარი, ნიჭიერი და სულ სხვა მიმართულების, ვიდრე მე. იმას ყოველიფერში პირველობა უნდოდა; რასაკვირველია, პოეზიაშიც, რადგანაც კრიტიკოსობას ჩემულობდა, პირველობა უნდოდა. მე დიდად მაფასებდა, მაგრამ ის კი უნდოდა, მეც მის ნებაზე ვყოფილიყავ; მაგრამ მე ჩემი გზით მივდიოდი და, ვგონებ, ამის მიზეზი უნდა იყოს ის მტერ-მოყვარეობა, რომელიც აქამდისაც არ თავდება მე და იმის შუა, თუმც ის კი ძალიან გამოიცვალა. რაც შეეხება მეორეს, კირილე ლორთქიფანიძეს, ის ყველას საყვარელი იყო და კარგი რამაც, მაგრამ საოცარი ჟინიანი! ასე რომ მისი ჟინიანობა სიგიჟესა ჰგავდა ხოლმე. აი, ამ ორ ახალგაზრდასთან მოვიბრუნებდი ხოლმე სულს სტუდენტობის დროს და სხვებს კი ყველას ჩამოვშორდი. ამ ჩამოშორებით ბევრი არა წამიგია რა. პირიქით კიდევაც

მოვიგე, რომ დროს არ ვკარგავდი ლაყბობაში და კეთილად ვხმარობდი.

ერთ დილაზე შემოიჭრა ჩემთან ჩემი ნაცნობი ახალგაზრდა სტუდენტი გამბურცოვი და გადმომცა, რომ დღეს მეთორმეტე აუდიტორიაში ერთი ვილაც ქართველი სტუდენტი უნდა გაასამართლონო: შეუტყვიათ, რომ შპიონი არისო!...

მეუცხოვა!... არ მეჯერა, რომ ქართველი ვინმე მაგ ხელობას იკადრებდა. გულმა აღარ მომისვენა და წავედი აუდიტორიაში. რომ მივედი, ათასზე მეტი სტუდენტი დამხვდა შეგროვილი. ქართველი კი ერთიც არ ერია. ამბიონზე შემდგარიყო ნეკლიუდოვი, მერე რომ სენატის პროკურორად და მინისტრის ამხანაგად იყო; იმას ამოდგომოდა გვერდით ათანასიევი და ერთიც სხვა, სახელი არ მაგონდება, და სიცილით ეუბნებოდა

სტუდენტებს: „ბატონებო, ეს შემთხვევა გვიმტკიცებს, რომ ჩვენ ფრთხილად მოვიქცეთ ხოლმე!... აი ახლაც, რომ ჩვენ პირადად არ ვიცნობდეთ იმ კაცს, ხომ უნდა დაგვეჯერებია და გაგვეწირა ის კაცი? და ის კაცი არის აკაკი წერეთელიო”. ჩამოვიდა ამბიონიდან, ხელი მომცა, მიაშორო ყოველივე: თურმე ჩემზე ყოფილიყო ის ვაი-უშველებელი. რაღა კი ღმერთმა იმ დღეს გადამარჩინა, რადგანაც ის მეთაურები, ნეკლიუდოვი და ათანასიევი, სხვებთან ერთად მიცნობდნენ, მე სიცილადაც აღარ მყოფნია და აღარც არა მითქვამს რა. გაიარა ერთმა წელიწადმა.

ერთხელ დ. ყიფიანი შემოვიდა ჩემთან და მთხოვა: „ამ საღამოს კ. აფხაზისას უნდა მოხვიდე უეჭველადო”. მე გამიკვირდა დ. ყიფიანის ჩემთან შემოსვლა, რომელიც მანამდის მერიდებოდა და სტუდენტებში გარევა კიდევ უფროც მეუცხოვა, მაგრამ სიტყვა მივეცი და კიდევაც

ავასრულე. იმ საღამოს ქართველი სტუდენტობა, მართლა, შეყრილიყო აფხაზისას შინაური საქმეების გადასაწყვეტად და, სხვათა შორის, დ. ბ-ძეც უჩივოდა ამხანაგებთან ი. სერ-ვს: „ჩემ წერილებს იღებს, ხსნის, კითხულობს და მერე ჰხევსო“. ი. ს-ვი შეხტა და შებზრიალდა!... „დ. ნი-ძის რა დასაჯერებელიაო? — სთქვა — ეგ არ იყო, რომ შარშან ყველას ჩამოგვიარა და დაგვარწმუნა, რომ აკაკი წერეთელი შპიონი არისო?“ ამ სიტყვებზე ყველამ თვალი გამოჰყიტა და განსაკუთრებით თვით დ. ნიკ-ძემ.

„მართალია, — სთქვა, — მე გავაფრთხილე სუყველა, მაგრამ მე ეს ხომ ჩემით არ მიქნია? ნ. ღ-ძემ მიბრძანაო“. მაშინ წამოდგა ნ. ღ-ძეც და თავი იმართლა: „მე მეგონა და სხვებიც გავაფრთხილეო“. მხოლოდ დ. ყიფიანი მოვიდა ჩემთან ბოდბის მოსახდელად და მითხრა: „ნუ გეწყინება, რომ გერიდებოდით! ჩვენ ქართველებმა რა

ვიცოდით? და ჩვენც იმათ დავუჯერეთო!.. მოხარული ვარ, რომ ტყუილი გამოდგაო!”... მე დღესაც დარწმუნებული ვარ, რომ ნ. ღ-ძე, რომელიც გავლენიანი იყო და მამაშვილურად გვეპყრობოდა ჩვენ, ნამეტანის სიფრთხილით შესცდა, თვარა არაფერი პირადობა არ ჰქონია ჩემთან, მხოლოდ მოვალედ სცნო თავი, რომ ყმაწვილები გაეფრთხილებია. ყურადღება არც ამ შემთხვევისათვის მიმიქცევია, მაგრამ, ცოტა არ იყოს კი, მომიწამლა სტუდენტობა, ის სანატრელი დრო, როცა ადამიანს ეკალიც კი ვარდად ეჩვენება. ამის შემდეგ სამი წელიწადი კიდევ დავრჩი უნივერსიტეტში. იმ ხანებში მოხდა არეულობა უნივერსიტეტში. ჩვენებმა მიიღეს მონაწილეობა და კიდევაც იგემეს ციხე. მე მათში არ ვრეულვარ!.. არა იმიტომ, რომ ციხის შემშინებოდეს!... მაშინაც ის რწმუნება მქონდა, რასაც დღესაც ვადგევარ და ვერ ვუღალატე: მოსწავლემ ჯერ უნდა ისწავლოს, დაასრულოს სწავლა და მერე კი აღარ დაერიდოს

არავითარ მსხვერპლს. ჩვენში კი უკუღმა ხდება ეს!... ამან სრულიად ჩამომაშორა ამხანაგებს და მეც, მოვრჩი თუ არა უნივერსიტეტს, გადავედი მოსკოვში. იქ იმავე წილიწადს დავცოლშვილიანდი.

ნურავინ ნუ დაიჩემებს: მომავალში ამას ვიზამ, თუ იმასო! მე გადაწყვეტილი მქონდა გუნებაში, რომ ცოლი არ შემერთო და მერე ისიც უცხოელი, მაგრამ შემთხვევას ყველაფერი შესძლება! მოსკოვში ე-არ ერისთავისას გამეცნო მოხუცებული კნიაჟნა ენიკეევისა და, ვინაობა რომ გამომკითხა, გულითა მთხოვა: „მოდი ჩემსაო!” მეც ცოტა ხნის შემდეგ ვეახელი. ჩემი მისვლა მოხუცებულს ძალიან ეამა, დიასახლისი გამაცნო და მითხრა: „ეს ჩემი დისწულია: შვილობილადა მყავს აყვანილიო; ეს ორი უფროსი ქალი პირველ ქმრისაგან დარჩა და ეს სამი, ორი ქალი და ერთი ვაჟი, კი, ამ მეორე ქმრის ხელში ჰყავსო. ეს მეორე ქმარი ჯერ ორენბურგში იყო გუბერნიის

პროკურორად და ახლა მოსკოვში გადმოვიდა და მიტროპოლიტის კანცელარიის დირექტორად არისო”. ამ ლაპარაკის დროს შემოვიდა თვითონ ისიც და გამეცნო. ლიტერატორი გამოდგა და ძალიანაც კარგად შევეწყვეთ ერთმანეთს... რამდენიმე დღე რომ დამეგვინებია და არ მივსულიყავ, თვითონ მოიჭრებოდა ჩემთან და წამიყვანდა ხოლმე თავის სახლში, თითქოს უჩემოდ აღარ შეეძლო!.. სამი თვის განმავლობაში სულ ამ ყოფაში ვიყავი და ძალიანაც დავშინაურდი. უფროსს ქალს, რომელიც ჯერ კიდევ არ იყო სრულწლოვანი, შევუყვარდი. მაშინ მე ქალის სიყვარულს დიდ ყურადღებას არ ვაქცევდი საზოგადოდ, მაგრამ, როდესაც დიდად შეწუხებულმა ქალმა შემომჩივლა თავისი აღსარება, მაშინ კი გული მეტკინა. ის იყო დანიშნული და სრულწლოვანებას უცდიდა, რომ ტვერის გუბერნატორი კუდრიავცოვი შეერთო. ამ ქალს ის არ უყვარდა და მისიანებს კი არ ჰსურდათ სიტყვის გატეხა და მისთანა

სასიძოს ხელიდან გაშვება. საცოლომ შემომჩივლა, რომ ქორწილის ღამეს თავს დავიზრჩობო, თუ შენ არ გადამარჩენო!.. მეც ავდექი და მეორე დღეს ის ქალი ვითხოვე. დედა-მამინაცვალი დიდხანს მეხვეწენ: „მეორე დანიშნე! მაგას ჰყავს საქმროო“, მაგრამ მე გავჭირვეულდი და აღარც იმათ სწყენიათ, როგორც შევატყვე: სულიც აღარ მომათქმევინეს, ისე გადამწერეს ჯვარი.

მეორე დღეს შემოვიდა ჩემთან ჩემი ცოლის მამინაცვალი და მითხრა: „ეს აქციები ხუთიათასი თუმნის, თუმცა ათი წლის კუპონები წაჭრილი აქვს, მაგრამ, როცა ვადა გავა, თავნად ეღირება; ეს შენი ცოლის არის, ნათლიამ დაანათლიავა, რო მონათლა, მაშინ; მიიღე და მე კი ხელწერილი მომეცი, რომ გასტუმრებული ხარ და ცოლის ყოველიფერი სრულად მიღებულიაო“.

მაშინ მე ცხოვრების ბევრი არა ვიცოდი რა და ფულისაღ
დიდ მნიშვნელობას არ ვაძლევდი. ყოველიფერი
მართალი მეგონა და ეკალიც ვარდისფრად მეჩვენებოდა;
რალა თქმა უნდა, რაც უნდა ყოფილიყო, მოვაწერდი ხელს,
მაგრამ იმ დროს დამესწრო ერთი ქართველი სამ. აბ-ძე და
ქართულად მომაყვირა: „არ გაგიწყრეს ღმერთი, აგრე არ
მოაწერო ხელიო!.. რამდენიც არის, იმდენი დაწერეო!” და
მეც ხუთიათას თუმანზე მოვაწერე ხელი, თუმცა
ნამდვილად კი ორიათას ცხრაას თუმანზე მეტად არ
ღირებულა. ეს ჩემი ხელის მოწერა მაინც არ იამა სიმამრს
და წასვლის დროს სიტყვა ჩამომართვა, რომ ცოლს
წავიყვანდი კავკასიას და იქ აღარ დავბრუნდებოდი.

მეორე დღეს კნიაჟნა შემოვიდა ჩვენსას და გუშინდელი
ამბავი, რაც გადამხდა, ვუამბე და ვკითხე: სიმამრი
უკმაყოფილოდ რად დარჩა ჩემზე მეთქი? მანაც ჯერ
ხატზე დამაფიცა: „ჩემად არსად წაგცდესო”, მერე მომიყვა

საიდუმლოს: „ჩემი შვილობილის პირველი ქმარი, როგორც ადრეც მითქვამს, ბაზილევსკია, იმ ბაზილევსკის მკვიდრი ძმა, დღეს რომ სიმდიდრით არის განთქმული. ოქროს მადნებშიაც და იმ სიმდიდრეშიაც ნახევარი წილი უძევსო შენს ცოლსა და ცოლის დას, მაგრამ მაგათი მამა რომ მოკვდა, შენი ცოლი წლის დარჩა და ცოლისდა მუცლის; მაშინ იმ მეორე ძმამ, დღევანდელმა ბაზილევსკიმ, გამოძებნა ორენბურგის პროკურორი, მილიონი მისცა, ჩამოართვა ხელწერილი და სიმდიდრე კი დანარჩენი, რაც ამ ორ დას ერგებოდა, თვითონ მიისაკუთრა; ახლა შენ საჩივარი უნდა აუტეხო ბაზილევსკის და, როგორც შენს ცოლს, ისე ცოლისდასაც დაუბრუნო კუთვნილებათ“.

ეს ამბავი გახმაურდა. კნიაჟნა ჩემთან გადმოვიდა და ცოლის მამინაცვალი კი გაგიჟდა. მართლა გაგიჟდა, თუ მოიგონა, არ ვიცი, მაგრამ სიგიჟეში კი მოკვდა. — დამრჩა,

როგორც იმერელს, პროცესი ხელში, რომელიც დიდ ხარჯს მოითხოვდა. ვიღაც ტრუბეცკოიმ ორი მილიონი შემომაძღვია იმ პროცესში: „მომყიდეთ და მერე მე ვიციო“. მაგრამ მე რა ნება მქონდა დავთანხმებულიყავ, მით უფრო იქ ცოლისდაც ერია. ასე თუ ისე, კრედიტი დიდი მქონდა მოსკოვში: დავიწყე პროცესი და დიდ გაჭირვებაში ჩავვარდი, რადგანაც, რომ მეგონა, ისე ადრე არ გათავდა საქმე. იძულებული გავხდი, რომ დამენებებია თავი რუსეთისათვის და წამოვსულიყავ სამშობლოში ცოლშვილიანად. საქმე გადავეცი ჩემ ქვისლს, რადგანაც იმ ხანებში ჩემი ცოლისდაც გათხოვდა, ზოლოტარიევმა შეირთო, და მერე იმან დაიწყო საზოგადო საქმის წარმოება. ექვსი თვის შემდეგ ჩემი ცოლისდა დაქვრივდა და იმ თვეშივე შეირთო ქართველი თავადიშვილი, ელ. ერ-თავი, და საქმეც იმას ჩაუვარდა ხელში. მაშინ საქმე პალატაში იყო გადატანილი; რადგანაც ოლქის სასამართლოში ჩვენ მოვიგეთ, პალატაშიც ჩვენ

სასარგებლოდ გათავდა და დარჩა მხოლოდ კასაცია. სიმდიდრე უნდა მიეღო ნახევარი ჩემს ცოლშვილსაც, მაგრამ წარმოიდგინეთ შემთხვევა: ჩამოვარდენ შუაკაცები და ელ. ერ - ვი სულ უბრალო რამეზე გარიგდა, რისაც სრული უფლება ჰქონდა ვეჭილობის ძალით. ადვოკატებმა, რომ მოარიგეს, გასამრიგლოდ მიიღეს: პასავერმა სამოცდახუთმეტიათასი მანეთი, პოტეხინმა ასიათასი და ქართველმა ადვოკატმა ვ. მაჩაბელმა კი ოცდაათიათასი. ჩემმა ცოლშვილმა კი არაფერი!.. თურმე ადვოკატებმა დაარწმუნეს, რომ ერ-ვმა თავის წილხვედრი მოიგო და, შენ ქმარს რომ ვადა არ დაეკარგა, შენც მოიგებდიო, მაგრამ ათი წელიწადი გაგიშვიათო! მე ეს ამბავი, საქმე რომ გათავდა, ორი თვის შემდეგ გავიგე და მივაშურე აქედან ცოლ-შვილს. მნახეს თუ არა, მისაყვედურეს: რატომ ყურადღება არ მიაქციე და დაგვიკარგე საქმეო? მაგრამ, როცა ავუხსენი, რომ ეს ყოველიფერი ტყუილია, - იმ დღიდან, რაღაი კი დას

გადასცა ჩემმა ცოლმა უფლება და ვეჭილობა, ის, და, გახდებოდა მემკვიდრედ და იმას უნდა გადმოეცა ნახევარი, რასაც მოიგებდა, - მაშინ კი მიხვდენ და შემოიკრეს თავში ხელი. მაგრამ მზითვიდან კი მაინც არა რგებიათ რა: ასე რომ მე ცოლი წამოვიყვანე და მზითევი კი სხვებმა წაიღეს. ბოდიშს ვიხდი მკითხველთან, რომ აქ ჩემ შინაურობაზე ამდენს ვლაპარაკობ, მაგრამ იძულებული ვარ: ჩემმა მტრებმა და მათმა ამყოლებმა, სხვა რომ ველარა მოახერხეს რა, დაჰყარეს ხმა, რომ აკაკიმ ცოლის მზითევი მილიონები აიღო და გაფლანგაო!... მაშინ როდესაც თვალით არა მინახავს რა. ეს ცილისწამება დღესაც ბევრს მართალი ჰგონია ჩვენში და სიკვდილის შემდეგ სხვების საგულისხმოდ არ მინდა სიმართლის დაკარგვა და მიტომ ვამბობ.

ახლა გადავიდეთ საქართველოში. რუსეთი რომ მივატოვე და ცოლშვილით დავბრუნდი სამშობლოში, მაშინ ძალიან

არეული და გამოურკვეველი დრო იყო. ბატონყმობა უნდა გადავარდნილიყო, ახალი რეფორმები შემოდიოდა და, რასაც ჩვენ ისე შევხაროდით, ისიც თავისთვის კუდს იტოვებდა. სახელით ყველაფერი კარგი იყო, მაგრამ სახრავად კი არ ვარგოდა. მაგალითად: რა ბატონყმობის მოსპობა იყო ის მოსპობა, როცა ბატონი და ყმა, ჯაჭვით ერთმანეთზე გადაბმული, ჩინოვნიკს ეჭირა ხელში და ორივეს აღრჩობდა - ღლეტდა? რაღა ნაყოფს გამოიტანდა ის სამსჯავრო, სადაც ხალხის ენა აკრძალული იყო და ენის უცოდნელობის გამო ხალხი უნდა გამღლეტ-გამცვეთელებს ჩავარდნოდა ხელში? ამაებს ყველას ვხედავდი და მიტომაც სრული ჩემი თანაგრძნობა ვერ მოიპოვეს რეფორმებმა და მაშინ დაიწერა: „ადვოკატი“, „კატა და ძაღლი“, „ვაის უნდა შევეყარო“ და სხვანი. ვერც ერთ მხარეს ვერ ვხედავდი, რომ მიკედლება და გვერდში ამოდგომა შესაძლებელი ყოფილიყო; ყველას ჩამოვშორდი და, როგორც იმედგაცრუებული,

ახირებულად დავრჩი მარტოდ.

ერთი მხრით მაღლიდან რისხვა, მეორე მხრით თავადაზნაურობის გაწყრომა და მესამე მხრით სტუდენტების (მაშინ ინტელიგენციას „სტუდენტობას“ ეძახდნენ) ენის წაგრძელება მოსვენებას არ მაძლევდა. იმ დროს ხმის აყოლა ისეთი ძლიერი რამ იყო, რომ ძვირად ნახავდი მისთანა ახალგაზრდას, რომ ჩემზე ძვირი არ ეთქვას და ცილი რამ არ შეეწამებოის. რომ ჰკითხავდი: „შენის თვალით გინახავს ეგ ყველა, რასაც ამბობ? შენი ყურით გაგიგონია?“ და სხვანი, - ისინი გულწრფელად ამბობდნენ: „არა, მაგრამ გაგონებით ვიცითო!“ დიახ, გამოდიოდა, რომ გამგონე ყველა იყო და დამსწრე კი არც ერთი!... მაგრამ ბრბო სიმართლეს დაეძებს? ის მხოლოდ წამხედურობით ბლავის ცხვარივით და, რად ბლავის და რას, თვითონაც არ იცის. ჰე, ასე იყო, თუ ისე, მე კი დიდ გასაჭირში ჩავვარდი; უნდა თავზე ხელი ამელო და

სხვების ნება-სურვილს ავყოლოდი, მაგრამ მე გავკერპდი და ვერ ვუღალატე ჩემს თავს. ცოლშვილი გავისტუმრე სოფელში და, ულუკმაპუროდ, შიშველი, უსახლკაროდ დარჩენილი, მაინც არავის ვეპუებოდი და ჩემსას არ ვიშლიდი. მაშინდელი ჩემი მდგომარეობა მშვენივრად გამოხატა გულმოსულმა ბეს. ღ-ძემ: „მაგასთან ბრძოლა შეუძლებელიაო! რა უნდა წაართვა და რა უნდა დააკლო, რომ არა აბადია რაო?!. ჭამა-სმას არ დაგიდევეს და დასაწოლ-სახურავს!.. მარტო ჰყეფს და იღრინებო!“

მართალია, ვყეფდი და ვიღრინებოდი, მაგრამ ვერავინ ვერ იტყოდა, რომ ჩემ პირადობაზე მე ხელი გამენძრიოს! ყველასაგან მოძულებულს, ბევრჯელ კარგი ადგილი, ღირსი რომ არ ვიყავი მისთანა, მაძლია მთავრობამ, მაგრამ, რაღაი კი ერთხელვე სხვა გზა მქონდა ამორჩეული, არა ვქენი სამსახურში შესვლა და დავრჩი ოხრად, ანუ გიჟად, როგორც ზოგიერთები ამტკიცებდენ.

რამდენიმე წელიწადი ვიყავი ამ ყოფაში და, როცა იქნებოდა, ეგება კიდეც გავტეხილიყავ, მაგრამ მართალი ნათქვამია: „მაგრამ ღმერთი არ გასწირავს კაცსა სხვისგან განაწირსაო“. მეც გამომიჩნდენ თანამგრძნობნი და გამამხნევეს.

იმ ხანებში სასტუმრო „კოლხიდა“ ეჭირა გიორგი ჭელიძეს. ის მოვიდა ჩემთან და მითხრა: „შენს მდგომარეობას ვხედავ და მინდა, რომ დახმარება გაგიწიო! ერთი ოთახი მისი მოწყობილობით, საჭმლით და სასმლით მომირთმევია: გადმობრძანდით ჩემთან და იცხოვრეთ. არაფერსა გთხოვ! არ შეგაწუხებ, სანამ ცოცხალი ვარ, და როცა ღმერთი ინებებს და თქვენი გარემოება შეიცვლება, იმედი მაქვს, თვითონაც არ დამივიწყებო“. მე, რასაკვირველია, დიდი სიამოვნებით მივიღე ეს თანაგრძნობა და დავდექი გიორგისთან. პირველ ხანებში ჩემი ავის მოსურნეები ძალიან

აწუხებდენ იმასაც: „რად მიეცი ბინა და საზრდოო?“ მაგრამ, რომ ველარა გააწყეს რა, მიწყნარდენ... ასე, ამგვარად მოვიპოვე საზრდო და ლუკმაპური აღარ მქონდა საძებრად. მაგრამ არა მარტო პურიტა ცოცხალ არს კაცი: სულიერი საზრდოც, სულიერი თანაგრძნობაც იყო საჭირო და ისიც მალე მოვიპოვე იაკობ ნიკოლაძისა და ბესარიონ ხელთუფლიშვილის ოჯახებში. ეს ორი ოჯახი იყო, რომ მამხნევებდა, ხელს მიწყობდა, გულს მიკეთებდა და მეც უფრო შეუპოვრად და გაბედვით მივდიოდი ჩემი გზით მომავლის მოლოდინში... ვიბრძოდი და არც ერთი მოვლინება არ ყოფილა ჩვენში, რომ მეც ჩემებური მონაწილეობა არ მიმეღოს... პირადობაზე ხელაღებული ვიყავი, საპირადო არავისთან მქონია რა, მხოლოდ საზოგადო მახალისებდა, და მივდიოდი ჩემი გზით. რაც კი რამ გასაკეთებელი შემხვდებოდა, თუკი მოვახერხებდი, გინდ დიდი ყოფილიყოს და გინდ პატარა, ჩავკიდებდი ხოლმე ხელს;

ეს გაურჩევლობა მე ისე გამიტაცებდა ხოლმე, რომ არც მტერ-მოყვრობა და არც სისხლ-ხორცობა აღარ ვიცოდი. ერთმა ჭკვიანმა კაცმა მითხრა მაშინ: „სწორედ რომ ახირებული კაცი ხარ: შენთან-სხვისიანობა არ იცი. შენთანს არ არჩევ შენის მწარის ენით და სხვისიანს უდგები?.. რომ ვისმეს უნდოდეს შენთან დაახლოვება და დამოყვრება, ვერ ახერხებსო”. ეს მართალი მითხრა, მაგრამ არც მე მიპასუხნია ტყუილი: „ეგ ყველა მართალია, მაგრამ საზოგადო საქმეში მე არ მესმის მტერ-მოყვრობა!.. მე ჩემი გზით მივდივარ; ვინც გვერდით ამომიდგება, გინდა მტერი იყოს, გინდ მოყვარე, ჩემიანად მიმაჩნია და, ვინც წინ მეღობება, მტრად მეთქი”... აი, ასეთი იყო მაშინ ახალგაზრდობის ჩემი რწმენა და დღესაც შეძლებისდაგვარად ვერ ვყოფ უარს.

იმ გაკერპებულ წინსვლაში დიდი ტანჯვაც გამოვიარე, მაგრამ, რადგანაც ღმერთმა იმდენს ხანს მაცოცხლა, რომ,

რასაც მაშინ ვფიქრობდი, ასრულდა და მტრები მოყვრებად გადამექცენ, აღარას ვიტყვი აღარც ჩემ თავზე და აღარც მათზე.

დღეს, რომ არ დამიმსახურებია, მისთანა პატივისცემაში და სიყვარულში ვარ საქართველოში!.. მართალია, მტრები დღესაცა მყავს, მაგრამ უმეტესობაზე ვამბობ და ღრმა მოზუცი სამარისაკენ მივდივარ ჩემის სამშობლოს ლოცვა-კურთხევით.

1894 — 1908 წ.წ.

ბაში-აჩუკი

ისტორიული მოთხრობა

თავი პირველი

თვალმიუწვდომელ სიშორიდან გველივით მოიკლაკნებოდა ჩუხ-ჩუხა არაგვი და ერთგან კლდოვან კიდეს გამეტებით ეხლებოდა, რომ ახალი გზა გაეკვლია!.. თავს არ იზოგავდა, მაგრამ შეუპოვრობისაგან უკუქცეული, დარეტიანებული და თავბრუდასხმული, თითქოს სულის მოსაბრუნებლად, იქვე მორევში რამდენჯერმე მოტრიალდებოდა ხოლმე და მერე კი დაკვირვებით გადადიოდა დაბლობზე, რომ უფრო მეტის სიფრთხილითა და კვნესა-დუდუნით დაშვებულიყო ქვემოათეხილ ჭალებისაკენ. იმ კლდოვან კიდის თავზე,

ღრუბლიდან გამოსულიყო უზარმაზარი ციხე-დარბაზი, შეუპოვრად გადამდგარიყო და სანუგეშოდ გადაჰყურებდა არემარეს. ყოველი მხრით შეუვალ გალავნით შემოზღუდულ შენობას, მხოლოდ ერთის მხრით, აღმოსავლეთისაკენ, გულს უხსნიდა სიგრძით ჩაყოლებული აივანი.

სამხრობა გადასული იყო. აივნის თავში ტახტზე იჯდა ფეხმორთხმით დარბაისელი მოხუცი, ზაალ ერისთავი, და კრიალოსანს ათამაშებდა! იქვე შორიახლოს, ზედ ხარიხასთან, მიედგა სკამი ზაალის მეუღლეს, მუხლებზე გადაეშალა დავითნი და „ჭირის კანონს“ ჰკითხულობდა; სკვნილი* ეჭირა ხელში და, რამდენჯერაც კი გაათავებდა იმ ერთსადიმავე ფსალმუნს, დაიწერდა პირჯვარს, ჩააგდებდა სკვნილს და მიუბრუნდებოდა ისევ თავიდან!... უნდა ორმოცჯერ წაეკითხა.

— „მიშველეთო!“ — დაიკივლა უცბად და აქეთ-იქით

კედლებს დაუწყო ყურება. ზაალიც წამოვარდა და მიაშურა:

— რა იყო, ბატონო? რა დაგემართა, მარიამ?

— არაფერი! — მიუგო, როგორც იქნა, გულდამშვიდებულმა მეუღლემ — თავბრუ დამეხვა! სახლმა ქანება დაიწყო და მეგონა, თუ კედლები ინგრეოდენ... მომეჩვენა...

— აგრე იცის მიჯინებულმა კითხვამ! თავბრუს ასხამს კაცს!

— მორევისაკენ გადავიხედე და წყალმა თვალი მომჭრა,
— დარცხვენით წაილაპარაკა მარიამმა.

— ჰმ! მეც არა ვთქვი!... წყალს თელხი დაჰკრავდა, ჭევლი შეინძრეოდა, შეითამაშებდა და, რასაკვირველია, შიგ ჩასახული სახლიც დატორტმანდებოდა... როგორ ვერ მიხვდი? ღმერთმა ბავშვსაც ნუ აქნევინოს ეგ საქმე, — დაუმატა სიცილით.

— როცა კაცს გული საგულეს აღარა აქვს და შიშის ქარი

უვლის ტანში, მაშინ რა არ წარმოუდგება!? იმ სიზმარმა
სულ გადამრია და გადამშალა!

— სიზმარმა?!

— დიახ! იმ უცნაურმა სიზმარმა, წუხელი რომ უნახავს
მოდღვარს.

— ვეუო, რა არის მაგისტანა?

— ნეტავი არც კი გამეგონა, თვარა როგორ გავიმეორებ?

— ეეი! ბიჭო, ბიჭო, რომელი ხართ მანდა! კირილეს
დამიძახეთ, მომგვარეთ ახლავ! თუ ეძინოს — გააღვიძეთ!

— დაიყვირა ერისთავმა და გასწორდა. კრიალოსანი
მიაგდო გვერდზე, მუთაქა განზე გადადვა, ფეხები ძირს
დაუშვა და აუჩქარებლად გაუყარა ფოსტლებში.

შემოვიდა მღვდელი.

— მშვიდობა სახლსა ამას! — სთქვა და გაჩერდა.

— დაბრძანდი, მამაო! — უბრძანა ერისთავმა და მიუთითა სელზე.

— რაღაც უცნაური სიზმარი გინახავს?

— უფრო ჩვენება, ვიდრე სიზმარი, ჩემო ბატონო!

— ხალხი კი გადაგირევია და!...

— არ მინდოდა გამხელა, მაგრამ, პარაკლისი რომ გადავიხადე,

მიზეზი მკითხეს და ველარ დავფიცე.

— რა იყო მაინც მაგისტანა?

— მართლა რომ საოცარი რამ. — აქ ჩაახველა ხმის გასასწორებლად მოძღვარმა და ათრთოლებულის ხმით მოჰყვა წყნარად: — ალავერდის მონასტერს, დიდება მის ძლიერებას, უწმინდური დაჰპატრონებოდა!

— უწმინდური?!...

— დიახ: გველეშაპი შემოჰხვეოდა გარს. სამჯერ რომ შემოგვერგვოდა, კუდი პირში ეჭირა და ერთი მტკაველი კიდეც იქით იყო გაცილებული. ეძინა იმ წყეულს! მისი შიშით საყდარში ველარავინ შედიოდა. აღარც წირვა იყო და აღარც ლოცვა. ხალხი გარს შემოჰხვევოდა და ზარდაცემული შეჰყურებდა. ველარავინ ინძრეოდა!... ხანდახან გამოიღვიძებდა ხოლმე ის არაწმინდა, გაიშლებოდა და პირდაღებული, თვალების ბრიალით, წამოსრიალდებოდა ხოლმე ხალხისაკენ!.. რომელ

კუთხიდანაც კი მოადგებოდა, გაჰქონდა! ჩასანსლავდა ზედიზედ, ერთიმეორეზე, იქვე უძრავად გაშეშებულ ადამიანის შვილებს; გამოძლებოდა, გასისინდებოდა და მერე ისევ გარს ეზვოდა ტაძარს. ყოველი მისი გამოღვიძება მუსრი იყო ქვეყნისათვის. ერთიც ვნახოთ, მოულოდნელად გამოჩნდა სამი მეომარი, ერთი მეორეზე უკეთესი; მათ ნახვას არა სჯობდა-რა!... შუბ-ისრით შეჭურვილებს ხელში ფარ-ხმალი ეპყრათ და აეღვებდენ. — ერთი მათგანი მიუბრუნდა ზარდაცემულ ხალხს და შეჰყვირა: „ვინ ქართველი და ვინ გულგატეხილობაო? აღარ გახსოვთ ძველი ანდერძი: „სირცხვილს სიკვდილი სჯობს და ორივე-კი ერთად — ჯოჯოხეთიაო“. ამ სოფელს გამოთხოვებიხართ, დღეს თუ ხვალ აღარც ერთი აღარ იქნებით, და ცხვრებივით კი დაგიდვიათ თავი!... არ გიჯობსთ, რომ წინააღუდგეთ უწმინდურს და ბრძოლაში დალიოთ სული? განა ეს უფრო ვაჟკაცური არ იქნება და გულის მოსაოხებელიო?... ამ სიტყვამ ელვასავით

დაურბინა ხალხს და გამოაფხიზლა: შეიქნა ერთი ჩოჩქოლი, იგრიალა დიდმა და პატარამ: ზოგმა ფარ-ხმალს მოავლო ხელი, ზოგმა ცულს, ზოგმა წალდს, ზოგმა ნამგალს, ზოგმა ხელკეტს, ზოგმა რასა და ზოგმა კიდევ რას! ვისაც რა ეხერხებოდა და ან რა ემარჯვებოდა — იმას მიმართა. წაუძღვენ წინ მეომრები, მიუახლოვდენ მძინარს, ერთად გასტყორცნეს სამი ისარი; დალაზვროს ღმერთმა, არც ერთი გვამში არ გაერჭო იმ წყეულს! მისმა მაგარმა ქერტლმა სამივე აირეკლა. გამოიღვიძა გველეშაპმა, მაღლა აიღო თავი, აიქოჩა, ერთი საზარლად იწივლა და მიაშურა. საოცარი სანახავი იყო: კუდიტ ირეკდა მეომრებს, ტოტსა სცემდა, ბრჭყალებით ჰგლეჯდა და კბილებით სწიწკნიდა. ცუდად იყო საქმე, თუ ის უცხო მეომრები სამივე მხრით არ მისდგომოდენ და ბრძოლა არ დაეწყოთ! საარაკო იყო მათი ლახტის ცემა!... მაგრამ რა გამოვიდა, რომ იმ უწმინდურს ყოველ ახალ-ახალ ჭრილობაზე, ყოველ წყლულზე ძალა ემატებოდა!

დაელეწათ ფარ-ხმალი გმირებს და ღონემიხდილნი მზად იყვნენ დამორჩილებოდენ; მაგრამ ამ დროს გამოჩნდა მთიდან მომავალი მხედარი, შუბით ხელში, თეთრ ცხენს მოაგელვებდა. მიეჭრა გათამამებულ გველეშაპს და უგმირა ლახვარი. უწმინდურმა იწივლა, დაიკლაკნა და სასიკვდილოდ გააღო პირი. შავი ოხშივარი კომლივით ამოუშვა და თან საზარელი სიმყრალის სუნი ამოატანა. ჩვენ ყველას გული შეგვიწუხდა და უგრძნობლად დავემხვეთ დედამიწაზე... არ ვიცი, რამდენხანს ვიყავით უგრძნობლად, მაგრამ, ბოლოს, რომ გამოვფხიზლდით, თვალი გავახილეთ და მაღლა ავიხედეთ, აღარაფერი აღარ იყო! ყოველივე გამქრალიყო: აღარც გველეშაპი სჩანდა და აღარც მეომრები. თეთრცხენიანი მხედარიც წასულიყო. სიჩუმე იყო და მხოლოდ სალიტანიო ზარების რეკა ისმოდა, თუმცა სამრეკლოზე კი არავინ იდგა; ტაძარი განათებული იყო და კარები ღია. იგრიალა ხალხმა, მოიხადა ქუდი და მიაშურა პირჯვარისწერით. შიგ რომ

შევედით, საყდარი ცარიელი იყო, მხოლოდ აღსავლის კარებთან ის სამი მეომარი ესვენა: ამ სოფლით გასულიყვენ... თავზე ნათლის სვეტი ადგათ და მაღლით გალობა გუნდთა ისმოდა: „წმინდათა თანა განუსვენეო“ და სხვანი.

— „წმინდა არს, წმინდა არს, უფალი საბაო!“ — სთქვა პირჯვარისწერით გაკვირვებულმა ერისთავმა.

— „სავსე არიან ცანი და ქვეყანა დიდებითა მისითა“ — განაგრძო მარიამმა.

— „და საკვირველებითა!“ — დაუმატა მოძღვარმა და სამივე დადუმდენ. დიდხანს ხმა აღარ ამოუღიათ, მაგრამ სახეზე კი ემჩნეოდათ, რომ უჩვეულო მღელვარებას შეეპყრო სამივე. ის ორი მხოლოდ სულზე ჰფიქრობდა, მაგრამ ზაალი კი ქვეყნიურ ზრახვებს ველარ ახწევდა თავს. — უცბად დაიქუხა ერთი და გაგრძელდა ხმა,

თითქოს ცის ერთი კიდიდან მეორე კიდემდე ეტლები გადააზრიგინესო.

— „წმინდაარს, წმინდა არს!“ — სთქვა ერისთავმა და პირჯვარი გამოისახა. — ღრუბელთა წინამძღვარი მიბრძანდება მთაში! დაილოცოს მისი მადლი!

ამ დროს ზედიზედ დაიჭეჭა სადღაც შორს და მთებმაც ბანი მისცეს.

— ჰაა! გავარდა მეხი! კეკუჩი თავში ეშმაკს! — სთქვა სიხარულით ზაალმა და წამოდგა ზეზე. მსხვილმა წვიმამ შემოაშხაპუნა აივნისაკენ. ზაალ ოთახში შევიდა, მარიამმა სახატეს მიმართა, რომ სანთლები აენთო, კირილე კი იქვე დარჩა მარტო, მოიყარა მუხლები, ააპყრო ხელები და სასოებით წარმოსთქვა: „ღმერთო! მოხედე შეჭირვებულს საქრისტიანოს და სიზმარი კეთილად აგვიხდინეო!“ დიდხანს იდგა გაქვავებული, მხოლოდ ტუჩებს ანძრევდა

და ცრემლები ღაპაღუპით ეცემოდენ სპეტაკ წვერებზე.

თავი მეორე

მეორე დღეს, დილით ადრე, გამოსულიყო ზაალ აივანზე და ჭალებს გადაჰყურებდა. შუახნის, ჭაღარაშერთული მოურავი, იქვე კედელზე ატუზული, თვალებში შეჰყურებდა.

— ესეც ჩვენი კირილეს სიზმარი!... ახდა და მორჩა! მართლა გველეშაპივით არ მოიკლავნება ეს არაგვი?! ამ ხნის კაცი ვარ და ამისთანა წყალდიდობას არ მოვსწრებივარ — სთქვა ერისთავმა.

— არც მე, თქვენი რისხვა არა მქონდეს!... ტყე და ველი კი მოაქვს და... ხიდები, სადაც იყო, დახვეტა. ქვიტკირის ხიდი დაუქცევია, გზა შეკრულია და ჩვენი მწყემსებიც გაღმა დარჩენილან! — მოახსენა მოურავმა.

— რა უშავთ?... იქაც ჩვენი არ არის?!.. სწორამდე ესეც დაიკლებს. მთის წყალია... მალე ჩამოვარდება.

— უფრო ადრეც, მაგრამ მაინც ბიჭები გამიცდებიან ამ ორ-სამ დღეს და ძნელია.

— განა იქ კი ვერ გაიჩენენ საქნარს?

— კი, მაგრამ, ხომ მოგეხსენებათ, თუ სულ არ ეჩიჩინები, თავისთავად არას მოიფიქრებენ. - დღეს რომ აქა მყავდენ, მივცემდი ხელში საგდებელს კავებით, დავაყენებდი წყლის პირად მოსახვევში და ვაჭერინებდი ჯირკებს... შეშას დავამზადებდი, ზედ კარზე მოყენებულს.

— მართლა, სად იყო ამდენი ხე-ტყე, რაც ამ წყალს მოაქვს? აცდის, აცდის და ჩამოატარებს.

— მთაში დამზადებულ ხორებს დაშლიდა ნიაღვარი და

ჩამოჰყრიდა წყალში.

— აგრე იქნება... სხვა ბიჭები აღარ არიან, რომ მიაყენო?

— გახლავან!... როგორ არ გახლავან? მაგრამ ყველას თავისი საქმე აქვს, მოგეხსენებათ, და მწყემსების მოცდენა მიტომ მაწუხებს.

— თუ გიყვარდე, რამდენიც შეიძლოთ, იმდენი დაამზადეთ!... კირი გვაქვს დასაწვავი, რომ საყდარი შევაკეთოთ როგორმე. მოძღვარი აღარ მასვენებს და ქალბატონსაც დაუჯინია: უნდა შევლესოთო!... კარგია! სულის საქმეა!... წყლის მოტანილი შემა წმინდა იქნება და წმინდა საქმესაც უნდა მოხმარდეს.

— აგრე ვქნათ, შენი ჭირიმე!..

ამ საუბრის დროს, შორს, ზვადაბუნებში, გამოჩნდა ერთი

ვიღაც ცხენოსანი. პირდაპირ სასახლისაკენ მოაგეღვებდა ცხენს. ზაალმა შენიშნა და სთქვა: მოურავო! ის ცხენოსანი, ვიღაცა არის, თუ ფათერაკს არას გადაჰკიდებია, სწორედ გიჟი უნდა იყოს!... თავშიშველა, უქუდოდ რომ კაცი მოგზაურობდეს, გაგონილა?

მოურავი მიაჩერდა და ღიმიტ მოახსენა:

— იმერელი უნდა გახლდესთ ვინმე! — გაჩეჩილ თმაზე ფაფანაკი ედება და არ ეტყობა.

— იმერელი?! იმერელს აქეთ რა უნდა?

— რა მოგახსენოთ, მაგრამ სწორედ იმერელი კი უნდა გახლდესთ — ცხენსაც ისე მოათამაშებს! — ცხენოსანი ამასობაში პირდაპირ მოადგა არაგვს. ხიდი რომ წაღებული დახვდა, ფონს დაუწყო ძებნა: აატარ-ჩამოატარა წყლის პირად ცხენი და ბოლოს უკანვე

გააბრუნა. „ვე-პუ შენს საქმეს. ნურას უკაცრავად, იმერელო, ხიდი ვერ დაგახვედრეთ!“ — სთქვა დაცინვით ზაალმა და მიუბრუნდა მოურავს: — „იმერეთის ღელეები ეგონა, ბუჭულა წისქვილების საბრუნებელი... მგონია, ისე კი დაფრთხა, რომ ერთ წლამდე ღომიც ველარ იცნოს“...

— შენი რისხვა ნუ მომეცემა, თუ არ გამოალოცვინა, გული საგულეს აღარ შერჩეს! — დაემოწმა ღრეჭით მოურავი.

ცხენოსანმა მისი ბედაური გააჭენ-გამოაჭენა ჭალებში, გაახურვა და წამოიყვანა პირდაპირ მდინარისაკენ. რომ მოადგა კიდეც, ჰკრა დეზი და გადუშვა აზღვავებულ წყალში. ცხენმა და კაცმა, ორივემ, ძირი გაიარეს, თითქო ჩაინთქენო. ცოტა ხნის შემდეგ ამოჰყო ცხენმა თავი და იწყო ცურვა გვერდელად; მხედარი ზურგზე ეკრა და თავს უჭერდა, რომ პირდაპირ მეორე კიდეზე გაეყვანა კლდის ზემოთ; მიუახლოვდა კიდეც, მაგრამ წყალმა დიდი ხე ჩამოატარა და მოხვდა ცხენს; ცხენი მოტრიალდა, მისცა

თავი ქვემოთკენ წყალ-წყალ, რადგანაც გასასვლელ კიდეს ჩამოსცდა; მხედარმაც მიუშვა ლაგამი და თვალის დახამხამებამდე ტრიალ მორევში ამოჰყვეს თავი. — „არიქა, ვინ ხართ მამაცი?! მიეშველეთ! მცურავებს დაუძახეთ! უშველეთ!..” ჰყვიროდა ერისთავი. მორევში ცხენი შეჩერდა, თითქოს თავს ანებებს ბრძოლას და ბედს ემორჩილებაო. მაგრამ თურმე მხოლოდ ისვენებდა. მოიკრიბა უკანასკნელი ღონე და მხედრის კიჟინით გამხნევებული, გადაეშვა საჩქეფზე. იქ კი რამდენიმეჯერ გადაატრიალა ადუღებულმა წყალმა. მხედარი ზედ აღარ იჯდა, ფაფარში ხელჩაკიდებული განზე მიჰყვებოდა ცურვით. დიდზე ადევნა თვალი ერისთავმა და ბოლოს, როცა მიეფარენ და აღარ ჩანდენ, მწუხარებით სთქვა: „ვაი, უბედური!.. აქ კიდევ შეიძლებოდა შველა, ამ მორევში, მაგრამ იქ, იმ უცნაურ ჩენჩქერში, ვინღა რას გააწყობს!”... სთქვა და საჩქაროდ დააპირა წასვლა.

ყვირილზე მარიამი შემოვარდა დაფეთებული. ქმარმა უამბო ყოველიფერი და, როდესაც მიაწია ბოლომდე, უთხრა: „იქ კი დაიღუპენ, მგონია, საჩქეფშიო!“ მარიამმა მოუხშირა კივილს, ორჯერ-სამჯერ დაიკრა მუხლებზე ხელი და ერთხელ ყბაზედაც ჩამოისვა, თითქო ჩამოიპოტნაო. ბევრი იწუწუნა: ვაი, დედიმისის თვალების დადგომასო! და რომ მოიოხა გული, დავითნი გადაშალა... მიმართა ჩვეულებრივად ჭირის კანონს...

შემოიტუზა მოურავი და ჩაახველა. — რა ჰქენი, მოურავო? ვერავინ მიაშველე? — ჰკითხა ზაალმა.

— მივაშველე, შენი ჭირიმი, მაგრამ მცურავები შემიშინდენ, ველარ შებედეს წყალში!.. ნამეტანი გადარეულია.

— ჩაატარა?

— შორს არ წაუღია! იქვე მოსახვევში. ხეებს რომ ხერგავს ხოლმე, ზედ მიაყარა...

— ეგებ გამოატანინო როგორმე, მაღლია! — სთქვა ქალბატონმა.

— რაღა გამოსადეგი გახლავთ, შენი ჭირიმე? — კაი რამე კი გახლდათ!... ას ოქროდ მამა შვილს არ დაუთმოვდა!...

— ხომ არ გადარეულხარ, მოურავო? — ბრძანა ვაჟბატონმა — მირონცხებულზე მაგრე გაგონილა ლაპარაკი?

— ვინ მირონცხებულია, შენი ჭირიმე? მე ცხენზე მოგახსენებთ, თვარა ის კაცი როდი დამხრჩვალა.

— როგორ თუ არ დამხრჩვალა?! — მიაყვირეს ორივემ.

— თქვენი რისხვა არა მქონდეს!... აქ რომ ჩაჰყო თავი წყალში, ე, იქ ამოჰყო, ჰა, იხვივით!... ცხენის დაღუპვას ჩივის: როგორ ვერ გადავარჩინეო, თვარა თვითონ, გინდ წყალიც არ გადასხმოდეს თავზე... გაწუწულა კი ძალიან და სახაბაზოში შევგზავნე თორნეზე გასაშრობად!...

— მადლობა ღმერთს! სწორედ კაი მახარობელი ხარ!... მიამა ჭეშმარიტად! ვინ არის და რა საქმე აქვს, ვერ გაიგე?

— ჯერ არა უთქვამს-რა, შენი ჭირიმე! თქვენ ნახვას კი ეჩქარება და, როგორც კი გაშრება, გიახლებათ, თუ უბრძანებთ!

— ძალიან კარგი იქნება... შემომგვარე! — მოურავი გავიდა და ერისთავი კი გახარებული ეუბნებოდა თავის მეუღლეს: „არ ყოფილა უბრალო ვინმე! უკეთესი სიმარჯვე ღმერთმა შეარცხვინოს!... ხომ გაიგონე, მცურავებმა ვერ შებედეს შეცურვაო, და იმან კი ეს

აზღვავებული არაგვი სიგრძისად გამოივლო ლაჯებში!..
სწორედ მოგახსენო, მეც გამიჭირდებოდა ჩემ
სიყმაწვილეში მაგის გაბედვა!” მარიამმა გაიცინა და
ჩაახველა.

— რას იცინი? გაგახსენდა განა, შენ რომ თავს გაწონებდი
და ალაზნში ჩავაგდე ცხენი? ეჰ, ყოველიფერს თავისი
დრო აქვს — დაამატა ხვნეშით.

მოურავი შემოუძღვა ახალგაზრდა კაცს. ტანმაღალი,
წელში წვრილი მხარბეჭიანი, ფაფანაკ-გადაგდებული,
გაჩეჩილი თმით და გაწკვერტილის ულვაშებით ტიტველა
პირზე, სწორედ სასიამოვნო შესახედავი იყო.
მოხდენილად გადაიჯვარედინა ფეხები და თაყვანი სცა
ერისთავს.

— გამარჯობა შენი! — უბრძანა ერისთავმა.

— ღმერთმა გამარჯვება ნუ მოგიშალოსთ, ჩემო ხელმწიფევ! მოახსენა მოსულმა და მეორედ სცა თაყვანი.

— მადლობა ღმერთს, რომ გადარჩენილხარ!.. რა გაჭირვება გადგა მისთანა, რომ განსაცდელში იგდებდი თავს?

— ჩემი განსაცდელი რაღა სახსენებელია, შენი ჭირიმე, მაშინ როდესაც მთელი საქრისტიანო განსაცდელშია ჩავარდნილი?!.. მასთანაც არ მეგონა, თუ ეს დღე დამადგებოდა... ცხენის იმედი მქონდა. ბევრჯერ შემიცურებია ჩემი „აფხაზურა“ აღელვებულ ზღვაში და არა გამჭირვებია-რა, და დღეს კი ამ უბრალო წყალმა დაგვამარცხა. ალბათ წერა იყო! — სთქვა და ისეთი ამოიხვნეშა, თითქოს გულღვიძლი ამოატანაო! თვალებზე ცრემლი მოადგა.

— შენ, როგორც გატყობ, ძალიან გებრალება შენი

„აფხაზურა!“.

— ძმასავით მყავდა, ჩემო ხელმწიფევ, თანშეზრდილი და შეჩვეული.

— თუ ზღვაში მისთანა არა იყო-რა, ხმელეთზე ჩემს „არაბულას“ ვერავინ მისწვდება... სამაგიეროდ მიჩუქებია შენთვის!

ჭაბუკმა რამდენიმე ბიჯი წინ წადგა, ცალი მუხლი მოიყარა და ჩოხის კალთაზე აკოცა. მოურავი შეიშმუშნა და შურით შეხედა დაჯილდოვებულს.

— მოურავო! — ბრძანა ზაალმა — ხომ გესმის?.. რას ყოყმობ? ზედაც შენი მოჭედილი უნაგირი დაადგი: შენ ჯერ არ გინდა და მერე სხვას გაჩუქებ.

— არ ემჯობინება, შენი ჭირიმე, რომ წითელი ლაფშა

უბოძოთ?

— ვინა გკითხავს? შენ აასრულე, რასაც გიბრძანებენ!

— კი, შენი ჭირიმე, მაგრამ რომ არ იკარებს უნაგირს ის შეჩვენებული!?...

— როგორ თუ არ იკარებს?

— არ იდგამს!... წელიწადია, ზედ არავინ შემჯდარა!.. ორ-ორ მეჯინიბეს ძლივს გამოჰყავს!..

— შენ ჯავრი ნუ გაქვს! ამან იცის და იმ ცხენმა.

— თუკი ვერ შეჯდება, რად უნდა?...

— ჰმ! აჰა, ღმერთო, კიდევ თავისას ამბობს — სულელი არ მოჰვიანდება, თორემ გიჟის მოთვინიერება ყოველთვის

შეიძლება. შენ რას იტყვი, ყმაწვილო?

— მოვიხმარ ღვთისა და თქვენის მოწყალებით! რაშებს ხედნიან და ცხენი მისთანა რა იქნება, რომ ვერ დაიმორჩილოს კაცმა? — მოახსენა ღმილით.

— მეც აგრე მგონია. ღმერთმა მოგახმაროს! — ახლა კი მიაშვე, რისთვის გარჯილხარ და საიდან ხარ?

— კახეთიდან გახლავარ!

— კახეთიდან?! მერე და გზა შეკრული არ არის?

— გახლავთ, მაგრამ მე კი ფირმანი მიჭირავს ხელში.

— იმერელი უნდა იყო?

— გახლავარ, მაგრამ დიდიხანია, რაც მოვშორდი

იქაურობას და კახეთში ვარ: თქვენმა სიძემ გაახლათ ჩემი თავი, ბიძინა ჩოლოყაშვილმა.

— რა ამბავია?

— წიგნი მოგართვათ და იქიდან გაიგებთ ყველაფერს, ჩემო ხელმწიფევ! — ამოიღო უბიდან წერილი და მიაართვა, — ესეც ქალბატონმა მოართვა დიდ ქალბატონს...

— საკვირველია, რომ არ დაგსველებია?..

— გასანთლულ ტილოში გახლდათ გახვეული! — ფაცაფუცით გახსნა წიგნი ერისთავმა და დაუწყო კითხვა ჩუმად. მისმა მეუღლემ სათვალეებს დაუწყო ძებნა. მოურავი და იმერელი კი იდგენ და შესჩერებოდენ. კითხვის დროს ერისთავს აღელვება ეტყობოდა და რამდენჯერმე შეხედა იმერელს.

— ხომ არ გადარეულა?!. რა მოსაფიქრებელია!.. — ჰკითხა ზაალმა. იმერელმა მოურავს შეხედა და ხმა არ ამოუღია... ერისთავი მიხვდა და დაითხოვა მოურავი. მარიამიც სათვალეების მოსაძებნად წავიდა. დარჩენ მარტო ორნი.

— იწერება: „ქრისტიანობა ამოვარდაო, წირვა-ლოცვა აღარ არის, ზარების რეკვა აღარ ისმის, ხატები შეურაცხევეს და ტაძრები გააუპატიურესო"... ეს ჩვენც გაგონილი გვქონდა, მაგრამ რა ვქნათ, რომ თავზევით ღონე აღარ არის!.. ღვთის რისხვა მომდგარია და უნდა ავიტანოთ, ღვთის ნებასვე უნდა მივყნდეთ!

— მე რა მრჯის თქვენი სიტყვის შებრუნებას, შენი ჭირიმე, მაგრამ ხომ მოგეხსენებათ: „ურია იბრჩობოდა და ღმერთი ახსენა: მიშველეო! ღმერთმაც უბრძანა: ხელი გაანძრიე და გიშველიო!“

— ეგ ანდაზა კარგია, მაგრამ უფრო სხვა დროს!.. მარტო

ხელის განძრევა ველარას გიშველის!.. მაინც რისი იმედი აქვს?

— ჯერ ღვთისა და მერე თქვენი... ხუთასი მეომარი თვითონ გამოჰყავს სულ დარჩეულები, ხუთას-ხუთასს ერისთავებიც ჰპირდებიან, — ეს ათას ხუთასი; ერთი ხუთასის იმედი თქვენგანაცა აქვს!..

— მერე-და ორი ათასის კაცით სამოცი ათასზე გალაშქრება რა მოსაფიქრებელია? სხვა რომ არა იყოს-რა, ისიც კმარა, რომ ალაზნის პირზე, გაღმა-გამოღმა, თხუთმეტი ათასი ულუსი სახლობს... დიდი და პატარა ყველა მეომარია.

— ორიათასი ქართველი ზუმრობა არ გახლავსთ, შენი ჭირიმე, თუ აქედან შემწეობაც იქნება. ნათქვამი გახლავსთ: „ცდა ბედის მონახევრეაო“.

— ეგ ანდაზა ჩემისტანა ხნიერებზე აღარა სჭრის!.. ჩემი

სიძე ჯერ კიდევ ყმაწვილია, გული საგულეს აქვს! — მე მიკვირს ქსნის ერისთვისაგან, როგორ დაეთანხმა?.. არ იცის, რომ მაგით იქ ყენს ააშფოთებს და აქ ქართლის მეფეს გაარისხებს?

— გამარჯვებას რომ გაიგებს, ქართლის მეფეც აღარას იტყვის. მართალია, გათათრებულია, მაგრამ გული მაინც ჩვენსკენ უფრო აქვს და, რომ გამარჯვება ჩვენ დაგვრჩება ღვთით, ამაზე ეჭვი არ უნდა ვიქონიოთ.

— აბა, ჩემო იმერელო, ყმაწვილი ხარ და წინდახედულობა გაკლია. მთელმა კახეთმა ვერა უყო-რა და ახლა ორიათასი კაცი უპირებთ გადენას? აბა რა სათქმელია! ციხეები ხელში უჭირავთ და ქალაქი!.. ვერცარას კახეთს ვუმშველით და ქართლსაც საფრთხეში ჩავაგდებთ. გამძვინებული ყენი მიზეზს ეძებს, რომ ქართლსაც ის დღე დააყენოს, რაც კახეთს! დღეს თუ კიდევ სული გვიდგას, ბატონი მეფის წინდახედულობის ბრალია.

ღმერთმა დიდი დღე მისცეს ვახტანგ მეფეს!

— შაჰნავაზს?! ნაღვლიანის ღიმილით უპასუხა იმერელმა, და უნდოდა რაღაც მოეხსენებია, მაგრამ ამ დროს გიჟივით შემოვარდა კირილე მღვდელი და მოახსენა:

— ქსნის ერისთავები გაიხლენ, შენი ჭირიმე!

ქსნის ერისთავები?... მობრძანდენ.

ისინი გახლავან, შენი ჭირიმე, სწორედ ისინი, — იმეორებდა გულამოვარდნილი. — სწორედ ისინი ვნახე!.. დიდება შენს საკვირველებას, უფალო!..

— მღვდელო, შენ როგორღაც ვერა ხარ შენს გონებაზე?

— თქვენი რისხვა ნუ მომეცემა, ისინი არიან, სწორედ

ისინი! ვიცანი!

— დიდი საქმე მომხდარა! რა ვქნათ მერე, რომ იცანი?... ახა, ღმერთო! რას გაჩერებულხარ? წადი, სთხოვე მობრძანდენ. შეუძები სასტუმროში და მეც ახლავე მოვალ. ქალბატონს შეატყობინეთ!.. შენ, ჩემო იმერელო, მიდი მოურავთან, მოიცადე, სანამ პასუხს მივწერდე ჩემ სიძეს... ეს ერისთავებიც უმიზეზოდ არ უნდა იყონ ჩემთან მოსული... — ჩაილაპარაკა თავისთვის და შევიდა ოთახში.

მთელი ოჯახი ფეხზე დადგა. ფარეშები გარბი-გამორბოდენ აქეთ-იქით: მზარეულებმა ნებიერი წამოაქციეს, ხაბაზებმა თორნე ჩაუკიდეს; გამდელები დატრიალდენ და შეიქნა ერთი ალიაქოთი. მოურავი დიდი გულმოდგინებით შეჰყვიროდა ხან ერთსა და ხან მეორეს: „არიქა, მიშველეთ!.. აბა, გაისარჯეთ! არ შემარცხვინოთ!.. აბა, თქვენ იცითო!” და სხვანი. ამაებს ძალიან

გულმოდგინებით იძახოდა, მაგრამ თვითონ კი ერთ ალაგს იდგა და არ ინძრეოდა, არც ის იცოდა, ვის რა უნდა გაეკეთებია და ვინ რა საქმეზე მიდიოდა... ის მხოლოდ ისე, როგორც მოურავის რიგი და წესი მოითხოვდა, ასე იჩარჩებოდა, რომ მისი კიჟინა გაეგონათ და ერთგულებაში ჩამოერთმიათ. ცხვრები მოაბლავლეს, ქათმები ააკრიახეს, ბატ-ინდაური მორეკეს. იყო ერთი ფაცა-ფუცი და მზადება. მოურავი ხან იმას დახვდებოდა წინ და ხან ამას. სინჯავდა საკლავებს, სიმსუქნე ხომ არ აკლიათო, და ოფლს იწურავდა.

ამ დროს ერისთავები, სტუმრები და მასპინძელი, სამივე, ერთად იჯდენ სასტუმრო ოთახში ტახტზე ფეხმორთხმით და გაცხარებული საუბარი ჰქონდათ. ერთი მათგანი, ახოვანი მოხუცებული, გაჩუმებული იყო და თავისქნევით ეთანხმებოდა ახალგაზრდა კაცს, გაცხარებით მოლაპარაკეს.

— შალვა ჯერ ყმაწვილია და გულის აუყოლობა მაგისტვის ძნელია, ჩემი სიძე ბიძინაც არ არის დიდი ხნის... მასთანაც ყოველდღე უყურებს თავის თვალთ ქვეყნის უბედურებას და თვითონაც თავს იმეტებს. მაგრამ შენ კი, მიკვირს, ჩემო ელიზბარ, — მიუბრუნდა მოხუცს ზაალი — ლხინი ბევრი გინახავს და ჭირი კიდევ მეტი აგიტანია!.. მადლობა ღმერთს, გამოცდილება არ გაკლია, და როგორ გაივლეთ გუნებაში მაგისტანა ძნელი საქმე?

— რა ვქნა ჩემო ზაალ?.. მეც ბევრი ვურჩიე ამ ჩემს ძმისწულს და შვილობილს, მაგრამ რომ ვერა შევასმინერა?.. დაუჟინია: მარტო წავალო!.. და მასთანაც, ღმერთთან სწორი სჯობს, მეც მიჯდება ჭკუაში ამ ყმაწვილების განზრახვა!.. ამისთანა სიცოცხლეს სიკვდილი სჯობია! საქრისტიანო უნდა იმზობოდეს და ჩვენ აქ უნდა ვისხდეთ გულხელდაკრეფილი?.. „უგანგებოდ ვერას

მიზმენ, გინდ შემებან ზმელთა სპანიო!” ჩვენც მივენდოთ განგებას!

— კი, მაგრამ განგებას უნდა დავაცადოთ... დღეს ასეა, ზვალ ისე იქნება; აი, გუშინ რა ავდარი იყო და დღეს რა დარია! — დროსაც შერჩევა უნდა.

— უკეთეს დროს ჩვენ ველარ ჩავიგდებთ ზელში, - წამოიძახა ცხარედ შალვამ. — კახელების გულისგატეხა ქართლსაც გადაედება!.. ჯერ კიდევ, სანამ სასოება არ წაჰკვეთიათ და კიდევ რაღაც იმედი აქვთ კახელებს, ჩვენც უნდა მივეშველოთ!.. თუ ვერ გავიმარჯვებთ, სახელოვნად მაინც დავიხრცებით: „სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა სიკვდილი სახელოვანიო!”

— დიახ, კარგი კაცის ნათქვამია ეგ სიტყვები, მაგრამ არც იმას უმოძღვრებია ცუდად, ვინც სთქვა: „სიფრთხილეს თავი არა სტკივაო”.

— კი, მაგრამ ხანდახან სიფრთხილე სიფრთხალის განაყოფია! — ჩაილაპარაკა ღიმილით ელიზბარმა და სიამოვნებით შეხედა შალვას.

— აგულიანებ? — სთქვა წყენით ზაალმა: — თქვენ შეგიძლიათ თქვენი თავი გასწიროთ, მაგრამ ქვეყანას რას ერჩით? იმას აღარას ჰკითხავთ?.. ორიათასი მხედარი იქ გავწყვიტოთ... ჩავკლათ! აქ ვინლა დავახვედროთ, როცა გარისხებული ჩვენზე მოვლენ?.. მაგ ურჩობით მეფეს გავიწყრომებთ და მეტი არა გამოვა-რა... ჯერ, ასეა თუ ისე, თავის წინდახედულობით ბატონმა მეფემ ქართლი შეინახა. ქვეყნის გული მოგებული აქვს და ჩვენ რათ გავუხდეთ მიზეზად, რომ ამდენი ხნის მეცადინეობამ ჩალად ჩაუაროს?

— ვაი, ამისთანა ქვეყნის შენახვას!.. — წამოიძახა ცხარედ კიდეც შალვამ, — კახეთი გათათრდა; ქართლის მეფე, მრონცხებული ვახტანგ, დაცვეთილ შაჰნავაზად

გადაიქცა... სამოც ქალ-ვაჟს გარდა, დღეს კიდევ ორი იმდენს ვაგზავნით ხარკად ყოველწლობით... ქვეყანა გოდებით აივსო, — მეტი უბედურება რაღა დაადგება ქვეყანას?!.. დღეს თუ ხვალ, ქართლიც აღარ იქნება, ისიც კახეთივით აოხრდება. მხოლოდ ის იქნება, რომ კახელებმა სახელი მაინც ნახეს, ხორცი გასწირეს და სული გადაირჩინეს, და ჩვენ კი სულსაც ვიწყენდავთ!..

— მართალია, — დაამატა ელიზბარმა, — „მტერი მოყვრულად მოსული მტერზედაც უარესიაო!” — შაჰ-აბაზის მელაკუდობა პირველი არ არის... მანამდე ეფერება შაჰნავაზს, სანამ ესაჭიროება და მერე კი უკუაგდება! უნდა, რომ ჯერ კახეთი ჩაჰყლაპოს ხელშეუშლელად და მერე ქართლსაც მისწვდება... მტერი პირდაპირი ისე საშიში არ არის, როგორც მოყვრულად შინ მელასავით შემოპარული.

— ჭეშმარიტად მაკვირვებს თქვენი განზრახვა!.. მე ჩემის

მზრით ვერც არას გავბედავ და უარს შევუთვლი იმ ჩემ სიძეს და თქვენ კი ღმერთმა ხელი მოგიმართოთ! არ ინანოთ ბოლოს კი!

დიდხანს გასტანა მათმა საუბარმა. შალვა ცხარობდა, ზაალ მოთმინებიდან გამოდიოდა და ელიზბარი ორ ცეცხლ შუა იყო, ორივე მხარეს აგონგროვებდა, რაც კი მოხერხდებოდა. ბოლოს იქამდე მიდგა საქმე, რომ ქსნის ერისთავები უსადილოდ აპირებდენ წასვლას... უკმაყოფილოდ წამოდგენ ზეზე, მაგრამ კარი გაიღო და შემოვიდა მარიამი. ხელში წმინდა გიორგის ხატი ეჭირა: „ღმერთმა კეთილად დააგვირგვინოს ეგ თქვენი ქრისტიანული განზრახვა და ეს იყოს თქვენი წინამძღოლიო!“ — დაუსვენა ხატი. სამივე ზეზე წამოდგა გაკვირვებული. „ჩემო ბატონო! — მიუბრუნდა ქმარს — ქვეყნიური გონება ცამდისაც რომ უწევდეს, მაინც ვერ მისწვდება ღვთის განგებას!.. ნუ ეწინააღმდეგები და

ეურჩები ამათ სურვილს, რომელიც იქ თურმე, ცაში, დასკვნილა და აქ მხოლოდ საგულისხმოდ გადმოტანილა!.. შემოდი, მამაო, და ამხილე!”... გასძახა მარიამმა. შემოვიდა კირილე და გაჩერდა. ერისთავები ერთმანეთს შეჩერებოდნენ, თითქო ეკითხებოდნენ: რა ამბავიაო? — „აბა მამაო, რას იტყვი?” განაგრძო მარიამმა.

— ეგენი გახლავან, შენი ჭირიმე, ვიცანი!..

— მღვდელო, რას დაგიჟინია: ვიცანიაო? ეს მეორედ ამბობ... რა ვქნათ მერე, რომ იცანი?.. გამოცანა გერგება, თუ? ჰკითხა გულმოსულმა ზაალმა.

— აკი მოგახსენეთ, ბატონო, ისინი არიან მეთქი!..

— ხომ არ გადარეულხარ?.. მეც ვიცი, ვინც ბრძანდებიან.

— არა, ბატონო, მე ხომ მაგას არ მოგახსენებ!..

— რა დაგემართა? როგორ ვერ გაიგე? სიზმარში რომ ნახა... გააწყვეტინა მარიამმა.

— სიზ... მარ... ში?!.. — გაოცებით იკითხა ერისთავმა და პირი გააღო.

— დიახ, ჩემო ბატონო! — სთქვა კირილემ და მოჰყვა თავიდან სიზმარს... ერისთავები გაოცებით უგდებდნენ ყურს. როცა მივიდა კირილე იმ ადგილამდე, სადაც საყდარში შესულმა გმირები დახოცილი ნახა, ზაალმა უცბად გააწყვეტინა სიტყვა: მესამე? მესამე ვინ იყო? ველარ იცანი?..

— ახლა ესენი რომ ვნახე, ისიც მომაგონდა... თქვენი სიძე გახლდათ, სწორედ ის იყო!..

— ბიძინა ჩოლოყაშვილი? მე ხომ არ გინახავარ?

— არა, შენი ჭირიმე, თქვენ იქ არ ბრძანებულხართ!.. — „და ის უცხო მხედარიც ეს იქნებოდა! მიაშვირა ხელი მარიამმა წმინდა გიორგის — გწყალობდესთ და გიწინამძღვროსთო!“... — ერისთავები გაქვავებულსავით იდგენ საგონებელში ჩავარდნილი და ხმას ვეღარ იღებდენ. ბოლოს ელიზბარი მოუბრუნდა ზაალს: „ახლა რაღას იტყვი?“

— იყავნ ნება უფლისა! რაღა მეთქმის?.. აქ წინდაწინვე სასწაულსა ვხედავთ... თქვენ სამიცა კმარხართ! ხომ ხედავთ, მე ნამეტანი ვყოფილვარ... მე მეფის ურჩი ვერ გავხდები... მაგრამ თუ კირილე მოძღვრის შეგონებით ჩემი საყმოდან წამოგყვებათ ვინმე, არ დავუშლი, მით უფრო, რომ მე არა ვიცი-რა! — გაიცინა და ჩაილაპარაკა: — მამაო კირილე, იმედია, შენ თუ შეაგონებ და ჯვრით ხელში წინ წაუძღვები, წაგყვებიან.

— ღმერთო შენით!.. — სთქვა კირილემ, გამოისახა

პირჯვარი და ემთხვია ხატს.

— ამინ! — გაიმეორეს ერისთავებმა და ემთხვიენ ისინიც... მერე დასხდენ და შეუდგენ თათბირს: მოილაპარაკეს, დრო დანიშნეს, მაგრამ გააფრთხილეს კი ერთმანეთი, რომ ეს საქმე საიდუმლოდ ყოფილიყო. სპარსელების სახელიც არ უნდა ხსენებულყო და მიზეზად იმერლები გამოეგონებიათ, რადგანაც ისინი იმ დროს დადიანზე ეპირებოდენ გალაშქრებას. სიზმრით გამხნევებულსა და დაიმედებულ ერისთავების სიხარულს საზღვარი აღარ ჰქონდა. გაიმართა ღზინი როგორც არაგვის, ისე ქსნის ერისთავების საკადრისი. მზის გადახრამდე შეექცენ და მერე გაუდგენ გზას. მეორე დღეს იმერელმაც ჩაიდვა უბეში სადასტურო წერილი, ჩოლოყაშვილთან გატანებული, გააცურვა თავისი ახალი ბედაური „არაბულა“ და იმ გზითვე წავიდა, რა გზითაც მოდიოდა... მოურავი შესჩერებოდა გამოლმიდან და გულზე მუჟს

ირტყამდა: „ვამ, შენს ტყავს!.. ბატონს იმისთანა ბედაური გამოაღალა მის გახრეკილ ბახში და მე ზედაც აღარ შემომხედო“ — წუწუნებდა გულდაწყვეტილი და აქეთ-იქით აქნევდა თავს.

თავი მესამე

ერთ დროს საწერეთლოში ბევრი გამოჩენილი აზნაურიშვილი იყო, მაგრამ ბაქარა ბაქრაძეს კი ვერავინ შეედრებოდა. მეფის ერთგულმა, ბატონის მორჩილმა და ქვეყნის მოყვარულმა გვარიც კი დააწინაურა, არა თუ თავისი სახლი. წერეთლის მოურავობამ მაინც სულ ფეხზე დააყენა. ერთადერთი სამწუხარო მისი ის იყო, რომ შვილი არა ჰრჩებოდა, მაგრამ, როცა, მეზობლების რჩევით, ახალ-შობილს „გლახა“ დაარქვა და ღვთის სახელობაზე გაუშვა, ისიც მართლა ჩიტივით წამოეზარდა. ვაჟს კიდევ ორი ქალიც თან მოჰყვა ტყუპად და ამან ხომ სულმთლად დააგვირგვინა მისი ბედნიერება. მაგრამ „სოფელი განა

დიდხანს ვისმეს ახარებსო?” მართალი ნათქვამია: „ერთი
ზიდან ჯვარიც გამოვა და ბარიცო!”.. სულ სხვანაირი კაცი
იყო მისი უმცროსი ძმა კიკო!.. ოჯახზე გულავარდნილი
და გარეწარი, ამბობდა გუნებაში: „სადაც კვამლი
მაღალიო, მეც იმისი მაყარო” და ლხინი, ან დღეობა
არსად გაუცდებოდა. აქეთ-იქით ხეტილში ერთხელ
სადღაც სახადს გადაეყარა და შინ საორმოცო სნება
შემოიტანა. თვითონ მოიხადა, მაგრამ ძმა-რძალი კი
ორივე ერთი კვირის განმავლობაში გამოათხოვა
წუთისოფელს. დარჩენ ობლები ბიძის საპატრონოდ. კიკო
დააწვა სავსე ოჯახს თავზე და ნელ-ნელა გაუტკბა
ბატონობა.

პატარა ქალები გააბარა ღვიმის მონასტერში და ვაჟი კი
მიუშვა ნებაზე, რომ, ეგები ფეხი სადმე წაამტვრიოს,
საფრთხეში ჩავარდეს და ოჯახი მე დამრჩეს საკუთრადო!
მაგრამ ნათქვამია: „კვიცი გვარზე წავაო”; დღითი-დღე

პატარა გლახუკი სიკეთეში შედიოდა და თექვსმეტი წლისას იმ ახლო-მახლოში ვერავინ სჯობდა. ერთხელ სასახლეში მიმავალმა შენიშნა, რომ დიდი და პატარა, ბატონ-ყმიანა, ყველა ერთად ეზოს-ხეს გარს ეხვეოდენ. ჭიშკარს რომ მიუახლოვდა, გადახტა, ცხენი ყორეზე მიაბა და ქვეითად ეახლა ბატონს. „ოჰ, გამარჯობა შენი! — მიაყვირა წერეთელმა, — სწორედ კაი დროს მოხვედი!.. გაქებენ და, თუ მართალია, ახლა გამოჩნდება: ქორი ჩამოეკიდა ხის წვეროზე და უნდა აუშვა როგორმე.

— ბატონი ბრძანდებით! ასვლით ავალ ხეზე, მაგრამ იშტო რომ ვეღარ მიმაგრებს წვეროში?

— ჰო და, საქმეც ეგ არის, — მიაძახეს აქეთ-იქიდან კარისკაცებმა, — თვარა ასვლით განა ჩვენ კი ვერ ავიდოდით?

— არა, სხვა რამე უნდა იფიქრო! — დაამატა ბატონმა.

— მაშ, მეტი აღარა გაეწყობა-რა, თოფით უნდა ავუშვა. —
მოახსენა გლახუკმა.

— თოფით?! ქორი კი არ მომიკლა!

— რა ბრძანებაა! — ღიმილით უთხრა ახალგაზრდა
ბაქრაძემ და გადმოიღო თოფი, რომელსაც, იმ დროის
მიხედულობით, არ იშორებდა და სულ თან დაჰქონდა.
გადგა განზე, წამოიჩოქა ცალ მუხლზე და ამოიღო
ნიშანში. ყველამ სული გაიკმინდა. დაიჭეჭა თოფმა
დაბლა და მაღლა ქორმა შეიფრთქიალა.

— ვეჰ, წაგიხდა! — მიაყვირა წერეთელმა.

—.რათა, შენი ჭირიმე?.. ქორი ორივე ფეხებით გახლავსთ
ჩამოკიდებული, გაფარჩხულად, და ერთი ტყვია ორივე
თასმას ხომ ვერ მიუდგებოდა? მარჯვენა შევწყვიტე და
ახლა მარცხენას ვესვრი! — გატენა მეორედ თოფი და

ესროლა. ქორი დაბლა დაეშვა, მაგრამ ჯერ შუამდისაც არ ჩამოსულიყო, რომ უცბად ჰაერშივე გადატრიალდა და ჰკრა ცაში კამარა. გაფრენილ ქორს ბაზიერები დაედევნენ. ყველას ძალიან გაუკვირდა ეს სიმარჯვე ახალგაზრდა მეთოფის, მაგრამ თვითონ იმას არც-კი შეუმჩნევია, თოფს დაუწყო ფერვა.

— გამოიტანეთ ჩემი ყირიმი! ნათქვამია: „თოფი მეთოფეს და მეთოფე სოფელსო“. სწორედ შენი საკადრისი ყოფილა ის თოფი, და ღმერთმაც შენ მოგახმაროს! — სთქვა წერეთელმა. გამოიტანეს წვრილლოულიანი, სულ ოქროთი შემოსალტული, გრძელი თოფი და გადასცეს მეთოფეს.

სასახლეში ბევრს არავის დარჩენია სასიამოვნოდ ახალგაზრდა გლაზუკის გამარჯვება, მაგრამ მაგიერად ერთი ვინმე კი სულ სხვა გუნებაზე დააყენა: კოშკიდან თურმე გადმომდგარიყო ახალგაზრდა წერეთლის ქალი და სარკმელში უყურებდა გულისფრიალით ამ ამბავს;

გაგონილი ჰქონდა ახალგაზრდა ბაქრაძის ქება გულში გასავლებად, მაგრამ დღევანდელმა ნანახმა კი ისე გაიტაცა, რომ თავი ვეღარ შეიმაგრა და სატრფიალოდ გადაუშალა გული.

ტყუილად არ სჩიოდა ძველად სამღვდელოება, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ სახარებაზე უფრო გაუტკბა ქვეყანასო; საუკუნეების განმავლობაში, დიდი და პატარა, ყველა იმას ეწაფებოდა: კაცები ტარიელ-ავთანდილსა ჰბაძავდენ, ქალები ნესტან-თინათინობას სცდილობდენ, მეფე და კარისკაცები — როსტევან-სოგრატობაზე სდებდენ თავს, მსახურნი შერმადინობდენ და მოახლე-გამდლები კი ასმათობას სჩემობდენ. აქაც, ამ შემთხვევაში, წერეთლის ქალს გამოუჩნდა ასმათი და გაიმართა მიწერ-მოწერა. სიყვარულის უმეცარმა, ახალგაზრდა ბაქრაძემ იგრძნო პირველად უცნაური რამ, გაიმსჭვალა სულიან-ხორციანა, მიჰყვა სიყვარულის

მდინარეს, გადაჰყვა საჩქეფს და შეტოპა მორევში. გუნება შეეცვალა, ჩვეულებრივ რამეებს თავი დაანება და მარტო ხალვას ეძლეოდა. „შორით ბნედა, შორით კვნესაო“ — ამბობდა გუნებაში და სატრფოს საიდუმლოდ ითვალისწინებდა. იმ დროის ქალები პირობას უდებდენ საყვარლებს: „გვიჩვენეთ საქმენი საგმირონო“. ეს პირობა ჩვეულებისამებრ ახალ შეყვარებულსაც დაუდეს, მაგრამ სად იყო იმ ახლომახლო მისი საასპარეზო? მაშინ კახეთში თათრობა იყო და დიდი და პატარა იქ სპარსელების უღელს ეწეოდა, — განსაკუთრებით თავად-აზნაურობა. ეურჩებოდენ მხოლოდ ზოგიერთები აქა-იქ და მათ რიცხვში ახმეტის ბატონი, ბიძინა ჩოლოყაშვილი, ყველაზე უფრო შეუპოვარი იყო. იმის გმირობის ხმა იმერეთამდისაც უწევდა და, აი, ამას მიმართა ახალმა ავთანდილმა. მოემზადა საუცხოვოდ, გამოეწყო სამგზავროდ, შეიკაზმა „აფხაზურა“ და გაეშურა აღმოსავლეთისაკენ. გზაში სევდები შემოაწვა,

სამშობლოს დატოვება გულსა სწყვეტდა და საყვარლის
მოშორება ზედ ტანჯვის ცეცხლს აკვესებდა. მიდიოდა და
მიდიდინებდა:

„ვა, სოფელო, რაშიგან ხარ?
რას გვაბრუნებ, რა ზნე გჭირსა?
ყოვლი შენი მონდობილი,
ნიადაგმცა ჩემებრ სტირსა.
სად წაიყვან სადაურსა,
სად აღუფხვრი სადით ძირსა“-ო...

შეჰკვნესოდა მთვარეს და შესჩიოდა ვარსკვლავებს.
თვალზე ცრემლი ადგებოდა, მაგრამ, რომ მოაგონდებოდა
უკანასკნელი ლექსის ხანა:

„მაგრამ ღმერთი არ გასწირავს
კაცსა შენგან განაწირსა“-ო,

იმედი აფრთოვანებდა და გაორკეცებული სურვილით მიაჩქარებდა თავის ბედაურს. მისი „აფხაზურაც“, გაიგონებდა თუ არა მათრახის ტკრციალს, თითქო მიუხვდა პატრონს გულისპასუხსო, ყურებგაცქვეტილი, გედივით მოიღერებდა კისერს, აქეთ-იქით ერთს შეიკუნტრუშ-შემოიკუნტრუშებდა და მერე გასწევდა პირდაპირ, თითქო უნდა, რომ გულმკერდით მთა და ველი გაიტანოსო.

თავი მეოთხე

კახეთის მეფე, თეიმურაზ პირველი, დავით წინასწარმეტყველს ეტოლებოდა თავის გუნებაში: „ის ჩემი წინაპარი და მე მისი ჩამომავალი, ისიც გვირგვინოსანი-მგოსანი და მეცო“ — ჰფიქრობდა და ის-კი ავიწყდებოდა, რომ დავით მეფობდა უმაღლესად ჩაგონებული და თეიმურაზი მხოლოდ ქვეშევრდომთაგან უმდაბლესად შეგონებული; ის ებრძოდა „ამალეკთა“ და

ეს აქ — თათარ-ლექთა!.. პოლიტიკაში პოეტობდა, პოეზიაში პოლიტიკობდა ის დალოცვილი და მით საზარელ მომავალს უმზადებდა სამეფოს. ამას ატყობდენ ზოგიერთები, მაგრამ ვინ გაჰბედავდა ცხადად მზილებას? — და ჩუმად კი აქა-იქ საყვედურები ისმოდა.

ზამთრის პირი იყო. გამზიარულებული ბუნარი გუგუნებდა და კოპიტის შეშას ტკაცა-ტკუცი გაჰქონდა... ერთი ყმაწვილი კაცი მისჯდომოდა ბუნარს და ნაკვეცხლებს დაშტერებოდა. იქვე, მაზლობლად, ტახტზე მზარ-თეძოს წამოწოლილიყო მოხუცი და პირისახეს ათამაშებდა, — ეტყობოდა, რომ თავის გულში რაღაცას საუბრობდა. უცბად აიღო თავი ახალგაზრდამ და ჰკითხა მოხუცს:

— რა ამბავია, რომ ეს ერთი ხანია ბატონი სადარბაზოდ აღარ დაბრძანდება?.. ჩაუკეტია კარები და ჩამწყვდეულა!..

— სტვირის გუდას თუ ჰბერავს!.. — უპასუხა მოხუცმა ცივად.

— გუდას?!...

— ჰო! შარშან გაზაფხულზე ჩაიკეტა და „ლეილ-მეჯნუნიანი“ დაგვიწერა, ერთხელაც ზაფხულში - „შამი-ფარვანიანი“, მეორედ შემოდგომას — „ხილთა-ქება“ და ახლაც უთუოდ ზამთრის შესაფერსა სწერს რასმე...

— მაგითი არა დაშავდება-რა!.. სწეროს! მოცლის დროს ებეც კარგია.

— მოცლის დროს?! მერე-და მეფე და მოცლის დრო ვის გაუგონია?.. არა, შვილო!.. მეფე რომ „პიიპუუ-პიიპუს“ დაუკრავს, მაშინ მისი სამეფო „ვაი-ვაის“ იმღერებს.

— დავით აღმაშენებელიც მწერალი იყო, მაგრამ

სამეფოსთვის არა დაუკლია-რა.

- აღმაშენებელი წინასწარმეტყველსა ჰბაძავდა, ადიდებდა ყოვლის შემოქმედს; მისი იამბიკო ლოცვა იყო და ამისი შაირები კი ლაზღანდარობაა!..

— რუსთველს ეჯიბრება.

— ჰმ! უკვდავების წყარო და ნაძალადევი ჭა ერთმანეთს ვინ შეადარა?!..

— აგრე ჰკითხე კარისკაცებს!.. მაგრე არ არწმუნებენ.

— კიდევ ეგ არის, შვილო, რომ პირფერობა ახდენს საქმეს!

პირმოთნეობა და ფარისევლობა საზოგადოდ კარისკაცების ხელობაა, მაგრამ მეფისაგან კი მიკვირს, რომ სტყუევდება.

— ალბად სნეულებაა, იმ ერთის ზღაპრული მზეთუნახავისა არ იყოს.

— როგორ თუ მზეთუნახავის?

— არ გაგიგონია, თუ აღარ გახსოვს? ერთი მზეთუნახავი თურმე ყოველ დილ-დილობით მიდიოდა წყაროსთან და, პირს რომ დაიბანდა, ეკითხებოდა ხოლმე წყაროს: „წყაროვ! მე ვჯობივარ, მზე, თუ მთვარეო?“ — „შენც კარგი ხარ, მზეც და მთვარეცო, მაგრამ ეთერი კი—ყველას გჯობიათო“, — ესმოდა პასუხად და ეყრებოდა გულს. ბატონ მეფესაც სწორედ მასე ემართება: რომ რამეს დასწერს, ეკითხება თავის გულს: მე ვჯობივარ, ჩახრუხა, თუ შავთელიო? „შენც კარგი ხარ, ჩახრუხაც და შავთელიცო, მაგრამ რუსთველი კი ყველას გჯობიათო“, — უჩურჩულებს გონება და რუსთველის მოქიშპეს შურით ევსება გული.

— უბედურებაც ეგ არის, შვილო: გულში რომ შური შევა, მაშინ სულიც დასნეულდება! დიდი ცოდვაა, შვილო, შურიანობა და ჩვენ სამეფო ოჯახს რაღა ცოდვის მიმატება ეჭირვება? განსვენებული პაპამაგისი სულ იმას სჩიოდა, რომ ხალხი გამრავლდა, ქვეყანა გაშენდა და ჩემ კახეთში სანადირო ადგილები აღარსად დამრჩაო!.. ამ საყვედურებით აწყენია ღმერთს და კიდევ გადახდა: დღემდის ვის გაუგონია საქართველოში, რომ შვილი მამას დასტაკებოდეს, და ის კი მისმა შვილმა, დავით მეფემ, ამ თეიმურაზის მამამ, ციხეში ჩაამწყვდია;—მეორე შვილმა, გაურჯულოებულმა კოსტანტინემ, მოჰკლა და თავისი ძმა გიორგიც თან მიაყოლა!.. აი რა დიდი ცოდვა ტრიალებს მათ ოჯახში, შვილო! სისხლი მართებს და დიდი მსხვერპლიც არის საჭირო, რომ გაიწმინდოს!.. — დაამატა ამოოხვრით მოხუცმა და გამოისახა პირჯვარი.

— ღმერთმა შეუნდოს იმ ოჯახს და ნუ მოჰკითხოს მამა-

პაპის ცოდვა ჩვენ ბატონ მეფეს! და თუ მოჰკითხოს მაინც, მის სამეფოს კი ააშოროს რისხვა! — სთქვა ახალგაზრდამ მწუხარებით და მოიხადა ქუდი.

— ამინ! — დაამატა მოხუცმა და ხელაპყრობით მაღლა ზეცისკენ აიხედა.

სწორედ იმ დროს, როცა ორი დარბაისელი მამა-შვილი ბუხრის წინ საყვედურობდენ, თეიმურაზ მეფე მართლა ჩაკეტილში იჯდა მარტოდმარტო, დიდ საგონებელში ჩავარდნილი, მაგრამ რუსთველზე არ ჰფიქრობდა. წინ ედვა ორი წერილი: ერთი ჩრდილოეთიდან და მეორე აღმოსავლეთიდან გამოგზავნილი. პირველი ტკბილი იყო, ალერსიანი და იმედით გამამხნეველი, მეორე — რჩევა-საყვედურებითა და მუქარით სავსე; ერთი გულში უხიციანებდა, და მეორე კი გულზე ჰკბენდა: „თეიმურაზ-ხან, — სწერდა შაჰ-აბაზ პირველი, — შევიტყე, რომ პაპაშენის კვალს შესდგომიხარ და გადამთიელი გინდა

კარზე მომაყენო საჭირბოროტოდ, მაგრამ სანამ მე მომადგებოდენ, ხომ შენი სამეფო უნდა დაუდვა გზად და ხილად! და მიკვირს, რომ, ჩემთან ერთად ძმასავით თანშეზრდილს, ჭკუა-გონება დაგკარგვია! ჩვენი ძმური კავშირი უძველეს დროიდან დღემდე მტკიცედ შენახულა და ახლა რაღად უნდა გაწყდეს? მართალია, ჩვენი დიდი სახელი ადევს თქვენს პატარა სამეფოს, მაგრამ საქმით ხომ დამოუკიდებელი ხართ და არავინ ეხება თქვენს რჯულს, ენას, ეროვნებას, ზნე-ჩვეულებას და წეს-წყობილებას? მართალია, სპარსეთის „ვალლად“ ითვლები, მაგრამ ესეც თქვენსავე სასიკეთოდ: ასე რომ არ ყოფილიყო და ჩვენი დასახელებული არ ყოფილიყავით, ვინ იცის, აქამდის რამდენჯერ აგაოხრებდენ თურქები, და დღეს კი, ჩვენი შიშითა და მორიდებით, ხვანთქარს თქვენი ბუზიც ვეღარ აუფრენია. ხარკს თუ იტყვი, აბა რა სახსენებელია ხარკად სამოცი ზონა*, ახალგაზრდა ქართველი ქალი, მაშინ როდესაც სამაგიეროდ ჩვენგან

ათასთუმნობით მიგაქვსთ და ზალათი კიდეც ზედმეტია. თეიმურაზ-ხან! გადაიგდე გულიდან ეგ ორივესათვის მავნებელი სურვილი, თვარა, თავმან ჩემმან, ველარ გადაურჩეთ ჩემს სამართლიან რისხვას, ველარც შენ და ველარც შენი სამეფო!”...

ეს წერილი რომ წაიკითხა, თეიმურაზმა თავი ჩაღუნა და ღრმად ჩაფიქრდა. ბოლოს, თითქოს რაღაცამ გამოაფხიზლაო, უცბად გასწორდა, დაიყვირა: არა! არა! გათავებული საქმეა... აქ ფეილამბარია თავმდეები და იქ-კი ჯვარი და სახარება!.. პირველს რომ დავერწმუნო და მეორეს არ ვენდო, ეს ხომ რჯულის გმობა იქნება?! უნდა გადაწყდეს... რაც მოხდეს, მოხდეს!.. ეს პატარა კახეთიც ხომ ნაწილია იმ დიდი საქართველოსი, რომელიც წილად ჰხვდა ღვთისმშობელს, და დედღვთისა განა ხელს აიღებს თავის საუფლისწულოზე? ცოდვაა აქ იჭვიანობა! არ ეკადრება საქრისტიანოს, რომ გულგრილად აიტანოს

მაჰმადიანების მედიდურობა: წამიერმა ჭირმა, დროებითმა უბედურობამ როგორ უნდა გაუტეხოს გული მორწმუნეს?!. გამოცდა იგივე გამობრძმედაა; მისგან რჩეული ხალხი ღმერთმა არ ჩაჰყარა ეგვიპტის ტყვეობაში და მანვე არ დაუბრუნა აღთქმული მხარე და დაუჯინა სამეფო ტახტზე ჩემი წინაპარი დავით!? დღესაც შეურყეველი იქნებოდა მათი სამეფო, თუ რომ ღმერთი, ქრისტედ მოვლენილი, ეცნოთ ძედ ღვთისად და არ გასდგომოდენ! შორს!.. შორს ჩემგან, იჭვიანობავ! მრწამს და აღვიარებ, რომ მომავალი ქრისტიანობისაა! დღესვე შევყრი დარბაზს და გადავაწყვეტინებ, რომ ორივემ თავ-თავისი საკადრისი პასუხი მიიღოს და, ღმერთო, შენით!.. — სთქვა, გამოისახა პირჯვარი და შეაჩერდა სახატეს.

ამავე დღეს დარბაზმა ხმის უმეტესობით გარდასწყვიტა, რომ გაეწყვიტა კავშირი სპარსეთთან და მიჰკედლებოდა ჩრდილოეთს...

თავი მეხუთე

მრისხანებით აღტაცებული შაჰ-აბაზი ცეცხლითა და მახვილით შემოეჭრა კახეთს და მუსრი გაავლო: ციხე-ქალაქები დააქცია, სოფლები ააოხრა, ტაძრები დაანგრია და შებღალა. ვინც-კი მთაში ვერ გაასწრო და გაუხიზნავი დარჩა - დაიღუპა. სიბრალული აღარსად იყო და მდინარეებს სისხლის ღვარი ერთოდა. ამ უბედურებამ ლანგ-თემურის დროებასაც კი გადააჭარბა... მძვინვარე შაჰიმ, რაც გასწყვიტა, გასწყვიტა და, რაც არა, ათასობით და ათიათასობით სპარსეთში გადაასახლა! ამათ მოადგილედ ულუსები გადმოასახლა და გაღმა-გამოღმა ალაზნის პირები დაიჭირა. მაჰმადიანები ყოველის მხრით ულოცავდენ გამარჯვებას ირანის ლომს, მაგრამ თვითონ ლომს კი გული უკვნესოდა: „ეს გამარჯვება დამარცხებაზედაც უარესია, - ამბობდა გუნებაში. - აი სად ვიგრძენ ჩემი უძლურება!.. ერთზე ათი მომყავს, ათზე -

ასი და მაინც ვერასა ვხდები!.. ჩემი მთავარი ძალღონე შემოვალე მარტო ამ კახეთს და ეს ხომ მცირედი ნაწილია საქართველოსი?.. მაშ მთელი საქრისტიანო როგორღა ჩავიგდო ხელში? არ ჩავიგდო და მაშინ ხომ სპარსეთსაც უნდა გამოვეთხოვო?! ეს დასავლეთ-აღმოსავლეთის გზა და ხიდი, ეს ხმელთაშუა კარები, ეს პატარა ქვეყანა თუ ხელში არ ჩავიგდე, რა იქნება უმისოდ ჩემი დიდი სამეფო? უზარმაზარი ციხე უგალავნოდ, ადრე თუ გვიან ადვილად ასაღები და დასანგრევი!.. არა, საქართველო ის ნატვრისთვალია, რომელიც ხელში უნდა იგდოს სპარსეთმა!.. იგდოს?.. ჰმ!.. თქმა ადვილია! რას გააწყობ იმ ხალხთან, რომელსაც რჯული და ეროვნება ერთმანეთზე გადაუბამს, შეუხორცებია და სულს ხორცზე მაღლა აყენებს?.. საარაკო ლანგ-თემურმა მხოლოდ აქ იგრძნო თავისი კოჭლობა, როცა ამ პატარა „ქვეყნის ქვაკუთხედს“ წამოჰკრა ფეხი. ვაი, თუ ირანის ლომმაც აქ ამოიძუოს კუდი?! ხალხი, რომელსაც სხეული გაუკაჟებია და სული

აუმაღლებია, საშიშია!.. ჯერ უნდა სხეული დაუდუნდეს, სული დაუმდაბლდეს და მერე, მხოლოდ მერე შეიძლება მისი მოდრეკა!.. ჰო, სწორედ! სწორედ! ზოგან, სადაც ცული ვერ გამოდგება, იქ პატარა ხერხს გააქვს და გამოაქვს ხოლმე!.. იქ, სადაც ლომის ტოტი ველარას სთესავს, მელიის კუდმა უნდა მოიმკოსო!"... ასე გადასწყვიტა ძლიერმა და კიდეც შესცვალა თავისი გმირული, პირდაპირი პოლიტიკა საქვეშქვეშო-სავერაგოზე. — იმ დღიდან დაუტკბა მისგან აოხრებულ ქვეყანას და რისხვა წყალობად შეუცვალა. — ერთთავად მიფენილი მზის სხივები თვალის ჩინს ართმევენ კაცსა და სწორმხედველობას აკარგვინებენ... ყაენის უხვმა წყალობამ დააბრმავა კახეთი. კუჭმა გულს სძლია, სულმა ხორცს დაუთმო და ნელ-ნელა, „დღეს-ხვალეობით“ ქვეყანამ შეტოპა საფრთხეში. მოწინავე გუნდს და მათ მეთაურებს ტყუილად კი არ უსვამდა თავზე ხელს სპარსეთის ახალი პოლიტიკა! სასახლის კარზე

უპირველესი ადგილები დაიჭირეს ქართველებმა და ადვილად გამდიდრებულები მიეცენ მცონარებას. არც ნიჭი, არც ცოდნა და არც სხვა რამ კაცური ღირსება არა სჭრიდა. რომელიმე პირადობის ასამაღლებლად საკმაო იყო მხოლოდ თავდადებული ერთგულება სპარსეთისადმი და სამშობლოს ნელ-ნელა გაწირვა. — ვინც ქართველობას არ ივიწყებდა, ის იჩაგრებოდა და წინ ბიჯის წადგმას ვერ ახერხებდა, გინდ გმირთა-გმირიც ყოფილიყო!.. ამას ხედავდა შაჰ-აბაზი და გულში იცინოდა, სიკვდილის შემდეგაც ანდერძად დაუგდო მემკვიდრეებს ირანის ლომმა იგივე პოლიტიკა და მიტომაც ერთ საუკუნესაც არ გაევიწო ჯერ, რომ აღმოსავლეთი საქართველო ნახევრად გათათრდა: შემოვიდა ხალხში სპარსული ზნე, ჩვეულება, რჯული და კანონი!.. ქართველს ქართველობა აღარ ეტყობოდა!.. ენა შეიბღალა, დიდ ოჯახებში ქართულად ლაპარაკი კიდევ ერცხვინებოდათ... სამართალი უცხო ენაზე იყო, წირვა-

ლოცვის და გალობის კილო შეიცვალა, მღვდელმთავრების მოადგილედ ახუნდები გახდენ და მსაჯულ-მოძღვრებად — მოლა-ყადები. ამან ყოველივემ ისე გარყვნა ხალხი, რომ ქართველი ქართველზე მეზვერეობდა და ბოლოს ისე დაუძლოურდა, რომ თვით სპარსელების საზიზღარ-გასაკიცხი შეიქნა ოდესმე სახელგანთქმული ქართველობა. ასე რომ, შაჰ-აბაზ მეორის დროს ქალაჩუნობა სრულიად საჭირო აღარ იყო და პირდაპირაც თავში დაუწყეს ცემა დაუძლოურებულს ქვეყანას.

საკენკით მიტყუებული და ალერსით თვალახვეული კახეთი მიხვდა, რომ უბედურებაში იყო ჩავარდნილი, მაგრამ თანვე იგრძნო თავისი უძლოურებაც და გაკმიდა ხმა. — „სულ არაობას ცალუღელი ხარი სჯობიაო“ — სთქვა თავის სანუგეშებლად და წაუშვირა კისერი უღელს!.. ვინც ადრე ამილახვრობას, ამირეჯიბობას,

ეშეკაღაბაშობას და ამირბარობას არად აგდებდა, დღეს
იმას ჩაფრობაც კი ენატრებოდა. სიღარიბე უფრო მაღალ
წოდებას დაეტყო და სიმშლით გამწარებული თავად-
აზნაურობა დაბალ წოდებას დააწვა თავზე...
ერთმანეთშიაც ისე აირ-დაირიენ, რომ სისხლ-ხორცობა
აღარასა ჰნიშნავდა და ნათესავი ნათესავს აღარ
ჰზოგავდა, ოღონდ კი ჩამორჩენოდა რასმე! — თავის
წმინდანები რომ აღარ აგონდებოდათ, „ყეენის თავის
მზეს“ ფიცულობდენ!... და, თუ აქა-იქ სადმე თავად-
აზნაურობაში რიგიანი ვინმე გამოერეოდა, ჯერ კიდევ
გადაურჯულებელი და სამშობლოს მოჭირისუფლე,
თავისიანებსაც არ მოსწონდათ და უკიჟინებდენ. —
გლეხობას კი, იმ მუშა ხალხს, რომელიც ყოველ დღე მამა-
პაპების მოწამურ სისხლს, სამშობლოს მთა-ბარზე
მსხვერპლად დათხეულს, პატიოსან შრომის ოფლს
აღვრიდა, არ ჰქონდა ჯერ კიდევ საერო კავშირი
გაწყვეტილი... მზად იყო, რომ კვარივით ანთებულიყო, და

უცდიდა მხოლოდ ნაპერწკლებს, საიდანმე მონაკვესს!.. ამ დროს, სწორედ ამ დროს, სცხოვრობდა კახეთში ახმეტის მებატონე, ბიძინა ჩოლოყაშვილი, ბუნებისაგან უნაკლოდ შემკული, რომლის გულიც ვერაფრით ვერ მოიგეს თათრებმა, ვერც რისხვითა და ვერც წყალობით. კახელებს უკვირდათ მისი ახირებულობა და ათვალწუნებული ჰყავდათ...

„გაგონილაო,” — ამბობდენ თავადები, — „ბედი კარზე მისდგომია და ეგ-კი ჭირვეულობს... შინ არ უშვებსო!.. ყეენის თავის მზემ, ჩვენ უნდა ვიყოთ მაგის ადგილას, რომ ქვეყანა გავაკვირვოთ და მტრებს თვალები დავუყენოთ”. ამისთანები რამ ბევრი ესმოდა ბიძინას, მაგრამ ხმას არ იღებდა... მხოლოდ ნაღვლიანად აქნევდა თავს.

ერთ დღეს ბიძამისი ჯანდიერი ესტუმრა. ეს ჯანდიერი ისეთ კაცთაგანი იყო, რომელიც აქეთაც არის და იქითაც:

დროს შეჰყურებს!.. ხან წაღმა ჰხნავს და ხან უკუღმა ჰფარცხავს!.. თათრების წყალობით გადიდკაცებულს, დიდი გავლენა ჰქონდა კახეთზე... თითქმის პირველი კეზირი იყო მთავარმართებლის!.. მის უკითხავად ფეიქარხანი წყალსაც არ დააქცევდა და ახლაც თურმე იმას გამოეგზავნა მოციქულად ჩოლოყაშვილთან. სადილზე ნელ-ნელა სიტყვა შეაპარა მასპინძელს და გამოიწვია სალაპარაკოდ: „ჩემო დისწულო — უთხრა სხვათა შორის — მე მხოლოდ შენი ახირებულობა მაკვირვებს!.. ღვთის მოცემული ყოველიფერი ბევრი გაქვს... ჭკუა არ გაკლია და გონება! ბედიც გწყალობს, მაგრამ შენ-კი შენი თავის მტერი ხარ!.. მითქვამს და კიდევ გეტყვი, რომ იქ, სასახლის კარზე ბედნიერება მოგელის და შენ-კი აქ მოგიკეცია ნაცარქექიასავით!.. რას ჩააკვდი ამ ახმეტას? სად გაგექცევა, შენი არ არის? კაცობა ის არის, რომ შორიდან მოიხვეჭო...

— კაცია და გუნება, ბიძაჩემო!.. მე აქაც კმაყოფილი ვარ!.. ცოტა წმინდა მირჩევნია ბევრ უწმინდურს!..

— უწმინდურს?! როგორ თუ უწმინდურს?! მაშ ჩვენ სულ გასვრილები ვყოფილვართ, სასახლის კარზე ვინცა ვართ?

— მე მხოლოდ ჩემ თავზე მოგახსენებ.

— შემცდარი ხარ!.. შეხედე სხვებს, როგორ ჰხმარობენ დროს და რა რიგადა ცხოვრობენ!.. ღმერთმა ნუ მოგვიშალოს ყეენის თავის მზე!.. დღეს, მისის წყალობით, ავად თუ კარგად, ქვეყანა პურსა სჭამს.

— ჰმ!.. შინ ლუკმას გვაცლიან პირიდან და გარედან კი ნასუფრალს გვიყრიან ძაღლებსავით.

— რომ ეგეც აღარ გვექნეს, ზომ სიმშლით

ამოვწყდებით?!..

— უწმინდურ სიცოცხლეს მე წმინდა სიკვდილი მირჩევნია და, სანამ მოვკვდებოდე, მანამდე მაინც კიდევ ვეცდები, რომ ჩემი ლუკმა როგორმე დავიბრუნო.

— გვიანდა არის, ჩემო დისწულო!.. ძალა აღმართსა ჰხნავსო, არ გაგიგონია? ეგრე აღარ ჰფიქრობს ქვეყანა და შენ ერთი, მარტო, რას გააწყობ? ნათქვამია: „ერთი მერცხლის ჭიკჭიკი გაზაფხულს ვერ მოიყვანსო”.

— გაზაფხულს ვერც ერთი მოიყვანს და ვერც ათასი! მაგრამ თვითონ გაზაფხულს კი ერთიც მოჰყავს და ათასიც. ეგებ ჩვენი გაზაფხულიც მოდიოდეს!.. დღეს მე ვარ ერთი, ხვალ ათი იქნება და ათასი!..

— კეთილი, მაგრამ ხშირად ადრე მოფრენილ მერცხალს სუსხი სცემს და სიცოცხლე ჰკლავს.

— მესმის, ბიძაჩემო, მაგრამ მაინც მე ჩემდათავად გაზაფხულის მახარობლობის დროს სიკვდილი მირჩევნია ზამთრის წინასწარმეტყველობაში მედიდურად სიცოცხლეს!.. ვიცი!.. განა არ ვიცი, რომ დიდკაცობა ტკბილია?.. სად თეირანი და სად ახმეტა?! იქ ყოველიფერი თვალს იტაცებს, გრძნობა-გონებას ჰხიბლავს და კუჭს ატკბობს... მაგრამ კიდევ მაგისი მეშინია!.. არ მინდა, რომ ის გადამივარდეს გულიდან, რაც უნდა სიკვდილამდე მახსოვდეს და ვეტრფოდე. აჰ, ამ პატარა ახმეტაში, ყოველიფერი მალამოდ ეცხება ჩემს გრძნობა-გონებას: მიწა, წყალი, მთა, კლდე, ტყე და ველი, ყველა ერთად ნათესაურის კავშირით გადაბმულა ჩემთან!.. ვგრძნობ რაღაც ერთ სისხლხორცობას მათთან! ვგრძნობ და ჭირს ადვილად ვიტან!.. ამის სამაგიეროს რას მომცემს უცხოეთი?!.. რად მინდა შენი გარეგანი თვალსატყუარი დიდკაცობა მაშინ, როდესაც დამალული გრძნობა-გონება იჩაგრება და სულს აჩიავენ?! ტკბილია

თქვენი შარბათები, მაგრამ ვერ გავცვლი იმ ჩემ ღვინოზე, რომელიც ჩემი მამა-პაპის სისხლით არის წითლად შეფერილი!.. გემრიელია თქვენი მურასა-ლავაშები, მაგრამ მე მაინც ჩემი ქვეყნის პური მირჩევნია, ის პური, რომელშიაც ჩვენი ძველების ნაწილები ურევია... დიახ, ნაწილები!.. ჩვენი საყანეები მათის ძვლებითა და ხორციით არიან დაპოხიერებული! მართალი არის ჩვენი გლახკაცობა, როდესაც ღვინის დაღვევის დროს პირჯვარს იწერს და, პურის გატეხის წინეთ, ჯერ პურს ემთხვევა!.. ის წმიდა-წმიდათა, ზიარებაა ჩვენთვის... და ჩემს სამშობლოს რომ გავშორდე, სადღა მივიღო?!.. არა, ბიძაჩემო, არა!.. ისინი ჩვენთვის უცხო არიან და ჩვენც იმათთვის!.. რაც ბუნებასა და საუკუნეებს არ შეუხორცებია, მისი შეწებება ტყუილია!.. არა გამოვა-რა!.. ან განშორება და ან სიკვდილი!.. ორში ერთი აუცილებელია!..

ეს რომ სთქვა, წამოვარდა ზეზე, გავარდა აივანზე და დაიწყო გიჟივით სიარული... ჯანდიერმა გადააქნია თავი, „ვაიმე, ჩემო დისწულო, რა კაცი იღუპებიო?!“ სთქვა მწუხარებით, გამოვიდა კარში, შეჯდა ცხენზე და გაუდგა გზას.

დიდხანს იბორგა გაბოროტებულმა ბიძინამ და რომ დაიღალა, დღე და ღამის გაყრის დროს, ჩამოჯდა ტახტზე და გადახედა ალაზნის პირებს. ბნელი თანდათან იჭერდა არემარეს... თვალი სინათლესა ჰკარგავდა, მაგრამ სამაგიეროდ ყური ძალას იჩენდა... ალაზნის მზუილი, ნიავისაგან მოტანილი, თითქოს შესჩივის და შეჰხვნეშის მის გარეშემოს!.. ცაზე ვარსკვლავები აკიაფდენ!.. მთვარე ჯერ კიდევ ისევ მთას ეფარა... მაგრამ ცოტაოდნად-კი შემოსცინა ცის კიდეს. ეტყობოდა, რომ შორს აღარც ის იყო... აქვე ახლოს გაისმა შოლტის ტკაცუნის და ზედ „ოროველას“ ღიღინი მოჰყვა. „მადლობა ღმერთს, რომ

კიდევ ერთი მშობლიური ხმა მესმის! — სთქვა ამოოხვრით ბიძინამ — დიდი ხანია, რაც ახალმა ცხოვრებამ გადაფხიკა კახელის გულისფიცარზე დღემდე ღრმად დაბეჭდილი მისი ისტორიული ნაგრძნობი და ნაფიქრები!.. ქართულ ტკბილ ღიღინს, ვაჟკაცურ შეხმატკბილებასა და სასოების მომგვრელ გალობას ბოლო მოუღო თათრულმა შექაქანებამ!.. ტკბილი ჩანგური და სალამური ზურნა-ჭიანურმა ჩაყლაპა!.. მხოლოდ ეს ორი სავალალო ხმა: „ოროველა“ და „მუმლი მუხასა“, კიდევ შეჰრჩენია მუშახალხს... და, მადლობა ღმერთს, სანამ ესენიც არ მივიწყებულან, ჯერ კიდევ იმედია” — წაილაპარაკა ბიძინამ. ამ დროს თავი ამოჰყო გადაღმიდან მთვარემ... ნელ-ნელა გადმოეშვა მთის წვერზე, სამკურნალოდ მიჰფინ-მოჰფინა სხივები ცადაქვეყანას, გამოადვიდა სიბნელეში სულგანაბული არემარე, დაჰქროლა ნიავმა, აბიბინდა მდელო, აშრიალდენ ფოთლები, შეირხენ ბუჩქები და ერთხმად

შეუჭიკჭიკეს ბუღბუღებმაც!.. ბნელით გამოსულმა ქვეყანამ სული მოიბრუნა და დანადვლიანებულ ბიძინასაც გული დაუტკბა. — გზაზე გამოჩნდა ურემი... ნელ-ნელა მოდენიდა მეხრე კამეჩებს და „ღიღინს“ სათვალავს უხშირებდა: „ნუ ეძალები წყალდიდსა, უნდა ეძებდე ფონებსო!.. ხერხი სჯობია ღონესა, თუ კაცი მოიგონებსო“!.. შემოსძახა მაღლის ხმით და თან „ხიოც“ მიაყოლა შოლტის გატლაშუნებით. — ბიძინა შეკრთა, უცბად წამოდგა ზეზე და ზეცას დაუწყო ყურება... დიდხანს ხმას არ იღებდა. ბოლოს — თითქო გამოერკვაო — წაილაპარაკა: ეს რა გავიგონე?! მიწამ შემომტყორცნა, თუ ცამ ჩამომბერა ეს საგულისხმო სიტყვები? „ხერხი სჯობია ღონესო!“ საიდანაც უნდა იყოს, სულ ერთია... უგანგებოდ ცაცა და მიწაც, ორივე მუნჯია!.. ჩემი დიდი ხნის გრძნობა-გონების ჭიდილი ამ ორმა სიტყვამ უნდა გადასწყვიტოს?.. დიახ! დიახ! „ხერხი სჯობია ღონესაო!“ ხერხი! ხერხი! მაგრამ ხერხი საქვეყნო და არა საპირადო!..

ციურნო მნათნო! თქვენ იყავით მოწამე ჩემი განზრახვის და თავმდეები ჩემი მოქმედების!.. თქვენ კიდეც ჩასული არ იქნებით, რომ მე მორჩილებით მივმართავ ალი-ყული-ხანს.

თავი მეექვსე

ჩოლოყაშვილმა კარგი ფეხი ვერ მიუტანა სპარსელებს: გადავიდა თუ არა მათკენ, მაშინვე გაჩნდნენ კახეთში სხვადასხვა გუნდები გავარდნილთა და მოსვენებას აღარ აძლევდნენ თათრებს; სადაც-კი შეიგულებდნენ და მოასწრებდნენ, სულ მუსრს ადენდნენ და ისე შეაშინეს, რომ, არა თუ სოფლებში ველარ დაფარფაშობდნენ ადრინდულად, ციხე-დარბაზშიაც კი შიშის ქარი უქროდათ; და, თუ არ სიფრთხილით, გალავნის გარეთაც ველარ ჰბედავდნენ ფეხის გადადგმას. შესანიშნავი უფრო ის იყო, რომ მარტო თათრებს კი არა, ქართველებს უფრო სდევნიდნენ, როგორც კი შეატყობდნენ, რომ თათრების

მომხრე და იმათი ერთგულები არიანო. ბევრი გამოჩენილი და თათრის სამსახურში დაწინაურებული გამოათხოვეს წუთისოფელს; რამდენიმე თავად-აზნაურობის ოჯახი აიკლეს! საბუეში ერთი მღვდელი შეიპყრეს, როგორც ქვეყნის ორგულს, თვალები დასთხარეს: ახლა მაინც ჩაიხედე გონებაში და შეინანეო. ჯანდიერს სახლკარი გადუწვეს. ამბობდენ, რომ ჩოლოყაშვილსაც რამდენჯერმე დაესხენ თავზე, მაგრამ კაცმრავალმა ოჯახმა, როგორც იქნა, მოიგერაო. იმათი წინააღმდეგობა და მოპირდაპირობა მით უფრო საძნელო შეიქმნა, რომ არავინ იცოდა, ვინ იყვენ, სად იყვენ და საიდან როგორ მოდიოდენ. ჩავარდა მთავრობა საგონებელში: „ადგილის კურდღელს ადგილისავე მწევარი თუ დაიჭერს, თვარა უცხო ვერას გაზდებაო” — ჰფიქრობდა ფეიქარ-ხანი და კახელებსავე ეზვეწებოდა, რომ გამოდგომოდენ იმ უკუღმართებს და ერთგულება გაეწიათ ყეენისათვის. გუნებაში, ეგების ბევრს უნდოდა,

მაგრამ ცხადად კი მათი დევნა შიშით ვერავინ გაბედა და ჩოლოყაშვილს მიაწოდო მთავრობამ, რომელსაც, როგორც თვითონ ამტკიცებდა, „ცდა არ დაუკლია, მაგრამ მაინც ვერა გააწყო-რა!“ გუნდები უფრო და უფრო გამრავლდნენ და გავარდნილები გათამამდნენ. გასჭირდა საქმე. ფეიქარხანმა აღარ იცოდა, რა უნდა ექნა, და უნდა ეცნობებია ყუენისათვის, რომ ერთ დღეს არ გამოსცხადებოდა სვიმონ მაყაშვილი და არ შეჰპირებოდა: „მე დავამშვიდებ ქვეყანასაო!“... ეს მაყაშვილი როგორც გაიძვერა და გაუტანელი კაცი, ყველას სძულდა. თეირანში იყო გამოზრდილი ყმაწვილობიდანვე და ერთ დროს დიდი ადგილიც ეჭირა სასახლის კარზე, მაგრამ ცოტა რამეზე გადაუბრუნდა ფეხი და შერისხული გამოისტუმრეს თავის ქვეყნისაკენ, და მას შემდეგ უმნიშვნელოდ დაეხეტებოდა აქეთ-იქით. დიდკაცობისა და მტარვალობის ნაჩვენებს მოსვენება აღარ ჰქონდა და სულ იმაზე ჰფიქრობდა, თუ როგორ დავიბრუნო ძველი

დრო და დიდებაო. თარეშობის დრომ ხელი მოუმართა მის მოუსვენარ სურვილს და ხელმეორედ გამოიყვანა სარბიელზე: მთავრობამ მეთვალყურედ დანიშნა. დიდების მაძიებელი და უფლებაშეუსაზღვრელი მოხელეც მაშინვე შეუდგა საქმეს. შეატყობინებდენ თუ არა მისი ხელქვეითები, რომ ამა და ამ სოფელში თავზე დაჰსხმიან ვისმე და ან ტყუილა გზად გაუვლიათ სადმე გავარდნილებსო, მაშინვე აიკლებდა იმ სოფელს და ააოხრებდა გაუკითხავად. „ბატონო! ჩვენ რას გვერჩით? ძალაც თქვენ ხელშია და სამართალიცაო: ვინმე მოთარეშეთაგანმა ჩვენ სოფელში გაიაროს, ჩვენ რა ვიცით და რა ჩვენი გადასახადიაო?“ — ეკედრებოდენ სოფლელები, მაგრამ სადღა იყო გაკითხვა? მით უფრო, რომ მთავრობა უწონებდა მკაცრობას და აგულიანებდა მტარვალს. ამგვარმა მეცადინეობამ უნაყოფოდ არ ჩაიარა!.. მართალია, მოთარეშეები არა თუ არ გაუწყვეტია, თვალითაც არ უნახავს არავინ მათგანი მთავრობას,

მაგრამ რამდენიმე თვის განმავლობაში მართლა შესწყდა თარეშობა და გავარდნილების აღარა ისმოდა-რა. ეს სამსახური იმდენად მოუწონეს და დაუფასეს, რომ ყეენმა გული მოიბრუნა და პირველი ხალათი უბოძა.

ყეენის ტახტზე აბრძანების დღეობას იხდიდენ. აღვანის მინდორი მოჭედილი იყო ხალხით. ერთი მხარე ბამბის კარვებით იყო მოფენილი. ოქროს კარავში კახეთის მმართველი ალი-ყული-ხანი იჯდა და გარს დიდებულები ჰყავდა შემოხვეული. მზე დიდი ხნის ამოსული არ იყო, ასე ორ-სამ შუბის ტარზე თუ იქნებოდა აღმოსავლეთით წინ წამოწეული, რომ მოსაკრავებმა ქაბული დაუკრეს. ხანი გამოვიდა ამალით და მიჰმართა საჭიდაოს; ხალხმაც დაიგრიალა და ყოველის მხრით მოატყდა და შემოერთყა ირგვლივ წრეს. იმ დროს ჭიდაობა მიღებული იყო, როგორც თათრებში, ისე ქართველებშიაც. ფეიქარ-ხანი მოყვარული იყო ფალავანობის და ხშირად ესწრებოდა

ხოლმე ჭიდაობაზე. განთქმული ფალავნები ერთმანეთს არა ჰზოგავდენ გვარტომობის გაურჩევლად, მაგრამ უფრო ხშირად კი თათრები და ქართველები ეჭიდავებოდენ ერთმანეთს. თუმცა თათრები ჩვეულებისამებრ ტიტვლები გამოდიოდენ საჭიდაოდ, ტანზე ქონწასმულები, ასე რომ ხელი აღარსად ეკიდებოდათ, და ქართველები კი საჭიდაო ჩოხით გადიოდენ, მაგრამ მაინც ხშირად გამარჯვება ამ უკანასკნელებს ჰრჩებოდათ. წინა დღეს კოზმანიშვილმა გალახა თათრების განთქმული მოჭიდავე, ბეჭი ამოუგდო, და ამან ისე შეაწუხა თათრები და თვით ფეიქარ-ხანსაც ისე დასწყვიტა გული, რომ აბდუშაჰილს უბრძანა: „გინდა თუ არა, დაეჭიდეთ“. ეს აბდუშაჰილი ერთი უთვისტომო ვინმე იყო, მაგრამ თავის ვაჟკაცობით პირველობა დაერჩინა არდალანში და ფეიქარ-ხანის ცხენოსან ჯარის მეუფროსობა ეშოვნა. ჭიდაობა თუმცა აღარ ეკადრებოდა, როგორც დიდკაცს, მაგრამ ხანს ხატრი ველარ გაუტეხა და

შევიდა წრეში წელზევით ტიტველი. ერთი შეხედვით, ჩასხმული, უზარმაზარი, შავი მარმარილოს ქანდაკი ეგონებოდა კაცს. შავი წვერები ტევრად ეყრებოდა გულ-მკერდზე, დიდი ულვაშები აქეთ-იქით ტოტებად სცემდნენ სიგრძისად; დიდროვანი შავი თვალები, სქელი წარბებით გადმოხურულ-დაჩრდილულები, საოცრად ბრიალებდნენ. დაუკრეს საჭიდაო. ატორტმანდა ფალავანი, ჯერ მაღლა აღაპყრო ხელები, ზეცას შეჰხედა, თითქო გამარჯვება გამოსთხოვავო, მერე დაემხო დაბლა და მიწას სამჯერ აკოცა; წამოდგა ზეზე და კალოს შემოუარა; ცერებზე დგებოდა ყოველ ბიჯის გადადგმაზე და ძალზე ჰაერს ისუნთქავდა, თითქოს სცდილობდა, რომ გულბოყვი გაედიდებია, გაებერა. ერთხელ რომ შემოუარა წრეს, ისევ თავის პირველ ადგილზე გაჩერდა, დაიჩოქა ცალ მუხლზე და იქითკენ დაიწყო ყურება, საიდანაც მოპირდაპირე უნდა შემოსულიყო. უყივლეს მსურველებს, მაგრამ არავინ გამოჩნდა. მეორედ დაუარა კალოს, კიდევ არავინ

სჩანდა.

— სად არის გუშინდელი თქვენი გამარჯვებული კოზმანიშვილი? — იკითხა ხანმა.

— უარზე სდგას, ასე ამბობს: მე ფალავნებს ვეჭიდავები და არა გოლიათებსო, — მოახსენეს ქართველებმა.

— მაშ კარგი, სირცხვილი თქვენიო! — ღიმილით სთქვა ხანმა და უბრძანა მოჭიდავეს მესამედ კიდევ წრეში შენავარდება და ისე გასვლა წრიდან.

მოჭიდავემ აასრულა ხანის ბრძანება და მედიდურად დააპირა წრიდან გასვლა. თათრებმა კმაყოფილების ნიშნად წვერებზე მოისვეს ხელი და უღვაშებში ჩაიცინეს.

ამ დროს ხალხში რაღაც ჩოჩქოლი ატყდა და მოისმა კიჟინი: „დაუკარით, დაუკარითო!“ უცბად შეჩერდა

აბდუშაჰილი და აქეთ-იქით დაიწყო ყურება. წრეში ვეფხივით შემოვარდა ერთი ვიღაც ტანწვრილი, მაღალი, მხარ-ბეჭიანი და თმაგაჩეჩილი ახალგაზრდა, შეხედა მოპირდაპირეს და შეჩერდა. თათარმა ტორტმანი დაიწყო და ხელების შლა; უცებ გაექანა შურდულივით ახალგაზრდა, შეუვარდა ფეხებში, გამოჰკრა ორივე ხელი, ჯირკვით გადააგორა ფალავანი და გამოიჭრა წრიდან.

— არა, არა! ჯერ არ არის! მაგრე არ იქნებაო! — ჰყვიროდენ თათრის მომხრეები. გაბრუებული აბდუშაჰილი წამოდგა ზეზე და სთქვა: „მე ჯერ სალამი არ გამეთავებია და ის ღალატით მომვარდაო“.

ძალათი გამოათრიეს მეორედ ახალგაზრდა; ის გაჩერდა ერთ ადგილას და აღარ იძროდა.

— თათარო, სალამი რომ გაათავო, დამიძახე და მოვალო!
— მიაყვირა ფალავანს. იმანაც, ბრაზმოსულმა, კამეჩივით

მიაშურა ახალგაზრდას, მაგრამ ის განზე გაუხტა და თათარმა ხელები ჰაერს მოუპოტინა. რამდენჯერმე ჩაუქროლ-ჩამოუქროლა ახალგაზრდამ გოლიათს, მაგრამ ატყუებდა: ხან აქეთ და ხან იქით განზე უხტებოდა, რომ ხელში არ ჩავარდნოდა. მოთმინებიდან გამოსული თათარი წყევლა-კრულვით დასდევდა მოპირდაპირეს; შეურჩია დრო, როგორც იქნა, ახალგაზრდამ, მოავლო ხელი მკლავში, წამოიკიდა ზურგზე, გადიღო კისრულით და უშვა ხელები. აბდუშაჰილი სიგრძისად გაიდღაშა გულადმა დედამიწაზე... გამარჯვებულმა ცალი ფეხი დაჰკრა ფაშვზე, გადაახტა და გავარდა წრიდან. ხალხმა კიჟინი დასცა.

— შაიტან, შაიტან! — დაიძახეს აქეთ-იქით თათრებმა.

— ეხლა გინდა შეიტანე და გინდა გამოიტანე ეგ თქვენი რუმბივით გაგორებული ფალავანი, სულ ერთიაო. — უპასუხებდენ მხიარულად ქართველები.

დაცემული წამოაყენეს და წაიყვანეს გაბრუებული უფრო სირცხვილით, ვიდრე გალახულობით. მოიკითხეს გამარჯვებული, მაგრამ ველარსად ნახეს; მიიმალა ხალხში. ველარ გაიგეს, ვინ იყო. ფეიქარ-ხანმა წარბები შეიჭმუნა და ზეზე წამოდგა, გაბრუნდა ისევ თავის კარვისაკენ. ხალხიც დაიშალა, წავიდ-წამოვიდა აქეთ-იქითკენ. იმ დღეს, მართალია, ხანი გუნებაზე ვერ იყო, მაგრამ მაინც მზიარულად ჩაიარა საერო ღვინმა და შექცევამ. ნასადილეც, ჩვეულებისამებრ, ცოტა წაიძინა დიდკაცობამ და მერე კი, რომ აგრილდა, გამართეს ჯირითი.

ცხენოსნები გაიყვენ ორად და დადგენ გაღმა-გამოღმა მოედნის პირად. ცხენებმა იგრძნეს, კუდები აიღეს, თავი მოიქანჩეს, ცმუტავდენ ერთსადიმავე ადგილას მარჯვნივ და მარცხნივ ტრიალით. ზურნის ხმა რომ გაისმა, მაშინ კი შეკუნტრუშდენ და, თუ მხედრებს თავი

არ მოექანჩათ მათთვის, გამოიჭრებოდენ შუა მოედანზე. ახლა კი თავშეკავებულები, ჰბერავდენ ცხვირის ნესტოებს, ფრთქვინავდენ, კბილებს უჭერდენ ლაგამს, ყურებს აცქვეტდენ და თვალებს აბრიალებდენ. გამოახტუნა ერთმა მხედართაგანმა თავის ყარაბაღული და მოხდენით მიაგდო მოპირდაპირე გუნდზე, გამოიწვია მოწინააღმდეგე და საოცარი სისწრაფით გამოატრიალა ცხენი. უკანამ ჯირითი შესტყორცა, მაგრამ წინამ ჯირითს ჯირითი აუკრა და გადაივლო თავზე. ახლა სხვები გამოვიდენ, ახლა კიდევ სხვები რიგრიგით, ასე რომ წესი არავის დაურღვევია. მშვენიერი სანახავი იყვენ მხედრები, როცა ისინი შენატყორცი ჯირითის ასაცილებლად ხან მარჯვნით და ხან მარცხნით მანდიკურად გადაეკიდებოდენ ცხენს და ზოგჯერ მუცელქვეშაც ამოევლებოდენ ხოლმე. ბედაურებისათვის საჭირო აღარ იყო არც დეზი და არც მათრახი; იმათ თვითონ იცოდენ, რა დროს რაგვარი მიხვრა-მოხვრა იყო საჭირო. გამეტებით

ჯირითის გაგდება დაშლილი იყო; ზოგ მოჯირითეთაგანს ნება არ ჰქონდათ მარჯვენა ხელში აეღოთ ჯირითი და მარცხენათი ათამაშებდენ. აბდუშაჰილს სულ არ მიუღია ამ ჯირითში მონაწილეობა.

გათავდა ჯირითიც. შეერთდა ორივე მხარე, მწკრივად დააყენეს ცხენები ყველამ ერთად, ცოტა შეასვენეს და, დაიწყვილა თუ არა ზურნამ, მიანებეს თავი ცხენებს და ისინიც ჭიხვინ-ჭიხვინით გავარდენ ჯეირანივით. ცხენოსნებს უნდა ის მინდორი სიგრძისად გადაეჭრათ, მისულიყვენ კიდემდე და მერე იქიდან სათითაოდ გამოეჭენებიათ ცხენი, რომ ყაბახი ჩამოეგდოთ. იმ დღეს ყაბახად ოქროს თასი იყო დასმული თვალაუწდომელ ჭადრის წვერზე: თითო ჯირითი ყველამ შესტყორცა, ზოგმა ახლოს მიიყვანა, ზოგმა ხეს გადაავლო თავზე, მაგრამ ვერცერთმა კი ვერ შეანძრია ნიშანი. ბოლოს წამოვიდა ვიღაც შავცხენოსანი ისეთი სისწრაფით, რომ

თითქმის აღარ სჩანდა ცხენზე, შორიდანვე შესტყორცა ჯირითი, ჰკრა შუაგულში და მალლა შეაგდო. თასი ბზიალ-ბზიალით წამოვიდა; მხედარმა მიაგდო ცხენი ხის ძირში, შეაყენა უკანა ფეხებზე და ჰაერშივე მოავლო ხელი თასს, დაბლა აღარ დაუშვა; ჰკრა ქუსლი ცხენს და მიაჭენა იქ, სადაც ქართველი დიდებულები იდგენ; ვითომ ზრდილობისამებრ დააპირა გადმოხტომა, მაგრამ გაგიჟებული ცხენი ხელს უშლიდა. მაშინ ცხენდაცხენ გაუშვირა თასი ერთ დიდებულთაგანს და დაიყვირა: „ღმერთმა ნუ მოუშალოს გამარჯვება ბატონ მაყაშვილსო!“ სვიმონ მაყაშვილმა წინ რამდენიმე ბიჯი წამოდგა და ჩამოართვა თასი. ამ დროს უცბად ჰაერში რაღაცამ გაიელვა და მაყაშვილი ჯერ ისევ ფეხზე იდგა, რომ თავი მიწაზე კოტრიალებდა. მხედარმა გამოატრიალა ცხენი და უკანვე გაჰქუსლა. შეკრთა დიდი და პატარა! ბოლოს დაიძახეს აქა-იქ: „ჰეი, ბაში-აჩუკია, ბაში-აჩუკიო!“ გამოუყენეს მდევრები, გვიან-ლა იყო. გარისხდა ფეიქარ-

ხანი, გაწყრა მეთვალყურეებზე და ბაში-აჩუკის თავიც ათას ოქროდ დააფასა.

თავი მეშვიდე

ამ ხანებში არეულობა მოხდა იმერეთში და ქართლის მეფე ვახტანგი, შაჰნავაზად წოდებული, გადაიწვიეს, რომ მისი შვილი არჩილ იმერეთის მეფედ დაესვათ. იმერეთის დიდკაცობა დიდი პატივისცემით და ძღვნით დაუხვდა დიდებულ სტუმარს. სიუხვით ყველას წერეთელმა გადააჭარბა. თუმცა მეფის გული კი აბაშიძემ უფრო მოიგო და ბევრიც არა დახარჯვია-რა: მხოლოდ ათი ახალგაზრდა ქალიშვილი, ერთიმეორეზე უმშვენიერესი, მიართვა: „ყენისათვის საჩუქრად დაგჭირდებაო“. ამ მცირე ძღვნით ისე კმაყოფილი დარჩა მეფე, რომ სხვების განძი ჩალადაც აღარ ჩაუგდია. წერეთელიც, როგორც მეტოქე და მოქიშპე აბაშიძისა, ყველაზე უფრო გულნატკენი დარჩა და დაღონდა. კიკო ბაქრაძემ შეურჩია

დრო ბატონს და მოახსენა:

— თქვენი ქება-დიდება — თქვენი ყმების ქება-დიდებაა, თქვენი ძლევამოსილობა — ჩვენი გამარჯვებაა, და ნუ გვიზამ მისთანა საქმეს, რომ აბაშიძის საყმოს სასაცინო გავხდეთ! მეფე რომ ქართლში გადაბრძანდეს და წერეთელზე აბაშიძე უფრო პატივით მოიხსენიოს, ეს ჩვენი სიკვდილი იქნება!

— მეც მაგას ვწუხვარ, ჩემო კიკო, მაგრამ რა ვქნათ? — მიუგო ბატონმა დაღონებით, — ხარჯი არ დამიკლია, თავი არ დამიზოგავს, სალარო თითქმის დავაცალიერე და მეტი რაღა მექნა?

— ჩემო ხელმწიფევ! თუ არ გამიწყრებით, ჩემი უგუნური ჭკუით ისეთ რამეს გირჩევთ, რომ მეფის გულიც თქვენ დაირჩინოთ და აბაშიძის ძღვენიც დაავიწყოთ: ისეთი რამე მიუძღვენით, რომ მართლა გასაკვირველი და

საარაკოც იყოს!

— თქმა ადვილია, მაგრამ რა გამოვძებნოთ მაგისტანა?

— ღმერთი მოწყალეა! რახან ლამაზ ქალებზე მივარდა საქმე, არა გვიჭირს რა, ბედი ჩვენსკენ არის! ღვიმის მონასტერში ორი დები იზრდებიან, ტყუბის ცალები, ერთი მეორისაგან არ გაირჩევა და არც მათი მსგავსი რამ ნახულა ჯერ ჩვენში.

— მერე-და ობლები არიან? უპატრონო?

— თითქმის, ჩემო ხელმწიფევ! ჩემს მეტი აღარავინა ჰყავსთ და მე ან ჩემი თავი რად მინდა და ან ისინი, თუ არ თქვენი ჭირის სანაცვალოდ? დედა იმათ არა ჰყავთ და მამა, ერთი ძმა ჰყავდათ და ისიც დაიკარგა, ამდენი ხანია მისი ასავალ-დასავალი აღარა ვიცით-რა; მეც ხომ უცოლშვილოდ გადავდივარ, ეს არის, და თქვენს გარდა

პატრონი და ჭირისუფალი ვინღა ეყოლებათ? გამოიყვანეთ ორივე და მიუძღვენიტ მეფეს. ისინი სადაც უნდა იყვნენ, სასახლის კარზე, საქრისტიანოში თუ საურჯულოში, მაინც არა უშავსთ რა; მათი სილამაზე და მზეთუნახაობა არც ერთს გზას არ დააკარგვინებს.

დიდხანს ყოყმანობდა წერეთელი: მისი ნაერთგულარი ბაქარას შვილები დასაკარგავად არ ემეტებოდა, მაგრამ აბაშიძის მეშურნეობამ დაჰრია ხელი; გამოიყვანა ორივე დები და წასვლის დროს მიუძღვნა ვახტანგს. როგორც მეფე, ისე მთელი მისი ამაღა გაოცებული იყვნენ ბაქრაძის ქალების სილამაზით, მით უფრო, რომ ერთს მეორისგან ვერ არჩევდენ. მეფემ აღარ იცოდა, როგორი მადლი გადაეხადა წერეთლისათვის და დიდძალი ყმა და მამული უბოძა ზემოქართლში. თვითონ კმაყოფილი დაბრუნდა ქართლისაკენ და დაიბარა, რომ როგორც ეს ორი მზეთუნახავი, ისე დანარჩენი ათი ქალიშვილიც,

თორმეტივე ერთად გამოემგზავრებინათ.

მისი ნება ასრულდა, მაგრამ შიგ შუაგულ ქართლში ერთი უცნაური და უჩვეულო რამ მოხდა: მეფის ბარგს დაესხენ თავზე ავაზაკები მოულოდნელად და თორმეტივე ქალი მოიტაცეს; ნივთეულობისათვის კი ხელი არ უხლიათ.

მეფე ვახტანგს რომ მოხსენდა ეს თავხედობა, გარისხდა, ბრძანა გზების გაკვრა, მთელი სამეფო შესძრა, იმერეთშიაც ბევრი ეძებეს, მაგრამ ცამ ჩაყლაპა, თუ მიწამ, ვერა გაიგეს რა. ხალხში კი ჩუმად ლაპარაკობდნენ აქა-იქ: „ეს ბიჭობა, კახეთში რომ გამოჩენილი ბაში-აჩუკია, მისი საქმე უნდა იყოსო“. დიდმა ხანმა გაიარა ამას შემდეგ.

ჭიდაობის შემდეგ აბდუშაჰილ თავის ქერქში ველარ იყო; გულში ჩაიდვა ბაში-აჩუკის ჯავრი და სულ მარტოდმარტო აქეთ-იქით დაეხეტებოდა მთელი დღე: უდაბურ ტყეებშიაც კი დადიოდა, რომ ეგებ სადმე

წავაწყდე ჩემს მძლეველს, სამაგიერო გადავუხადო და სირცხვილიდან გამოვიდეო.

მარტო აბდუშაჰილი არა ფიქრობდა ბაში-აჩუკზე, სხვებსაც ბევრს ჰქონდა გატეხილი ძილი, მაგრამ მიზეზი კი სხვადასხვა იყო: პირველს ვაჟკაცური ჟინი აშფოთებდა და სხვებს კი ათასი ოქრო არ ასვენებდა. ამ უკანასკნელებში ყველაზე უფრო მეტად ჰქონდა საღერღელი აშლილი თიმსალ-მაკოს. ეს იყო თელავში მცხოვრები, ტერტერას ქვრივი, ჭკუითა და მოხერხებით განთქმული; უამისოდ არც ჭირი და არც ღზინი არ იქნებოდა, ავშიაც გამოსადეგი იყო და კარგშიაც, და მასთანაც განთქმული მაჭანკალი. ატყდებოდა თუ არა სადმე ახალგაზრდებში ტრფობის ცეცხლი, ეს მაშინვე, თითქოს ტრუსის სუნი ეცაო, იქ გაჩნდებოდა და დაატრიალებდა ჯარას; დიდსა და პატარას ყველას იცნობდა, ყოველ ოჯახში შინაური იყო, ყველასთვის

საჭირო და გამოსადეგი, მაგრამ არავის არ უყვარდა. გაიგო
თუ არა, ბაში-აჩუკის თავი ათას ოქროდ დააფასესო,
ანგარებამ აიტანა და ამბობდა გუნებაში: „ხუმრობა არ
არის ამდენი ფულიო! ჩემი ხერხი და ეს ერთად ქვეყანას,
უნდა, წაღმა დაატრიალებენ და, უნდა, უკუღმაო. ბაში-
აჩუკი როგორმე მე უნდა ჩავიგდო ხელშიო... როგორ
შეიძლება, რომ მისი ბინა და ვინაობა ხალხში არავინ
იცოდესო? მარტო ის ხომ არ არის გავარდნილი, მასთან
ერთად, ვინ იცის, რამდენი ახალგაზრდებიაო? როგორ
დავიჯერო, რომ ერთ მათგანს მაინც ვინმე
სოფლელებთან დამოკიდულება არა ჰქონდესო?” ეს რომ
გადასწყვიტა გუნებაში, კიდევ შეუდგა საქმეს: სადაც კი
მოჰკრავდა ყურს, ამა და ამ სოფელში ნაძრახი ქალი ვინმე
არისო, იმდენს ეცდებოდა, რომ გასცნობოდა და
დაჰმეგობრებოდა. ზოგიერთ ოჯახებში ნათელ-მირონიც
კი შეიტანა, მაგრამ ვერას გახდა, ვერა გაიგო-რა; მხოლოდ
ეს კი აიღო აზრად, რომ, თუ ვინმემ იცის მათი ამბავი,

თევდორაანთ მელანომ უნდა იცოდესო და დაუხშირა იმასთან სიარულს. თევდორაანთ მელანო თელავის მახლობლად, ერთი პატარა სოფლის განაპირას, ტყის პირად ცხოვრობდა ორის პატარა შვილით; ქმარი თათრის ჯარში ჰყავდა ჩაფრად შესული, თვითონ ოროლ თვეობით თვალით ვერ ჰხედავდა. სილამაზით ნაქები იყო და, ცოტა არ იყოს, სახელიც გატეხილი ჰქონდა. თიმსალ-მაკომ ერთხელ, სტუმრად რომ მივიდა მასთან, სახეზე უსიამოვნება შეატყო და განგებ იგვიანებდა წასვლას, სანამ მოსალოდნელმა ავდარმა მართლა არ მოასწრო. შეიქნა ერთი ჭექა-ქუხილი და თავსხმა, ასე რომ სტუმარი უნდა დარჩენილიყო მელანოსთან. მასპინძელს შფოთვა თანდათან უფრო ეტყობოდა და ვახშმის მზადებას დაუჩქარა; ხელად გაშალა სუფრა, გვერდში ამოუდგა ერთი დოქი კახური და ზედიზედ უსხამდა სტუმარს, აძალებდა: „დალიე, ღმერთმა შეგარგოს, და ტკბილად დაგეძინებაო!”

თიმსალ-მაკო სიცილით ეუბნებოდა: „ჩემო ნათლიდედავ, ეგ რომ არ დავლიო, ისეც ტკბილად დამეძინებაო. მისთანა წამალს დავაყრი ხოლმე ვახშმად ჩემ საჭმელს, რომ გათენებამდის ზარბაზნებიც რომ თავზე მახალონ, მაშინაც ვერას გავიგებ; მხოლოდ ფერად-ფერადი სიზმრები, თითქო სასუფეველში ვიყო, ისე დამტრიალებს თავსაო; ერთხელ რომ სინჯო, შენც, ჩემი არ იყოს, მერე ხელს ველარ აიღებო. ეს რომ სთქვა, ამოიღო ჯიბიდან პატარა გამოკრული პარკი, გაშალა და ფხვნილი შეჭამადს მოაყარა: „ხაშხაშისაგან შეზავებული ძილის წამალიაო; შენ კი ვერ გირჩევ, ჩემო ნათლიდედავ, ბაღლების პატრონი ხარ და ღამე ბევრჯელ გამოღვიძება დაგჭირდებაო; მე კი, რომ დავეგდეები რუმბივით, გათენებამდე ველარას გავიგებ, მკვდრის ძილი წამიღებსო“. მოუკრა თავი პარკს და ჩაიდვა ისევ ჯიბეში.

ჯერ შუა ჭამამდე არ იყვენ მისული, რომ თიმსალ-მაკოს

მთქნარება დააწყებინა და თვალები მოეპრუწა; ერთი-ორი წაილულლულა გაუგებრად და ჩაჰკიდა თავი... ძილი მოეკიდა; მელანომ ძლივს მიათრია კუთხისკენ, მიაწვინა ლოგინზე და საბანი გადააფარა. სტუმარი გაიშმუშნა, გადაბრუნდა კედლისკენ და ამოუშვა ხვრინი. მელანომ ღიმილით წაიჩურჩულა: „მეორედ მოსვლამდისაც ნუ გამოგლვიძებიაო” და გამოტრიალდა სუფრისკენ, მაგრამ ალაგების ნაცვლად ხელახლა დაუწყო გაწყობა; მიდგა თაროზე, გადმოიღო იქიდან ცივად მოხარშული დამზადებული დედალი, ყველი, მრგვლად მოხარშული კვერცხები, ხელადით ღვინო, გააწყო სუფრა და ხელ-პირი დაიბანა, თმა დაივარცხნა, წითელი ბაღდადი მოიხვია თავზე და კოპწიობა დაიწყო. რამდენჯერმე მოიხედა თიმსალ-მაკოსკენ, მაგრამ ის ვერას ხედავდა: პირშექცეული კედლისაკენ ეგდო უძრავად და ხვრინავდა. მელანომ მიიტანა თავისი ძველი თავსაფარი და თავზე გადააფარა, გამობრუნდა, დიდხანს აღარ

გაუვლია, რომ ეზოში ძაღლმა დაიყეფა და შეუტია ვიღაცას, მაგრამ მალე გაჰკმინდა ხმა, წუწკუნის დაიწყო; მელანო ზეზე წამოვარდა და მიაშურა კარებს გასაღებად; თავმომძინარებულ თიმსალ-მაკოს გულმა დაუწყო ძგერა, მაგრამ არ განძრეულა. სახლში შემოვიდა ჩვენი ძველი ნაცნობი — გლაზა ბაქრაძე, მოიხსნა სველი ნაბადი და მიაყუდა კედელზე, მოიხადა ყაბალახი, უკან ზურგისკენ გადიგდო ფაფანაკი, თოფი იქვე მიაყუდა, დამბაჩა, ხმალი და ხანჯალი ტანზედვე გაისწორა და ღიმღიმით გადაეხვია მელანოს. ქალი წურბელასავით ჩამოეკიდა კისერზე: დიდხანს შეტყუებებულსავით იყვენ თავდავიწყებული...

ახალმოსულს უცბად ხვრინი შემოესმა და შეკრთა.

— ნუ გეშინია, ჩემო სიცოცხლე, ჩემი ნათლია არის, ტერტერას ქვრივი, ხაშხაშნაჭამია და სძინავს. შენს მტერს ნურა გაუგია, მაგან ვერა გაიგოს-რა. უამბო ყველაფერი.

მაგრამ ვაჟი მაინც იჭვნეულად აქნევდა თავს. თავის სიმართლის დასამტკიცებლად მელანომ ჯინჯგალი დაუწყო მძინარს, ხან ფეხებში მოავლო ხელი, ხან თავი აუწია; ბევრი აცოდვილა, მაგრამ ვერ გამოაღვიდა. ერთხელ კი წაიჭუჭყუნა მძინარმა და ამოუშვა ისევ ხვრინი.

— დაეხსენ, ნუ აწვალე! — მიაძახა ბაქრაძემ — სანამ ეგ გამოიღვიძებდეს, მე აქედან შორს ვიქნებიო! მიუჯდა სუფრას და საყვარელიც გვერდით მოისვა.

დიდხანს იჭიკჭიკეს ისე, როგორც შეყვარებულთა რიგია; სხვათაშორის ქალმა ჰკითხა: „ბაში-აჩუკს რათ გეძახიანო?“ და ვაჟმაც მიუგო: „ეს აქ დამარქვეს თათრებმაო: ფაფანაკით რომ მზედავენ, უქუდო ვგონივართ, თავმოხდილი, და მათეებურად ბაში-აჩუკი თავმოხდილსა ჰნიშნავსო“.

ამისთანა ამბები ბევრი ილაპარაკეს ვახშამზე; ბაში-აჩუკმა

ერთი კვირის, როგორც თავისი, ისე თავის ამხანაგების თავგადასავალი დაწვრილებით უამბო მეგობარს; ნავაზშმევს ცოტა მოიალერსეს... მეორე მამლის ყივილზე ვაჟი გამოესალმა ქალს, უთხრა: „დღეის-წორამდის ნუღარ მელიო“ და გაუდგა გზას.

ტერტერას ქვრივს ერთი სიტყვაც მათი ნალაპარაკევი არ გამოჰპარვია, მაგრამ დილას კარგაძალზე იყო ამოსული მზე, რომ გამოელვინა და ისე წამოდგა ზეზე, თითქო წუხელი სიზმარიც არ ენახოსო, გამოეთხოვა ნათლიდედას და გაუდგა გზას.

თავი მერვე

ალი-ყული-ხანმა იმ დღეებშივე დაიბარა აბდუშაჰილი და უთხრა:

— ერთგულობის გამომჩენი, როგორც ჩვენებში, ისე

სხვისიანებშიაც, ბევრი მყავს, მაგრამ ამ საიდუმლოს შენს მეტს მაინც არავის მივანდობო!

აბდუშაჰილმა მორჩილების ნიშნად შუბლზე მიიდვა ხელი და მოახსენა: „ბაშ უსტაო!“ მაშინ მოუყვა ყოველივეს, რაც თიმსალ-მაკოსაგან შეეტყო და დაავალა, რომ ცხენოსნები წაიყვანე დანიშნულ დღეს, შემოარტყი გარს მელანოს სახლს და, როგორც ის ქალი, ისე ბაში-აჩუკიც დაჭერილი მომგვარეო.

აბდუშაჰილს არ ეჭაშნიკა ეს საქმე:

„მარტო რომ სადმე შევყროდი და სამაგიერო გადამეხდევინებინა, ის იქნებოდა კარგი, თვარა კაცს უდროოდ და უადგილოდ მივასწრო, ჯარი დავაწვიო და დავიჭირო, ეს რა ვაჟკაცობაა და რა საკადრისიაო?“ მთელი ის დღე სულ ამაზე ფიქრობდა; დაღამდა თუ არა, გაუდგა გზას მარტოდმარტო და მიადგა კარზე თევდორაანთ

მელანოს; მელანომ რომ უდროო დროს მოსული უცხო
თათარი დაინახა, შიშის ქარმა აიტაცა, მაგრამ
აბდუშაჰილმა უთხრა:

— ნუ გეშინია, სამოყვროდა ვარ მოსული და არა
სამტროდო.

ქალმა რომ მშვენიერი ვაჟკაცი ტკბილად მოღიმარი ნახა,
გული მოიბრუნა.

— „კურთხეულ იყოს თქვენი მობრძანებაო“, —
ყელმოღერებით უთხრა, მორცხვად კავები გაისწორა და
სკამი დაუდგა. თათარმა მიიხედ-მოიხედა, კარები
გადაუგდო შიგნიდან და ხანჯალი ამოიღო. ქალი შეკრთა
და უთხრა:

— რა საჭიროა იქ ძალადობა, სადაც ნებაყოფლობას წინ
არა უდგას რაო?

თათარმა, ვითომ ვერც-კი გაიგონა ეს სიტყვები, ჩაიყო მეორე ხელი ჯიბეში და სავსე ქისა ამოიღო.

— აი, ხომ ხედავ? ერთ ხელში ხანჯალი მიჭირავს, მეორეში ოქრო. რომელიც გინდა აირჩიე! თუ ჩემ სურვილს შეასრულებ, გაგამდიდრებ, თუ არა და — ამ ხანჯალზე აგაგებ ახლავეო.

ქალმა მორცხვად წაილაპარაკა: „ნურც ხანჯალს გარჯი და ნურც ოქროს დახარჯავ, მე შენს მარტო ვაჟკაცობასაც დავჯერდებიო“. აბდუშაჰილმა მკვანედ მიაძახა:

— სცდები! შენ რომ ფიქრობ, მე იმ განზრახვით არ მოვსულვარ! მე ვიცი რომ შენთან ბაში-აჩუკი დადის და ის როგორმე ხელში ჩამაგდებინეო.

ამის გამგონე მელანო გაფითრდა და კანკალი აუვარდა; დიდ ფიცსა და უარზე დადგა; აბდუშაჰილმა

სიამოვნებით შეხედა ქალს, მაგრამ ისევ უცბად შეიჭმუხნა სახე და ურჩია:

— არა, აქ ფიცი აღარ გაგივა, დაწვრილებით ვიცი, როგორც არის საქმე. აჰა! წაილე ამ თავით ეს ქისა და მერე, როცა იმას ხელში ჩამიგდებ, ის ათასი ოქროც შენთვის დამითმია, და არც მოღალატობას გაგამხელ, ალლაჰი მომიცია თავდებადო. — ამგვარი რამეები ბევრი უთხრა, დიდხანს ურჩევდა, მაგრამ გაკერპებულმა ქალმა გააქანა თავი. აბდუშაჰილი თანდათან აღტაცებაში მოდიოდა და გუნებაში ჰფიქრობდა: „აი, სად ყოფილა ქალი! კიდევ ეს არის, რომ ამდენი ხანია ქართველები გვიმკლავდებიანო!“ უკანასკნელად მიუბრუნდა ქალს და შესძახა:

— მაშ, ახლა კი გამოეთხოვე სიცოცხლესო! — ქალი ჩაიკეცა და სიკვდილის მომლოდინემ თვალებზე ხელი მიიფარა; თათარმა ხელები მოავლო, წამოაყენა ზეზე და დამშვიდებით უთხრა:

— გეზუმრე, შენ სასიკვდილოდ გასამეტებელი არა ხარ! აფერუმ, დედაკაცო, სიყვარულიც გცოდნია და მეგობრობაც! ბევრი რამ გამეგონა ქართველ ქალზე, მაგრამ ნახევარიც არ მეჯერა, ახლა კი გამოგცადე და დავრწმუნდით.

მელანო მუხლებზე მოეხვია და დაუწყო კოცნა.

— მე ვიცი — განაგრძო აბდუშაჰილმა — რომ ამადაამ დღეს ბაში-აჩუკი შენთან იქნება; მეც ნაბრძანები მაქვს, რომ ჩემი ცხენოსნებით შემოვერტყა გარს შენს სახლსა და დავიჭირო, მაგრამ გააფრთხილე, რომ აქ არ დამიხვდესო! — გაოცებულმა მელანომ უცბად შეჰკივლა:

— მაშ, შენ მეგობარი ყოფილხარ ბაში-აჩუკისო?

— არა, მტერი დაუძინებელი, მტერი! ან ის უნდა იყოს და ან მე! ან უნდა მოვკლა, ან უნდა შევაკვდე, მაგრამ უნდა

შევხვდეთ სადმე და პირდაპირ უნდა მივიღეთ ერთი-მეორეზე ისე, როგორც ვაჟკაცის წესია და არა ქურდულად, ღალატით, როგორც ნაბრძანები მაქვს!.. ხომ გესმის? ესეები ყველა გადაეცი ბაში-აჩუკს და ახლა კი მშვიდობით და გამარჯვებითო.

გამოეთხოვა, გადაუგდო სავსე ქისა და გაიარა კარი.

დანიშნულ ღამეს აბდუშაჰილი მართლა შემოერტყა გარს მელანოს სახლს, მაგრამ სახლში შეშინებული ქალისა და მძინარი ბავშვების მეტი ვერავინ ნახეს. იმავე დროს შიგთელავში ავარდა ალი და თიმსალ-მაკოს სახლი ისე გადიბუგა, რომ ველარაფერი ველარ გადაარჩინეს, გარდა ადამიანებისა.

თავი მეცხრე

ერთ დღეს, დილიდან საღამომდე, შუამთის უდაბურ

ტყეში დადიოდა აბდუშაჰილი, რომ ეგებ ბაში-აჩუკს, ან მის ამხანაგთაგანს და ან მათ ბუდეს სადმე წავაწყდეთ, მაგრამ მოუცდა განზრახვა. დაბრუნებულს წინ ერთი შველი შეეფეთა, შეჩერდა შორიახლოს და ისე დაუწყო ყურება, თითქოს შინაურიაო. აბდუშაჰილმა შვილდისარი მოიმარჯვა, სტყორცა და გააგორა მიწაზე! რომ მივიდა ასაღებად, ნადირი უცბად წამოვარდა ზეზე და ბარბაცით გაუდგა გზას!... მონადირე მიჰყვა კვალდაკვალ. შუაგულ ტყეში თურმე ერთი დიდი მინდორი იყო და იმას მიაშურა; მონადირეც რომ მიადგა ტყის პირს და მინდორს თვალი გადაავლო, შენიშნა, რომ მეორე მხრით ტყიდან გამოვიდა ერთი ახალგაზრდა ქალი, რომლის მსგავსი ჯერ მას არა ენახა-რა; შეჩერდა და მოეფარა ხეს. დაკოდილმა შველმა პირდაპირ ქალისაკენ მიმართა, შესწივლა ორჯერ-სამჯერ, მიუახლოვდა და მიაღვა კალთაზე თავი. ქალი შეკრთა, მიიხედ-მოიხედა და, რომ ვერავინ დაინახა, თედოში გარჭობილი ისარი ამოუღო, გადააგდო, მოჰკიდა

შველს ნაყარ რქებში ხელი და იქვე, ახლოს, წყაროსთან მიიყვანა, სისხლი გაბანა და წყლული ამოუწმინდა. შველი ისე ემორჩილებოდა, როგორც გრძნობიერი რამ: დაუწვა ფეხთით ცალ გვერდზე და მიანდო თავი; ქალმა მანდილს ყური მოჰხია და დაუცვა ჭრილობა. ამას ყოველიფერს გაოცებით უყურებდა მონადირე და გუნებაში ამბობდა: „ნადირთა ღმერთს რომ იტყვიან, სწორედ ეს უნდა იყოსო!“ აღარ მოუთმინა გულმა, მიეპარა ფეხაკრეფით და წაადგა თავზე. შველმა იგრძნო, დაფრთხა, წამოვარდა ზეზე, ორჯერ-სამჯერ გადახტა განზე მაგრამ უცბად შეჩერდა და მოიხედა უკანვე. ეტყობოდა, რომ მონადირეს ერიდებოდა და იმავე დროს ქალის მოშორებაც არ უნდოდა. ქალი წამოდგა ზეზე, მოიხედა უკან და, თათარი რომ დაინახა, ერთი საოცრად დაიკივლა, ჩაიკეცა და შემოეყარა გულს. აბდუშაჰილი მივიდა, მოჰკიდა ხელი, ბევრი აბრუნა აქეთ-იქით, ცხვირი მოუსრისა, ყურები აუწია, მაგრამ ვერ გამოაბრუნა;

მივიდა მერე წყაროზე, პეშვი აივსო წყლით, გამობრუნდა და ასხურა გულწასულს. ქალმა თვალები გამოახილა.

— „ნუ გეშინია! შენ და და მე ძმაო! — მიაძახა აბდუშაჰილმა — მითხარი მხოლოდ, ვინა ხარ და საიდან, რომ ჭირისუფალთან მიგიყვანო!“

ქალმა ხმა ვერ გასცა, გაუშვირა თითი დასავლეთით ტყისაკენ და ხელახლა შეუწუხდა გული. თათარმა აიყვანა ხელში ბავშვივით, გადაიწვინა მკლავებზე. მიიყრდნო გულ-მკერდზე და ალაღბედზე წაიღო იქით, საითკენაც ანიშნეს. შველი ძალღლივით აედევნა, წაუსწრო წინ; ერთი-ორს რომ გადახტებოდა, შეჩერდებოდა ხოლმე და მოიხედავდა უკან. თათარმა იფიქრა: „აქ რაღაც განგება არის, მივყვები ამ ნადირს და, სადაც მიმიყვანს, მიმიყვანსო“. გზაში, ქალმა რომ ვაჟკაცის გულ-მკერდის სითბო იგრძნო, გონზე მოვიდა: რაღაც უცნაურმა ჟრუანტელმა დაუარა ტანში; ჯერ გამოუცდელი სიტკბო

იგრძნო, ვერ გამოერკვა; იფიქრა: „ეს სწორედ სიზმარიაო! ძილში ადრეც მინახავს ამგვარი რამ, მაგრამ ეს-კი ყველაზე უძლიერესიაო“; დახუჭა თვალები და განაბა სული. ახალგაზრდა აბდუშაჰილსაც რაღაც უცნაური ემართებოდა; დასჩერებოდა სახეზე და ფიქრობდა გუნებაში: „ეს სწორედ მაჰმადის დაპირებული მზეთუნახავი უნდა იყოს და მეც ცოცხლად სამოთხეში მივდივარო“. ყოველ ბიჯის გადადგმაზე გულის ძგერა უხშირებდა და უმატებდა. ქალთან სიახლოვის უჩვეულო არ ყოფილა, მაგრამ არაოდეს ეს არ უგრძვნია, რასაც ახლა ჰგრძნობდა; სხვიმის მხოლოდ ხორცი ჰგრძნობდა; ახლა კი ხორცი დადუნებულია. მხოლოდ სული იტაცებს და მიაფრენს სადღაც სანეტარო უფსკრულისაკენ. ამ ყოფით რომ მიდიოდა ნელ-ნელა, უცბად შუაგულ ტყეში შენობა გამოჩნდა და პირდაპირ მის გალავანს მიაწყდენ.

შველი მიაღმა ჭიშკარს და წივილი დაიწყო.

აბდუშაჰილმაც წიხლი ჰკრა, მაგრამ მაგრად დაკეტილი დაუხვდა; მიაყურა და ხმაურობა არა იყო-რა. დასდვა თავისი ძვირფასი ტვირთი ძირს და მოინდომა გალავნის ირგვლივ შემოვლა და, იმავე ადგილს რომ მოვიდა, აღარც ქალი დაუხვდა, აღარც შველი, კარები კი ისევ ისე დაკეტილი იყო შიგნიდან. აბდუშაჰილს თითქმის ელდა ეცა; დიდხანს იყურყუტა, ბევრი ათვალიერა აქეთ-იქით, გალავანსაც ორჯერ-სამჯერ გარს შემოუარა, მაგრამ სიცოცხლის ნიშანწყალი არაფერს ეტყობოდა. სთქვა: „რაც განგებას ჩემთვის დაუნიშნავს და ბედს ერთხელ უჩვენებია, ის, იმედია, აღარ ამცდება და კიდევ სადმე შევხვდებით, მაგრამ საიდუმლოდ კი უნდა შევინახო“. დაღონებული და ნეტარებით გაბრუებული დაბრუნდა თელავისაკენ.

იმ დღიდან, რაც უფრო მეტი ხანი გადიოდა, უფრო და უფრო ეკიდებოდა მას სიყვარულის ცეცხლი, მოსვენება

აღარ ჰქონდა; შუამთის მონასტრის ახლომახლო ტრიალებდა მოჯადოებულსავით; ბევრჯელ წყაროსთან გაუთენებია, მაგრამ აღარ იქნა, ვერ მიხვდა საწადელს. აღმოსავლეთურმა მიჯნურობამ შეიპყრო, გაახელა და მარტოობისათვის მიაცემინა თავი. მეგობრები სწუხდენ, არეულად რომ ხედავდენ, ეკითხებოდენ მიზეზს, მაგრამ ის საიდუმლოს ჰფარავდა და უბრალო ავადმყოფობას სდებდა ბრალს.

თავი მეათე

ვანშმოზა გადასული იყო. ტახტზე მხარ-თედოზე წამოწოლილი ალი-ყული კრიალოსანს ათამაშებდა და მალ-მალ კარებისაკენ იხედებოდა. გაიჭრიჭინა კარმა, შემოჰყო თავი ტერტერას ქვრივმა, ფრთხილად შემოვიდა, დაბლა თაყვანი სცა ხანს და გაჩერდა.

— ოჰ! შენა ხარ, თიმსალ? — უთხრა ხანმა — სად არის?

— მარტო გეახელი! — მიუგო მოწყენით ქვრივმა.

— მარტო რაში მინდიხარ? — მიაძახა ცოტა გულმოსულად და წამოჯდა — ეგები საჩუქარი ეცოტავა?

— რა ბრძანებაა, ჩემო ხელმწიფევ! მხოლოდ ველარ მივუსწარ. ეჭვი აუღიათ ჭრისუფლებს და გადაუხიზნავთ.

— როგორ თუ გადაუხიზნავთ?

— სადაც კი გამოჩნდა ლამაზი ქალი, სულ მონასტრებში მიჰყავთ, ვითომდა მოლოზნებად, და იქ კი მაღავენ, რომ ან თქვენ დიდებულებას ან სხვა ვისმე გამოჩენილ ხორციელს ხელში არ ჩაუვარდეს. აი, ბატონო, რაღა შორს წავიდეთ, შუამთის მონასტერი ლამაზებით არის გატენილი! შარშან რომ დიდებული ყეენის საძღვნო თორმეტი ქალი მოსტაცეს ქართლის მეფეს, ისინიც იქ

არიან თავშეფარებული.

— იმათ მოტაცებას ხომ ბაში-აჩუკს აბრალებდენ?

— სულაც ეგ მინდოდა მომეხსენებია, ჩემო ხელმწიფევ! იმ მონასტერში ბევრი რამ თქვენი საწინააღმდეგო ხდება. რომ ისინი არ უწყობდენ ხელს გადავარდნილებს, განა ამდენხანს ისინი თავს შეინახავდენ უდაბურ ტყეში? მაგრამ ნათქვამია: „ციხე შიგნიდან გატყდებაო“, — კარისკაცები აფარებენ ხელს.

— ვიზე გაქვს ეჭვი? — ჰკითხა სიჩქარით აღელვებულმა ხანმა.

— ქართველები არც ერთი სანდო არ არიან და ყველაზე უფრო მეტად ჩოლოყაშვილი.

— გაქვს რამე საბუთი?

— განა ის ისეთი კაცია, რომ სასაბუთოდ დაიჭიროს საქმე?! არა! მაგრამ გული კი მეუბნება და ხანდახან წინაგრძნობაც საბუთია.

— შენ ბაში-აჩუკზედაც კი გეუბნებოდა გული, მაგრამ ტყუილი გამოდგა.

— იქაც მართალი გახლდით, ჩემო ხელმწიფევ, მაგრამ, უეჭველია, გაგვთქვეს, თვარა ვინ რას ერჩოდა ჩემ საცოდავ სახლს?

— მიჰქარავ! მე და აბდუშაჰილის მეტმა არავინ იცოდა. შენ შენი სახლ-კარის გადაწვა გამწარებს და აღარავის ჰზოგავ!.. ქვეყანას ცილსა სწამებ; ჩოლოყაშვილი დილიდან საღამომდე გვერდში მიდგას, ჩვენს ერთგულებაში ათენ-აღამებს და შენ კი ორგულობასა სწამებ! თუ მაგრე მართალია მონასტრის საქმეც, ვაი შენს ტყავს!

— არა, ჩემო ხელმწიფევ, მე თქვენი ერთგულება მამუდვინებს, თვარა რა მრჯის მაგისტანა საქმეში გარევას!? მიუგო ცახცახით დედაბერმა. მონასტრის შესახებ კი რაც მოგახსენეთ, ის სულ მართალია, და თუ ტყუილი გამოვდგე, თავი გამაგდებინეთ.

— შენ როგორ-ღა გაიგე?

— კოჭი-ბროლამ გადმოძცა.

— ვინა?

— კოჭი-ბროლამ. აქ ერთი დერციკის ცოლი გახლავთ, ჩემი მამიდაშვილი, სილამაზით განთქმული... თქვენ სად მოგაგონდებათ, თორემ აქაც კი გხლებივართ ერთად... ის გადავკიდე ერთ ვინმე ახალგაზრდას, რომელზედაც ეჭვი მქონდა ალებული, და იმას გამოუტეხია.

ამის გამგონი ხანი თოფნაკრავივით წამოვარდა ზეზე და ბრაზმორეულმა დაიღრიალა: „ეი, აბდუშაჰილ, აბდუშაჰილო!“ შეშინებული დედაბერი იქვე კუთხეში მიიკრუნჩხა. ყვრილზე ერთი შუახნის მხედარი შემოვარდა და მოახსენა: აბდუშაჰილ შეუძლოდ გახლავს და დღეს მის მოადგილედ მე გახლავარო.

— კეთილი, სულერთია! — ათრთოლებულის ხმით უბრძანა ხანმა — წადი ეხლავ, ცხენოსანი ჯარი შემოარტყი შუამთის მონასტერს და ააოხრეთ! აიკელით! ნურავის დაჰზოგავთ: ნურც დიდს, ნურც პატარას, ნურც ბებერს და ნურც ყმაწვილს! ჯერ ყველა გააუპატიურეთ იქვე საჯაროდ!.. ნამუსი ახადეთ და მერე ნაკუწ-ნაკუწად აქციეთ ყველა! მხოლოდ რამდენიმე მათგანი, რომლებიც სხვებზე ულამაზესი გამოდგეს, აქ წამომგვარეთ ხელუხლებლად; ნადავლი ჯარმა გაიყოს. გასწი, ნუღარ აგვიანებ!

მხედარი აჩქარებით გამოვიდა ბრძანების ასასრულებლად. შეშინებული ბებერი უკან გაჰყვა და ხანმა კბილების ცახცახით წაილაპარაკა თავისთვის: „მე გაყურებინებთ, თუ როგორ უნდა ღალატი და მოტყუებაო!“...

გათენებისას, ცისკრის დროზე, მოულოდნელად, ერთი საოცარი ტირილისა და გოდების ხმა გაისმა შუამთაში. თათრები დაერიენ უმწეო დედაკაცებს უდაბნოში და მუსრი გაავლეს. ზოგი გალავანზე გადაცვივდა, ზოგი კლდეზე გადაიჭრა, რომ თავი საბილწავად არ მიეცა, ზოგმა თვითონ მოიკლა ნამუსახდილი თავი და სხვებს უწყალოდ გამძვინებული მტრები ჰკეპავდენ.

ამ დროს ჯარის უფროსმა გამოათრია გარეთ ერთი ახალგაზრდა, სრულიად გაწეწილ-გაგლეჯილი ქალი და გულშეწუხებული დასვა ცაცხვ ქვეშ, ბრტყელ ქვაზე.

— ნუ გეშინია, გული მოიბრუნე, შენ არავინ არ გერჩის!

— რაღას აგვიანებ? ბარემ მომკალ და გაათავე! სადაც ამდენი უმანკო სული ამოგიწყვეტიათ, მე რაღა დასატოვებელი ვარ? — სასოწარკვეთილებით შესტირა ქალმა.

— შენს სილამაზეს უმადლოდე! იმან გადაგარჩინა. ახლა უნდა წაგიყვანო, შენი თავი დიდებულ ხანს მივუძღვნა. ვინ იცის, რა ბედი მოგელის? ადვილად შესაძლებელია, შენი სილამაზის პატრონმა მზებრწყინვალე შაჰის ცოლობასაც კი გამოჰკრა ხელი.

ამ სიტყვებზე შეკრთა ქალი და კანკალი აუვარდა. თათარმა ეს სიხარულის ნიშნად მიიღო და სიცილით უთხრა: „თუ, ვინიცობაა, ჩემი სიტყვები გამართლდეს, ნუ დაგავიწყდებიო“. ქალმა ძალდატანებით ვითომ გული მოიბრუნა და დამშვიდებით უთხრა:

— ჩემო კარგო, ეგ ახდება თუ არა, არავინ იცის, მაგრამ, დღეს რომ შენ სიკვდილს გადამარჩინე, მეც მინდა ეხლავ სამაგიერო გადაგიხადო! ისეთს ჯადოს მოგცემ, რომ ვერც ტყვია მოგეკაროს და ვერც რკინეულმა გაგჭრას.

თათარმა ჯერ გაოცებით შეხედა და მერე ღიმილით უთხრა:

— თუ, მართლა, მაგისტანა წამალი იცით ქართველებმა, რატომ არ იკეთებთ? თქვენმა თავმა ქვა გკრათ?

— ვინ გითხრათ, რომ არ ვიკეთებთ? მაშ თუ არ ჯადოს წყალობით, რა გაგვაძლებინებდა აქამდე ამდენ ვაი-უშველებელში? მთელი ქვეყნის ხალხი უხსოვარ დროიდან გარს გვეხვევა მტრად ამ ერთ მუჭა ხალხს. ჩვენ, მადლობა ღმერთს, ვიგერიებთ და, სადაც ასი და ორასი მტერი წყდება, იქ თითო-ოროლა ქართველი თუ კვდება, მეტი არა, და ისიც მისტანები, რომლებზედაც

ჯადო აღარა სჭრის. შენა გგონია, რომ დღეს ჩემმა სილამაზემ გადამარჩინა? არა! მხოლოდ ამ ჯადომ დამიხსნა! — ამოიღო უბიდან ტყავში გამოკრული, ნაწილებიანი ხატი, რომელსაც ყოველთვის თან ატარებდა, და უჩვენა.

თათარმა შეხედა და ერთი ბიჯი უკან გადადგა. ცოტა სიჩუმის შემდეგ ჰკითხა: „სხვებსაც ხომ ჰქონდათ ეგ ჯადო, რაღა მართო შენზე გასჭრა?“

— უბრალო შემთხვევის ბრალია: მე უვახშმოდ დამეძინა, სხვები კი ვახშამნაჭამი იყვენ; და ამ ჯადოს მხოლოდ მაშინ აქვს ძალა, როცა კაცი მარხულია.

თათარმა იჭვნეულად გადააქნია თავი.

— არა გჯერა? — დაბეჯითებით ჰკითხა ქალმა — მაშ ვცადოთ! მაგაზე ადვილი რაღა არის?! აი, ჩამოიკიდე

გულზე, ეგ შენი ხმალი მომეცი, მე დაგკრავ, რაც ძალი და ღონე მაქვს, და ნახავ, თუ ან კანი გაგიჭრას!...

თათარმა გაიცინა:

— ისემც კარგი დაგემართოს, მაგრამ, უცაბედად რომ გასჭრას, მერე რაღა ვქნათ?... ჰმ!... - მით უფრო, რომ წუხელი კარგა ლაზათიანად შევექეცი ვახშამს... შენი მოსატყუებელი კბილი, დიდი ხანია, მოვიცვალე.

— შენა გგონია, რომ გატყუებ? მაგას სიფრთხილე გალაპარაკებს; აბა ჩემზე სინჯე: რაც ძალი და ღონე მაქვს, ნუ დამზოგავ, და ნახავ, თუ კაბისა და პერანგის მეტი გამიჭრას რამე! — გადაწვა გულალმა ქვაზე და გულზე დაიდვა ხატი; თათარმა გამოსაცდელად, თუ მართლა არ შეშინდესო, ამოიღო ხმალი და დაუქნია, მაგრამ ჰაერშივე შეაჩერა. ქალი არ განძრეულა და ღიმილით უთხრა:

— არ-კი გითხარი, რომ ვერას დამაკლებ მეთქი?

თათარი დარწმუნდა, რომ ეს აღარა ხუმრობსო; ჯადოს ხელში ჩაგდების სურვილმა წაიტყუა; მართლა მოუქნია ხმალი, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, და შუაგაწყვეტილი ქალი ნახევარი იქით გადავარდა და ნახევარი აქეთ. შეკრთა მოტყუებული მხედარი, შემოიკრა თავში ხელი: „გამაბრიყვა ამ უბედურმაო!“ გადააქნია მწუხარებით თავი აქეთ-იქით, ერთი კიდეც დაჰხედა დარცხვენით, ჩააგო ხმალი და გაჰშორდა. ამავე დროს იბრიალა და ავარდა საოცარი ალი აოხრებულ მონასტერს.

გაიგეს თუ არა ეს სამწუხარო ამბავი თელავში, ახლო-მანლო სოფლები აღელვდენ, მაგრამ მწუხარების გამოცხადებას როგორ გაბედავდენ? არ სწყენიათ მხოლოდ ქართველების მტრებს და სასიამოვნოდ მიიღეს ყველა თათრებმაც, გარდა ერთისა, რომელმაც, გაგონების უმაღვე, გრძნობა-გონებადაბნეულმა, გააქანა ბედაური

შუა-მთისაკენ. ეს ერთი იყო აბდუშაჰილი. რომ მივიდა, მონასტერი გადამწვარი დახვდა და სიჩუმე-არარაობას მოეცვა არემარე; დაღონდა და პირველად გაივლო გულში სალავათი: „ნუთუ, ღმერთო, ამისთანა მსხვერპლი შენთვის მართლა საჭირო იყოს? ან რა ვაჟკაცობაა უიარაღო, უმწეო, სუსტი დედაკაცებისა და ბაღლების ჟლეტა? ქრისტიანები ამგვარს არას სჩადიან!.. თვით ყაჩაღებიც კი ერიდებიან ამ საქმეს. ამ ორ-სამ წელიწადში, ვინ იცის, რამდენი ოჯახი აიკლეს, როგორც თათრების, ისე თვით ქართველებისაც, მაგრამ, აბა თუ ერთი სადმე უკადრებიათ უიარაღო დედაკაცებისა და ბავშვების ხელის შეხება?“ — ამ ზრახვით გაიარა დიდი ეზო და განაკიდეს მიადგა ცაცხვს; იქ უცბად შეჩერდა, დახედა გაჩეხილ ქალს, ერთი საოცრად დაიყვირა, წაბარბაცდა და იქვე, ცაცხვს რომ არ მიჰყუდებოდა, წაიქცეოდა. დიდხანს იყო ისე ხმაამოუღებლად. ბოლოს შეიძრა, დააშტერდა მკვდარს და სასოწარკვეთილებით სთქვა:

— „რა დაგიშავე, ღმერთო, რომ ცხადი სიზმრად გადამიქცე? ამას ველოდი? გაჰქრა, წავიდა! ჩამიარა ოცნებამ! მაგრამ რაც ერთხელვე გულზე ისე ნათლად დამეჭდო, იმას ველარა ამოშლის-რა!.. თუ ცოცხალი დავკარგე, მკვდარი ხომ მაინც ჩემია!”... დაავლო ხელი ორად გაჭრილს, მიიკრა გულზე და წაიღო იქითკენვე, საიდანაც ამ რამდენიმე ხნის წინეთ ისე ნეტარებით მიჰქონდა, მაგრამ სულ სხვადასხვა კი იყო მაშინ და ახლა. მაშინ ნეტარებით გაბრუებულს, მაღლით ცა ეხსნებოდა, და ახლა კი, უბედურებით სულშეხუთულს, დედამიწა უსკდებოდა! მოიტანა წყაროსთან და დადვა. დიდხანს დაჰყურებდა თავზე და ცრემლები ღაჰა-ღუპით ეცემოდენ წვერ-ულვაშზე. იმ დღესვე გასჭრა საფლავი წყაროსთან, მიაბარა საიდუმლოდ თავის დაუვიწყარი განძი სამარეს და საფლავის პირი მiasწორ-მოასწორა.

იმ დღიდან ხშირად, ძალიან ხშირად, ამოდისოდა ხოლმე

და ძვირფას სამარესთან ღამეს ათევდა.

თავი მეთერთმეტე

ერთხელ, მთვარიან ღამეში, აბდუშაჰილი მხარ-თედოს წამოწოლილი რომ იყო და ჩვეულებრივად, ტკბილ მოგონებით გატაცებული, გაბრუებული ოცნებობდა, შრიალი მოესმა; მოიხედა, დაიყვირა, ზეზე წამოვარდა, რამდენიმე ბიჯი უკან გადადგა, მოისვა ხანჯალზე ხელი და გაშრა, თითქო ენა ჩაუვარდაო: მის წინ იდგა ის, ვისაც ეს იგლოვდა და ტიროდა.

— შორს ჩემგან! შეგაჩვენოს მაჰმადმა, თუ ფარსაგი სული არა ხარ! — მიაყვირა ხელის ქნევით.

— ნუ გეშინია, მე ისა ვარ, ვისაც შენ იგლოვ და სტირი! — მიუგო დამშვიდებით ქალმა.

— სული, ჩემ სანუგეშოდ და დასატკბობად საიქიოდან მობრუნებული?

— სწორედ შენთვის და შენთან მოსული, მაგრამ სული კი არა, ხორცშესხმული, ცოცხალი ადამიანი, შენს სიყვარულზე დარწმუნებული და შენი მოყვარული.

— როგორ! გაცოცხლდი?

— მე მკვდარი არა ვყოფილვარ.

— მაშ ეს? — მიუთითა გაოცებულმა საფლავზე.

— შეცდი: ეგ და იყო, საბრალო პირიმთვარისა, ჩემი ტყუპის ცალი და მგვანი; მე კი პირიმზისას მეძახიან.

— დაილოცოს, ღმერთო, შენი განგება! — დაიღრიალა აბდუშაჰილმა, მივიდა და დაუჭირა ხელები: — მითხარი,

მიტხარი, სიზმარია თუ ცხადი!? როგორ მოხდა ეს ყველაფერი, ამიხსენი, თვარა გონება მეკარგება! — მეტის აღელვებისაგან ფეხზე ვეღარ დგებოდა და ჩაჯდა. ქალი მიუჯდა გვერდით ახლო და ალერსიანად უთხრა:

— აი, ხომ ხედავ, რომ არ გერიდები? ამიტომ რომ და ვარ შენი. თუ გაგონდება, სწორედ ამ ადგილას, გულშემოყრილი რომ გამომაბრუნე, ძმობა მიტხარი და ვიცი ვაჟკაცის სიტყვა არ გატყდება. იმ დღიდან მეც შენი სიყვარული ჩამივარდა გულში, მაგრამ როგორც უნაყოფო რამ და გაუხორციელებელი. რადგანაც რჯულის სხვადასხვაობა ჩვენს ერთობას ხელს უშლიდა, ის გრძნობა გადავიტანე და-ძმურ სიყვარულზე და დავმორჩილდი ბედს.

თათარი გაოცებული უსმენდა და ბოლოს ხმის კანკალით ჰკითხა:

— დაო, მაგრამ დაზე უტკბესო! შემატყობინე, როგორ გადარჩი და ან აქ ვინ მოგიყვანა?

— მონასტერი რომ აიკლეს, ჩვენ რამდენიმე აგვირჩიეს: ტყვედ ვუნდოდით წავეყვანეთ, მაგრამ იმ არეულობის დროს თვალსა და ხელს შუა გავეპარე და იქვე უცბად მივიმალე. მახლობლად ცალიერი ქვევრი მეგულებოდა და შიგ ჩავძვერი. როდესაც მონასტერს ცეცხლი წაუკიდეს და წავიდენ, გამოვედი, აქვე ტყეში დავიმალე, გიყურე, საცოდავ ჩემ დას რომ ჰგლოვდი და ან როცა დამარხე; ვიცოდით, რომ მე გეგონე და სიყვარულზე სიყვარული მემატებოდა. მას აქეთ აქ ვდგევარ ერთ გამოქვაბულში და ხშირად გხედავ ხოლმე ფარულად აქ მჯდომარეს. დღეს გულმა აღარ გამიძლო და გამოგეცხადე. ახლა ამის მეტს ვერაფერს გაიგებ ჩემგან და, თუ კიდევ მეტი გინდა შეიტყო, წამომყევი სადგურზე, მაგრამ იმ პირობით კი, რომ, რაც უნდა ნახო, არ გაიკვირო და არც იარაღი იხმარო.

მენდობი?

— გინდ ჯოჯოხეთშიაც წამიყვანო.

— ფიცი?...

— ვჭფიცავ მაჰმადს!

— რომელსაც ქრისტიანები ვერ ვენდობით!

— მაშ თვით თქვენს ქრისტეს!...

— შენი რა არის!... არა! სხვა თავდები მომეცი. დაიფიცე ვაჟკაცის სიტყვა.

— ვფიცავ და ზედაც დავამატებ იმ ჩემ უცნაურ სიყვარულს, რომლის გამოთქმაც არ შემიძლია!...

— ახლა კი მჯერა! — სთქვა ქალმა, წამოდგა, წამოაყენა კაციც და ხელი-ხელჩაკიდებული შევიდენ უდაბურს ტყეში.

თავი მეოთხრმეტე

შუაგულ ტყეში, ერთ თითქმის მიუვალ ნაპრალში, გამოქვაბულში, ისხდენ ახალგაზრდა ბიჭები ცეცხლის წინ და მწვადებს აშიშხინებდენ! იქვე გრძელი სუფრა ედგათ, მაგრამ ცალიერი, ზედ არც პურები ეწყო, არც ღვინო და არც შეჭამადი. გარედან ფეხის ხმა მოისმა და შემოვიდა ქალი მოზრდილი ხელკალათით.

— ოჰ, მელანო, შენა ხარ? — ჰკითხა ერთმა, რომელსაც მეთაურობა ეტყობოდა.

— მე ვარ, სანდო ვერავინ ვიშოვნე, რომ გამომეტანებია და მეტი რალა გზა მქონდა? მოვდიოდი, მაგრამ შიშით კი

მუხლები მიკანკალებდა. მალე დამიცალეთ!... მძინარი ბალები მარტო დავყარე შინ! — სთქვა მელანომ და გადასცა ხელკალათი.

— ჰო, ვახშამს გავათავებთ და კიდევ გაგატანთ ვისმე სამშვიდობომდის, — უთხრა, უფროსს რომ ჰგავდა, იმანვე. მელანომ წყნარად გადიარა და მიჯდა კუთხეში თავისთვის. ხელკალათიდან პურები ამოალაგეს, ხელადით ღვინო, ქოთნით შეჭამადი, დააწყვეს სუფრაზე. — „გაუმარჯოს მეძღვნეს!“ დაიძახა ერთმა იქ მყოფთაგანმა: „სამაგიეროდ ჩვენც ჩვენი დღევანდელი ნანადირევი ვუზიაროთო!“ დასთანხმდა ყველა და დიდძალი ასო-ასოდ აქნილი შვლის ხორცი ჩაუწყვეს კალათში.

უცბად ზარნაშომ დაიკივლა; წამოცვივდენ სუფრიდან, მოავლეს იარაღს ხელი და გავარდნას აპირებდენ კარში, რომ ზარნაშოს ხმა არ შეწყვეტილიყო და ნაცვლად წრომს

არ დაეწყო წივილი. შემობრუნდენ ისევ. სთქვეს: „ალბად მეთვალყურენი შესცდენ, მაგრამ რა ხუმრობაა? ჩვენ კი გული გადაგვიტრიალდა და!”...

შემოვიდა პირიმზისა და სიცილით სთქვა:

— ვაი, თუ შეშინდით! მეთვალყურე შესცდა, კარგად ვერ გაარჩია სიბნელეში, ჩემი ტყვე მტრად მიიღო და ნიშანი მოგცათ. კიდევ კარგი, რომ მალე გავაგებინე და სამშვიდობოზე გადავიდა.

— ტყვე? ტყვე? ტყვეო? — იკითხეს გაოცებით აქეთ-იქით.

— დიახ! მოგიყვანეთ დამორჩილებული! იარაღიც არ ამიყრია, რომ ვაჟკაცისათვის სირცხვილი არ მეჭმია. მიიღეთ, როგორც სტუმარი! საწყენი არა ჰკადროთ-რა!

ამ სიტყვაზე უცბად გავიდა გარეთ და შემოიყვანა

აბდუშაჰილი.

წამოცვივდენ სუყველა ზეზე და შეაჩერდენ. აბდუშაჰილი შემოსავალშივე შეჩერდა და გაოცებით დაიძახა: „ბაში-აჩუკ!”

— დიახ! აბდუშაჰილ, ეს ბაში-აჩუკია და მე ამისი და!.. კურთხეულ იყოს თქვენი შეყრა და ფეხბედნიერი აქ შემოსვლა!

ჩამოვარდა სიჩუმე. ყველა გაოცებული უყურებდენ ერთმანეთს.

აბდუშაჰილმა ხელები ააპყრო მაღლა და სთქვა: „დაილოცა, ღმერთო, შენი უცნაური განგება! ვეძებდი, როგორც მტერი, და შევხვდი, როგორც მოყვარე”. ბაში-აჩუკმა გაიცინა და უპასუხა:

— ჩემი სათქმელიც ეგ არის!.. შენ სტუმარი და ჩვენ მასპინძელი!

მივიდა, გადახვია ხელი, წამოიყვანა და მოისვა გვერდით.

— მოულოდნელად ღვთის მოცემული სტუმარო, ნუ დაგვიწუნებ სუფრას! ღარიბია, მაგრამ მხიარული, - უთხრა ბაში-აჩუკმა და შემოუსხდენ სხვებიც გარს. გაიმართა ღზინი, მაგრამ სიმღერის მაგიერად საუბარი გააბეს დაბალის ხმით. გაგრძელდა ვახშამი, ბევრი რამ ითქვა, თითქოს ყველამ გამოამჟღავნა მოკლედ თავისი თავგადასავალი და ბოლოს, ჯერი რომ მიდგა, მოჰყვა აბდუშაჰილიც.

— მე ერთი უთვისტომო კაცი ვარ: არ ვიცი, ვინ ყოფილა ჩემი მამა-პაპა და საიდან მოვხვდი არდალანში? ძლივს მაგონდება და ოდნავ მახსოვს, რაც საბრალო დედაჩემისაგან გამიგონია!.. ოდესმე, ერთ სოფელს,

სადღაც ლეკები დასცემიან, აუკლიათ მთელი სოფელი, ჩვენი ოჯახიც ამოუწყვეტიათ, ასე რომ მე დავრჩენილვარ ძუძუმწოვარი და დედასთან ერთად ტყვედ წაუყვანივართ; მყოლია კიდეც ერთი უფროსი დაც, მაგრამ ის სხვა სოფელში ყოფილა გაბარებული მღვდელთან და გადარჩენილა. ამის მეტი არა ვიცი-რა...

მელანო სულგანაბული უგდებდა ყურს; უცბად მიაყვირა: „ექვსი თითი ხომ არა გაქვს მარცხენა ფეხზეო?“ და, დასტური რომ მიიღო, მივარდა, გადაეხვია და დაიწყო ქვითინი: „ღმერთს არ სდომებია ჩვენი ერთმანეთისათვის დაკარგვაო“.

მაყურებლები გაოცებული პირჯვარს იწერდენ, ღმერთს მადლობას სწირავდენ და ულოცავდენ ახალშეყრილებს. აბდუშაჰილმა აღარ იცოდა, რა უნდა ექნა! ჩამოვარდა სიჩუმე. პირიმზისა მიუბრუნდა და უთხრა აბდუშაჰილს:

— მეც მომილოცავს!... ახლა, რახან ნამდვილი და გამოგიჩნდა, ჩვენი და-ძმობილობა აღარაფერი საჭიროაო.

აბდუშაჰილი შეკრთა და შეშინებულმა უთხრა:

— როგორ! მაშ დღეიდან აღარაფერი ვიქნებით ერთმანეთისათვის?

— ნაცნობები, ისე, როგორც ქრისტიანი და მაჰმადიანი! — მიუგო ქალმა.

— არა! აქ მაჰმადიანი აღარ არის! ხომ გაიგონე, რომ ქრისტიანად ვყოფილვარ დაბადებული, და დღეს განგებამ მოინდომა, რომ გამოვბრუნებულიყავ! დღეიდან მეც თქვენი რჯულის აღმსარებელი და თაყვანისმცემელი ვარ. ბაში-აჩუკ! მიმიღეთ თქვენს გუნდში, რომ ამიერიდან მეც თქვენი ჭირი გავიზიაროო!.

ამ გულწრფელმა სიტყვებმა ყველა აღტაცებაში მოიყვანა და დიდი სიხარული შეექნათ.

— აბდუშაჰილ! — ცოტა დაფიქრების შემდეგ უთხრა ბაში-აჩუკმა, — დიდია ღმერთი და განგება მისი მიუწდომელი! შენ შეგიძლია, რომ ჩვენს ქრისტიანობას დიდი სამსახური გაუწიო. მოვალეცა ყოფილხარ და ნუ აჩქარდები!... ეს, რაც მოხდა, დრომდე ყოველიფერი უნდა საიდუმლოდ დაიმარხო გულში, მიხვიდე ისევ შენს ჯარში და ისე დაიჭირო თავი, რომ ცვლილება არაფერში გეტყობოდეს. დაარწმუნე ყველა, რომ ბაში-აჩუკი მოვკალი-თქო; ნიშნად წაიღე ეს ჩემი ფაფანაკი და სისხლში მოსვრილი მიაართვი უფროსებს; დაგიჯერებენ და, ჩვენც რომ აღარსად გამოვჩნდებით, გულდამშვიდებული ხანი წყალობით აგავსებს. დრომდე ეს ყველაფერი საჭიროა ჩვენი საერთო ბედნიერებისათვის. ახლა მეტს აღარას გეტყვი.

დაწვრილებით მაშინ გაიგებ ყველაფერს, როცა ჩოლოყაშვილთან ერთად მოვილაპარაკებთო! — მივიდა, გადაეხვია და გადაჰკოცნა ძმურად.

— ახლა ჩემი შვილებიც გებრალეობდეთ, მარტო დავყარე!
— სთქვა მელანომ — დროა ჩემი წასვლის! გამცილებელიც ხომ ღმერთმა მაშოვნინა, სხვა საჭირო აღარავინ არის, ჩემი ძმაც მიმიყვანსო! — სთქვა და ჩაჰკიდა ხელი აბდუშაჰილს. პირიმზისამ, თითქო შურით, გააყოლა თვალი, წარბებშეჭმუხვნით შეხედა; მელანომ შენიშნა და ცბიერის ღმილით უთხრა:

— ღამე მშვიდობისა, ჩემო რძალო! და ძილი ნებისა, რომ ტკბილი სიზმრები აგზდენოდესო!.. - გავიდა სიჩქარით და თან გაიყვანა აბდუშაჰილიც.

თავი მეცამეტე

სისხლიანი ფაფანაკი დიდხანს იყო გამოკიდებული მოედანზე, რომ ხალხს ენახა და დარწმუნებულიყო ბაში-აჩუკის სიკვდილზე. დიდი და პატარა ყველა ულოცავდა გამარჯვებას აბდუშაჰილს, მაგრამ მისი პასუხი კი ყოველთვის ეს იყო:

— მე რა?! მადლიერი უნდა ვიყოთ ჩოლოყაშვილის. თუ იმას არა, მარტო მე რას გავაწყობდი? დღეს ბაში-აჩუკიც ცოცხალი იქნებოდა და მისი გუნდიც გაუფანტავიო.

გავიდა ხანი, რამდენიმე თვემ გაიარა; დაწყნარდა ქვეყანა და გავარდნილებისა აღარა გაუგონიათ რა. დამშვიდდენ თათრები. სიფრთხილეს თავი დაანებეს. ადრინდულადვე უშიშრად დაიწყეს ფარფაში. ამ ამბავმა ყეენის კარამდის მიაღწია, დაუფასეს ჩოლოყაშვილს სამსახური და ერთგულება, მაგრამ თვითონ ის კი ლოგინად იყო ჩავარდნილი. ახმეტიდან ცუდი ხმები მოდიოდა... ამბობდენ, რომ მისი გამობრუნება აღარ შეიძლება,

დამბლას ორივე ხელ-ფეხი წაურთმევიაო. ფეიქარ-ხანი
ხშირად კითხულობდა და პატივისცემის ნიშნად ორჯერ-
სამჯერ აბდუშაჰილიც გაუგზავნა. ერთ საღამოს ვიღაც
შორიდან მომავალმა შემოაჭენა ოფლად გახეთქილი
ცხენი ჩოლოყაშვილის ეზოში, გადახტა მარდად, მიაბა
სვეტზე, აიჭრა კიბეზე, როგორც შინაური, და შევიდა
პირდაპირ სახლის პატრონთან. ჩოლოყაშვილი ტახტზე
იყო წამოწოლილი; დაინახა თუ არა მასთან შესული,
უცბად წამოჯდა და მიაძახა:

— ოო, ბაქრაძე?!..

ბაში-აჩუკმა მძიმედ თავი დაუკრა.

— ასე მალე? — ჰკითხა ჩოლოყაშვილმა.

— მოვიარე, შენი ჭირიმე! — მოახსენა ბაქრაძემ და
წერილები გადასცა. ჩოლოყაშვილმა გახსნა სიჩქარით და

კითხვა დაუწყო; სახე უღელავდა და თანდათან
სიამოვნება ეტყობოდა. ბაში-აჩუკი უძრავად ადგა თავზე;
რომ გაათავა კითხვა, მიუბრუნდა და ჰკითხა:

— კაი სანუგეშო ამბავია!

— ღმერთმა ნუ მოგიშალოს ნუგეში, შენი ჭირიმე! მაგ
ამბავს უფრო ადრეც მოვიტანდი, რომ წყალდიდობას არ
შევეჩერებოდა.

— მალე დასთანხმდენ?

— არაგვის ბატონი არა და ქსნის ერისთავები კი.

— იციან ყველაფერი ჩვენი საიდუმლო?

— შალვას მეტს არავის გამოვტეხივარ.

— მაშ ზაალ როგორ დასთანხმდა?

— არ დასთანხმდებოდა, რომ მის კარის მღვდელს ჩვენება არ ენახა ჩემი მისვლის წინა დღეს.

— ჩვენება? — გაკვირვებით შეხედა ბიძინამ.

— დიახ, შენი ჭირიმე, — მიუგო მორჩილად და მოუყვა, რაც იცოდა გველეშაპის შესახებ; ისიც მოახსენა, რომ ერთი ამ გმირთაგანი თქვენ ბრძანებულხართო, მაგრამ სიკვდილის შესახებ კი არაფერი უთხრა. ბიძინამ სასოებით პირჯვარი გამოისახა და სთქვა:

— დაილოცოს ღვთის განგება და მისი სასწაული! მაშ მოგვეშველებიან?

— დღეის თხუთმეტს უეჭველად გაჩნდებიან.

— ჯარი მეცოტავება! ვაი-თუ ვერ გავწვდეთ ამდენ თათრებს!...

— რა ბრძანებაა?! თუ ღვთის ნება იქნება, ათ იმდენსაც ვეყოფით. ფშავ-ხევსურები ბახტრიონს დაეცემიან დანიშნულ დროზე. ქსნის ერისთავები მთავარი ჯარით თქვენ შემოგიერთდებიან თათრის ჯართან საომრად და ულუსებს ჩვენც ვეყოფით.

— სულ რამდენი ხართ?

— საკუთრად ჩვენი დასი ასოცი კაცია, ერთი ამდენი თევდორაძისაც იქნება.

— ისინი ხომ აქეთ-იქით არიან დაფანტული?... ზოგი თათრის ჯარშია და ზოგი კიდეც, ვინ იცის, სად!...

— ისე, როგორც ჩვენი! მაგრამ იმ დროისთვის ყველა

ერთად მოვიყრით თავს.

— მაშ, კარგი, ნულა აგვიანებ! დროა საქმეს შევუდგეთ! წადი, ცოტა შეისვენე, რომ ადრინად ვეწიოთ საქმეს.

ბაში-აჩუკი გავიდა. დარჩა მარტო ბიძინა. ხელახლა გადაიკითხა წერილები, გაიმეორა გუნებაში, რაც ბაში-აჩუკმა უთხრა სიზმრის თაობაზე, ადგა ნულა, მოიხადა ქუდი, მივიდა ხატის წინ და დაიჩოქა. დიდხანს ხელებაპყრობილი შესჩერებოდა უხმოდ ღვთისმშობელს და ეკედრებოდა მის ძესთან შუამდგომლობას, რომ ქრისტიანობა გამოეხსნა ურჯულოს ხელიდან, გადაერჩინა კახეთი და მით მისი მადიდებელი მთელი საქართველო გაეძლიერებია.

მკრთალი ნათელი, სახატიდან მინაშუქი, პარპალით ეცემოდა სასოებით აღტყინებულ მის ვაჟკაცურ სახეს და მდულარე ცრემლები წურწურით ჩამოსდიოდა წვერ-

ულვაშზე.

თავი მეთოთხმეტე

იკორთაში მღვდელმთავარმა გამოიყვანა წირვა, პარაკლისი გადაიხადა და აიაზმა ასხურა ჯარს. ყველა დარწმუნებული იყო, რომ ერისთავების ლაშქარი იმერეთში მიდიოდა, მაგრამ იმ ღამესვე ელიზბარმა და შალვამ მხარი უქციეს და საიდუმლოდ კახეთისკენ მიემართენ; გზაში არაგველები დაუხვდენ, სულ დარჩეული ვაჟკაცები. წინ კირილე მღვდელი უძღოდათ წმ. გიორგის ხატით და შეუერთდენ. დიდის სიფრთხილითა და სისწრაფით გავლეს გზა, გადაიარეს მთა და ჩავიდენ ახმეტაში, სადაც ბიძინა ჩოლოყაშვილი დაუხვდათ დიდძალი ჯარით. აქ ბიძინამ, როგორც მთავარსარდალმა, ორად გაჰყო შეერთებული ჯარი: ნახევარი თავისთან დაიტოვა, მეორე ნახევარი მრავალ გუნდებად დაჰყო და აქეთ-იქით, სხვადასხვა მხრისკენ,

გაისტუმრა, რომ ერთსადაიმავე დანიშნულ დროს ყველგან თავს დასხმოდენ თათრებს მოულოდნელად.

უმთვარო ღამე იყო. პირველ მამლის ყივილზე, როცა ქვეყანა მიწყნარებული იყო და მხოლოდ მდინარეების ერთნაირი შხუილი შორს და შორს უწევდა, ავარდა ალი მრავალგან გაღმა-გამოდმა ალაზნის პირად, მოედვა ულუსების სახლკარობას და გააქათქათა არემარე. დასცეს კიჟინა და მას თანვე მოჰყვა საზარელი ვაი-უისა და გოდების ხმა. გავარდნილები ბაში-აჩუკის თაოსნობით დაესხენ თავზე თათრებს და დაუწყეს ჟლეტა. იმავე დროს ბახტრიონს შემოერთყენ არაგველები; ციხე-გალავანს გადაევლენ თავს ფშავ-ხევსურები და გაავლეს მუსრი. ესევე ამბავი მოხდა ბევრგან სხვაგანაც და დაიძრა ბიძინას წინამძღოლობით მთავარი ჯარიც. ალი-ყული-ხანს რომ სხვადასხვა კუთხეებიდან ცნობა მოუვიდა, შეშფოთდა და აბდუშაჰილის თაოსნობით მთელი მისი

მხედრობა მიაგება წინ ქართველ ჯარებს. მაგრამ ბევრ ხანს აღარ გაუვლია, რომ მოულოდნელი და ზარდამცემი ამბავი მოუვიდა: ერთ ვიწრო ხეობაში მოასწრეს თათრის ჯარს, შეიმწყვდიეს, იარაღი დააყრევინეს და აბდუშაჰილიც ტყვედ წაიყვანესო. ეს სულ იმან ჰქნა, რომ აბდუშაჰილმა არავისი რჩევა არ დაიჯერა და გზის სიმოკლის გულისთვის ისეთ ღრიანკელში შეიყვანა ჯარი, რომ გაშლა არ შეიძლებოდა და საძრაობა აღარ ჰქონდათო. იმავე დროს კი, თურმე, იქვე ახლოს ჩასაფრებული ქართველი ჯარი შემოერთყა გარს, თვალის დახამხამებამდე გადუჭრა უკან გასაბრუნებელი გზა და თითქმის დატყვევებულებს დაერიაო. ამის გამო ალიყული-ხანი შიშის ქარმა აიტანა და ათრთოლებული ხმით ბრძანა, რომ ჯანდიერისთვის შეეტყობინებიათ. მაგრამ სწორედ იმავე დროს მოიჭრა ერთი ცხენოსანი და აცნობა: „ჯანდიერმა გვიღალატა და მისი ქართველებით ჩოლოყაშვილისკენ გადავიდაო“. თავზარდაცემულმა

ფეიქარ-ხანმა დიდხანს ზმა ველარ ამოიღო და ბოლოს თითქო თავისთვის წაილაპარაკა: „აკი ჩოლოყაშვილი დამბლა იყო და ჯანდიერი ჩვენი ყურმოჭრილი ყმაო? ჰა, გიაურ! ახლა კი ვხედავ, რაც არის, მაგრამ რაღა დროს?“ - სთქვა კბილების ღრჭენით.

— ცხენიო! — დაიძახა, მოაჯდა უნაგირს და ისეთის სისწრაფით გაუდგა გზას, რომ ორმა-სამმა მხლებელმა ძლივს მოასწრო გაყოლა. ის იმ ღამესვე ქურდულად გავიდა კახეთით და მეორე დღეს, სამშვიდობოზე გასული, სპარსეთისკენ მიეშურებოდა მისი ორიოდ მხლებელით.

დარჩენ თათრები კახეთში უსარდლოდ და უპატრონოდ, და აქა-იქ ციხე-სიმაგრეებში ჩაკეტილები, მხოლოდ იმას ფიქრობდენ, თავი როგორმე გადაერჩინათ, მაგრამ წელგამართული და გაგულადებული კახელები მოსვენებას არ აძლევდენ. ისინი, ვინც გუშინ თათრის

ერთგულებასა და ქართველების მტრობას იჩენდენ, დღეს პირველი თავდადებული ქართველები გაზდენ, და რამდენიმე კვირის განმავლობაში ისე გაიწმინდა კახეთი თათრებისაგან, რომ მათი ჭაჭანებაც აღარსად იყო. დახშული ეკლესიების კარები გაიღო და ხელახლა გაისმა ზარების რეკა; გულის სიღრმეში ჩაეჭრა დიდსა და პატარას, როგორც ნიშანი საქრისტიანო, ის ეკლესიის ენა და შეიქნა საერთო ლიტანიობა; ქალი და კაცი, მოხუცი და ყრმა, მაღალი და დაბალი, ყველა ერთხმად ადიდებდენ ღმერთს და აქებდენ გმირებს. ბიძინასი, შალვასი და ელიზბარის სახელი ყველას ტუჩებზე ეკერა აღტაცებით. კახეთის სიხარული ქართლელებსაც გადაედოთ და მათ თანაგრძნობას მათი მეფე ვახტანგიც გულში დასტურს აძლევდა, მაგრამ, როგორც შაჰნავაზი კი ვითომ ჯავრობდა და პირიდან ცეცხლსა ჰყრიდა: „როგორ გაბედეს ერისთავებმა ჩემი ურჩობა და დიდებული შაჰ-აბაზის ღალატიო!“....

შაჰ-აბაზმა რომ ეს ამბავი გაიგო, ფილენჯის ქარმა მოუარა და ფიცხელი ბრძანება შეუთვალა განჯის ხანს: „კახეთი შენთვის მიბოძებია, წადი და ააოხრეო!“ ხანმაც წყალობისათვის მადლი მოახსენა დიდებულ შაჰს და გამოტეხილი შეუთვალა: „თუ მანდედან ჯარი არ მომაშველეთ, ახლა ისე გაგულადებული და გამაგრებული არიან კახელები, რომ ჩემი სახანო ერთიორადაც რომ უფრო მეტი იყოს და უფრო ძლიერი, მაშინაც ვერ გავბედავ კახეთზე საომრად მისვლას, რადგანაც დარწმუნებული ვარ, რომ ვერას გავხდები და თავს შევირცხვენო“. ამ მოხსენებამ უფრო მეტად დააღონა და დააფიქრა ყენი. ბრაზი მოაწვა გულზე და სირცხვილის ოფლი ასკდებოდა.

ამ დროს მოუვიდა ქართლიდან შაჰნავაზის წერილიც. სამძიმარს უთვლიდა და თანაც ატყობინებდა: — „კახეთის გამარჯვებამ ქართლიც შეარყია; ერისთავები

გამიდგენ, აღარას მიჯერიან და მოიღეთ წყალობა თქვენი უძლეველი და ქვეყნის დამპყრობელი ჯარი მომაშველეთ, რომ ურჩები ისევ დავიმორჩილო და კახეთსაც საშვილიშვილოდ შევანანო თქვენი ორგულობაო. ამასთან ესეც უნდა მოგახსენოთ: დღევანდელი გამარჯვებით იმდენად წელგამაგრებულია ქვეყანა და გათამამებული, რომ, თუ არ დიდძალი ჯარით, ცოტათი ვერას გავხდებითო”. შაჰ-აბაზმა გადაიკითხა წერილი, დაჰმუჭნა და დაახეთქა ძირს.

— ესეც იმას იწერება! — სთქვა წარბებშეჰმუხვნით — დიდძალი ჯარიო?! ჰმ.. ასე ჰგონიათ, თუ მარტო მათთვის ვიყო მოცლილი და მეტი საქმე აღარა მქონდეს-რა?! არა, ახლა დრო არ არის! დროს შერჩევა უნდა და მე ვიცი, როგორ გადავუხდი მაშინო. — დასწერა პასუხი და მურთუზალ-ხანის ხელით გამოუგზავნა ქართლის მეფეს. საპირფერო და სამლიქვნელო სიტყვებით აავსო

წერილი!.. მადლობას უთვლიდა ერთგულებისა და მორჩილებისათვის, მაგრამ ურჩევდა, რომ ასე გულფიცხად არ მოჰკიდებოდა საჩმეს. „მართალია, ვერ უნდა გაებედნათ კახელებს მისთანა საჩმეო, — იწერებოდა ვერაგი, — მაგრამ, როგორც შევითყვე, სულ მანდაური მმართველობის ბრალი ყოფილა: წინააღმდეგ ჩვენი სურვილისა, დიდ გაჭირვებაში თურმე ჩაუგდიათ ქვეყანა და კახელებიც იძულებული ყოფილან, რომ მაგრე მოქცეულიყვნენ. ველი შენგან ამ საჩმის გამოკვლევას და დაწვრილებით მოხსენებას; ამასთანავე გავალებ, რომ ეგ გამოჩენილი ვაჟკაცები ჩემს კარზე გამოგზავნო; მინდა, რომ სამივე ჩემი თვალით ვნახო და, როგორც წინდაწინვე ჩემგან შენდობილებს, ჩემი პირით გამოვკითხო ყოველიფერი ტკბილად და არა მრისხანებით. ვფიცავ ჩემ მზეს და თვით მაჰმადის წვერებსაც, რომ ეგენი აქ საკადრისად მივიღო და გულდაწყვეტილ-მომდურავი არც ერთი არ დავაბრუნო; წინააღმდეგ შემთხვევაში, თუ

ეს ჩემი ტკბილი წყალობა არ დააფასეს და კიდევ ურჩობა გამიწიეს, მაშინ ვფიცავ ყოვლის შემძლებელს, რომ ამ ჩემ უკადრის შეურაცხყოფას არა თუ მარტო კახეთს, მთლად საქრისტიანო საქართველოსაც ვაზღვევინებ და, მე რომ ვერ შევძლო, საშვილიშვილო ანდერძად დავაგდებ ამ სურვილსო”.

ორჯერ-სამჯერ გადაიკითხა ვახტანგმა ეს წერილი და მუქარა, მწუხარედ გაიღიმა და სთქვა გუნებაში: „მეც ამას ველოდი ჩემი წერილის პასუხად! ჩვენ ორივე ერთ სოროში ვართ გაზრდილი! გიცნობ, რაც ხარ შაჰ-აბაზ! ჯერჯერობით ლომობა რომ აღარ გაგიდის, მეღიაობას ეპოტინები, მაგრამ, ღმერთი ყოვლის შემძლებელია, შეიძლება ისიც მოგიცდესო!” ჩაფიქრდა ნაღვლიანად და ჩაჰკიდა თავი.

თავი მეთხუთმეტე

დიდი ხანია ქართლ-კახეთი ისე მოსვენებით არ ყოფილა, როგორც 1659 წელში. შემოდგომა მიწურული იყო, ზამთრის პირი მოახლოვდა, მაგრამ მაინც გაზაფხულის დღეები იდგა, თითქოს ქვეყნის დამშვიდებულ გულს ტაროსიც კი ეტკბილდასტურებო. ვახტანგმა მთელი ქართლისა და კახეთის დიდებულები შეჰყარა სალხინო-სადარბაზოდ. თითქმის არავინ ჰკლებია და მათ რიცხვში კახეთის გმირებიც მოჰყვენ.

მეფემ დარბაზი გამართა, შაჰ-აბაზის მოწერილი წიგნი წაიკითხა და რჩევა ჰკითხა დიდებულებს. უმრავლესობა უარზე დადგა: „როდის ჰქონდა სიმტკიცე მაჰმადის წვერებს სპარსელის პირში და ან ყუენის სიტყვა რა დასაჯერებელიაო? ცხადია, რომ მაგათი მიტყუება უნდა საღალატოდ და, ეს რომ მოხდეს, ჩვენი თავი ცოცხალი რაღად გვინდაო!“ ზოგიერთები სულ სხვა აზრისა იყვნენ და მათ მხარი მისცა არაგვის ბატონმა ზაალ ერისთავმაც

ამ სიტყვებით: - „მართალი არის!.. და ვინ არ იცის, რომ ყვენი ჩვენზე გულს ვერ გაიწმენდს და მოყვრობას არ დაუწყებს ერისთავებს, მაგრამ ჯერჯერობით გარემოება ნებას არ აძლევს, რომ თავისი გულისპასუხი გამოამჟღავნოს და მტრობა გამოგვიცხადოს. ან რა ანგარიშია, ახლა რომ შორიდან მუქართა და წინდაუხედაობით საქმე გაიფუჭოს? მართალია, დღეს ქართლი სპარსეთის საკუთრებას არ შეადგენს, მაგრამ მისი ხელდებული მაინც არის. სიფრთხილე ჰმართებს ყვენს, რომ საზღვარს არ გადასცილდეს, თორემ ერთი კიდევ ამისთანა გამარჯვება, როგორიც კახელებმა ნახეს, და მაშინ იძულებული შეიქნება ქართლზედაც ხელი აიღოს. ეს კარგად ესმის შაჰ-აბაზს და, თუ არ სამოყვროს, სამტროს არას ჩაიდენს. უეჭველია, რომ კახეთის გმირებს საპირფეროდ პატივით მიიღებს და დიდებით გამოისტუმრებს; მერე კი, როცა დრო ხელს მოუმარჯვებს, მელასავით შემოგვეპარება და ეცდება გვაზღვევინოს; ეს

უნდა ვიცოდეთ და მზად ვიყოთ! მანამდე კი უნდა მივემხროთ და მივყვეთ მის დღევანდელ ნება-სურვილს, მით უფრო, რომ საშინაო არა არის-რა; და, თუ არა, მაშინ თავმოყვარეობა იმდენად გააბრაზებს, რომ ეცდება მუქარის გამართლებას. დარწმუნებით შემიძლია ვთქვა, რომ როგორც ჩემ სიძეს, ისე ერისთავებს იქ სახიფათო არა ელით-რა, თუ ღვთის ნება არ იქნება; და, თუ მისი ნებაა, მაშინ, აქაც რომ იყვენ, მაინც ვერ ასცდებიან განგებასო!”

ამ სიტყვებმა ბევრს გამოაცვლევინა აზრი; მეფეც დაეთანხმა და ბოლოს ჯერი მიდგა თვით ყეენის მოთხოვნილებზე. პასუხის ნაცვლად წამოდგა ზეზე მოხუცი ელიზბარ, მიდგა სარკმელთან, გაიხედა შიგ და დაფიქრდა. დარბაზი გაოცებით შეაჩერდა. — „ბატონო მეფევ! — მობრუნდა და სთქვა ერისთავმა — ამ თქვენ ჭადარს რა დამართნია ეს, რომ ფოთლები გასცვენია?”

— როგორ თუ რა დამართნია? — მიუგო გაკვირვებით

მეფემ, — რაღა დროს ფოთოლია? ზამთარი დგება!..

— ვაი, თუ გახმეს უფოთლოდ?

— როგორ თუ გახმეს?! გაზაფხულზე განა აღარ შეიფოთლება?

— დიახ, შეიფოთლება, ჩემო ხელმწიფევ, და ჩემი პასუხიც ეს არის დღევანდელ სადარბაზო კითხვაზე. — როგორც მეფე, ისე დარბაისლები გაოცებული შეაჩერდენ: ეგონათ, თავის გონებაზე აღარ არის და ბოდავსო, მაგრამ ერისთავმა ნაღვლიანის ღიმილით განაგრძო: — დიდებულო ხელმწიფევ! რაც ფოთლებია ხისტვის, ჩვენც ისევე ვართ ქვეყნისათვის და, რაც წელიწადია ფოთლებისათვის, ის საუკუნეა ჩვენთვის. ნახევარი საუკუნის განმავლობაში არც ერთი აღარ ვიქნებით, სხვები დაიჭერენ ჩვენს ადგილს: „ერთი წავა და სხვა მოვა ტურფასა საბადნაროსა“. საქართველოც ჩვენი ცხოვრების

ხეა, საკუთარ ქართულ ნიადაგზე დანერგილი და ზედ ქრისტეს სჯულია დამყნილი. სანამდის მისი ძირი არ შესუსტდება, ღერო არ შეინძრევა და ფესვები მაგრად ექნება გადგმული, შტოების შერხევითა და ფოთლების დაცვენით არა უჭირს-რა. ჩვენც ერთი ფოთოლთაგანი ვართ, ადრე თუ გვიან დასაცენი, და ჩვენი მიზეზით რათ უნდა მიაღგეს გაჭირვება სამეფოს? არა, ჩვენო დიდებულო მეფევ, ჩვენ, უეჭველია, უნდა ვეახლოთ ყენს და, რაც მოსავალია, მოგვივიდეს!

— ბატონო მეფევ! — წამოიძახა ჩოლოყაშვილმა — ჩვენი სამივეს სათქმელი ერისთავმა მოგახსენათ და მე მხოლოდ დავამატებ, რომ ხე, როგორც მცენარე, მოურწყველად ვერ იხარებს, ისე ეროვნების ხესაც ძირის გასამაგრებლად და ფესვების განზე გასადგმელად ოფლთან ერთად ხანდახან წმინდა მოწამებრივი სისხლიც ეჭირვება სარწყავად!.. ამგვარი მსხვერპლის უჩვეულო არ

არის ჩვენი ქვეყანა და დღეს, თუ განგებას ჩვენთვის წილად უზვედრებია სამსხვერპლო ზვარაკობა, სასოებით მივეგებებით და მორჩილებით თავს დავდებთ!.. საქართველოს ჭირიც წაგვიღიაო! — მივიდა და ამოუდგა ერისთავს გვერდში.

„ამინო!“ დაიძახა შალვამ და გადადგა ბიჯი მათკენ. დარბაზს ჟრუანტელმა დაუარა. ჩამოვარდა ხანგრძლივი სიჩუმე. მივიდა მეფე ხმაამოუღებლად, გადაეხვია სამივეს და გადაკოცნა. რამდენიმე კურცხალი გადმოგორდა ინით შეღებილ წვერებზე და დაეცა ძირს. ვახტანგმა მიუთითა ზედ სამივეს და უთხრა: „აი, ეს იყოს საწინდარი ჩემსა და თქვენს ოჯახებს შუაო!“..

ამ ამბის შემდეგ არ გაუვლია დიდ ხანს, რომ შალვა, ელიზბარ და ბიძინა აღმოსავლეთისაკენ გზას ადგენ და სპარსეთისკენ მიდიოდნენ. სწორედ იმავე დროს დასავლეთისკენ გადაეშვენ კორტოხს სამი ცხენოსანი:

აბდუშაჰილ, პირიმზისა და ბაში-აჩუკი: ხმაამოუღებლად მიაჩქარებდენ ცხენებს სხვადასხვა ფიქრებით მოცულნი. აბდუშაჰილისთვის ყველგან ბაღდადი იყო, სადაც კი მისი სატრფო იქნებოდა; სიყვარულით გამსჭვალულ პირიმზისას ეჩქარებოდა, რომ სამშობლოში გადაეტანა თავისი ბედნიერება; და ბაში-აჩუკს კი მაინცდამაინც მაგდენად არაფრად ეპიტნავებოდა იმერეთი, რადგანაც გაიგო, რომ მისი კახეთისკენ გადავარდნის მიზეზი რაჭის ერისთავისთვის მიუთხოვებიათო.

იმერეთმა დედაშვილურად მიიღო ორივე ვაჟკაცი.

ბაში-აჩუკი დაუბრუნდა თავის სახლკარობას და აბდუშაჰილიც ჩაესიდა. მართალია, დევი ყურით არ დაუჭერიათ სიძე-ცოლისძმას, მაგრამ ბევრჯელ კი კარგი სამსახური გაუწიეს იმერეთს თურქებთან ბრძოლის დროს და სამაგიეროდ ადგილ-მამულიც ბევრი შეიძინეს საწერეთლოში. სცხოვრობდენ მყუდროდ და მხოლოდ

ერთხელ კი შეშფოთდენ. ეს მაშინ, როდესაც გაიგეს, რომ მათი საყვარელი კახეთის გმირები სპარსეთში უწამებიათო.

ბევრს ეჭირა თვალი სასიძოდ ბაში-აჩუკისაკენ ანუ, როგორც შემოკლებით ეძახდენ, ბაჩუკისაკენ, მაგრამ გაუცრუვდათ იმედი: ის ცოლ-შვილის მოკიდებას არ აპირებდა, სანამდის წერეთელი არ მოკვდა და ერისთავიც არ მიიცვალა! მაშინ კი გადავიდა რაჭაში, მოიტაცა ქვრივი და ჯვარი დაიწერა. უშვილოდ როდესაც სიძე და არც ცოლისძმა არ გადასულან: აბდუშაჰილის ჩამომავლობა დღესაც არიან ჩვენში — აბდუშელიშვილები და ეტყობათ კიდევ, რომ კარგი წინაპარი უნდა ჰყოლოდათ. რაც შეეხება ბაში-აჩუკის ან ბაჩუკას ნაშვილს, ისინი უფრო გამრავლებულიც არიან დღეს, მაგრამ ბაჩუკაშვილობას სწუნობენ და ბაქრაძეობაზე სდებენ თავს, და დაუბრუნდებიან თუ არა ბაჩუკაშვილობას, ის ღმერთმა

იცის.

1895 — 1896 წ.წ.

* ძველად კითხვის დროს მოწაფეებს ეჭირათ ხელში წვრილი ბაწარი, ანუ მსხვილი ძაფი, ათგან გამოსკვნილი. რამდენჯერაც წაიკითხავდენ, იმდენ ნასკვს ჩააგდებდენ კრიალოსანივით. ათს რომ გათავებდენ, თუ კიდევ საჭირო იქნებოდა, თავიდან დაიწყებდენ. აი, ამ ძაფს, ანუ ბაწარს, ერქვა სკვნილი (ავტ.).

* ზონა, ანუ სონა სპარსულად მშვენიერსა ჰნიშნავს და სპარსელებიც ასე ეძახდენ საქართველოდან წაყვანილ ქალებს (ავტ.).